MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

1967 3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 3. SZ. 221—316. l. BUDAPEST, 1967. JÚL.-SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KŐHALMI BÉLA

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Sashegyi Oszkár:* Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon — *Tardy Lajos:* A magyar—orosz-szovjet könyvtári kapcsolatok múltjából — *Terbe Lajos:* Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznyeszenszki Izvesztyijában — *Radó György:* Magyar költők egy 1927-ben kiadott szovjet antológiában — *Botka Ferenc:* A Sarló és Kalapács Könyvtára — *Markovits Györgyi:* A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása — *Dezsényi Béla:* A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1787-ben — *Zsoldos Jenő:* Marx-cikk a pozsonyi Hirnökben — *Markovits Györgyi:* Kassák Lajos az osztálybíróság előtt — *Sz. Garai Judit—Újhelyi Gabriella:* Az Akadémiai Könyvtár orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története — *Rózsa György:* A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik kiadásáról — *Szentmihályi János:* A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

HANS LÜLFING

A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái*

1

Alábbi fejtegetéseimmel néhány olyan kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, melyek akkor merülnek fel, ha a könyvtörténetet a társadalom egyetemes fejlődésével együtt vizsgáljuk, ha megkíséreljük a könyvtörténet folyamatának az általános történelembe — elsősorban a kultúrtörténetbe — való elhelyezését. Az a vizsgálati módszer, ami az ilyen tudományos szintézis esetében a legbiztosabban eredményre vezethet, csak az induktív módszer lehet. A célnak megfelelően egyrészt a könyvtörténeti tényekből, másrészt általános társadalom- és kultúrtörténeti tényekből kell kiindulnunk. Különben nem tudjuk rögzíteni a történeti realitást és annak komplikált tényezőit, különösen, ha a XV. század összefüggéseinek mélyebb megértésére törekszünk, amely évszázad rendkívül sokrétű szociális és szellemi viszonyokkal átszőtt átmeneti korszakot képvisel, amilyen az európai népek régebbi történetében eddig csak ritkán jelentkezett. E század néhány kortársa alaposan a tudatában volt annak, hogy ebben a korszakban a régi és az új feszültségekkel, sőt nemegyszer forradalmi erővel telítve találkozik egymással. Ennek a tudatnak az a sokféle reflexiója, ami ezeknek a későközépkori, vagy éppen már korai újkori embereknek a magatartásában megnyilvánult, még tovább differenciálja a helyzetet.

2

Induljunk ki néhány nagyon egyszerű és közismert megállapításból: a könyvnyomtatást, a mozgatható betűkkel történő könyvnyomtatást, Johannes GUTENBERG, Mainz érseki székhely városi patriciátusának egyik tagja fedezte fel. Nem szabad elsiklanunk afelett, hogy itt olyan, szoros értelemben vett megállapítással van dolgunk, mely egyrészt évszázadok óta ránkhagyományozott ismeretet magától értetődően szögez le, másrészt azonban több generáció fáradságos kutatómunkájába került, amíg ezt megfelelő bizonyossággal kimondhattuk.

Az utóbbi évtizedek összefoglaló tanulmányai mutatják, hogy elég szilárd az a talaj, melyről kiindulva megkísérelhetjük az előretörést a történeti szintézis irányába. Ennek során különösen fontosak számunkra a társadalom- és kultúrtörténeti környezet tényezői, továbbá azok a kölcsönhatások, melyek a könyv, az irodalom, a tudomány és a művészet között fennállnak.

Szögezzük le: GUTENBERG, aki 1400 körül született, 1468-ban halt meg, a találmányához vezető első kísérleteket 1438 és 1440, esetleg 1444 között

* A Magyar Könyvtárosok Egyesületében 1966. okt. 13-án tartott előadás első része.

végezte. 1450—52-ben a mozgatható betűkkel történő nyomtatás már elérte azt a fejlettségi fokot, hogy nagyobb nyomdai vállalkozásra lehetett gondolni, 1456-ban pedig — egy rubrikátor tanúsága szerint — már megszületett az úttörő vállalkozás első terméke, a *42-soros Biblia*. Mindez Strassburgban és Mainzban történt, amelyek az akkori Németország legjelentősebb városai közé tartoztak.

Ezzel eljutottunk az évszázad egyik fontos tényezőjéhez, amely nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a könyvnek a XV. században végbemenő fejlődését kultúrtörténeti szempontból megérthessük. Ez a tényező a későközépkori város, a német gótika, a német polgárság városa. Az előző századokban a könyv, ide értve különösképpen a kézzel írott könyv előállítását, a kolostori írószobákkal és általuk gazdaságilag a nagybirtokkal állt összefüggésben. Körülbelül a XIII. századtól kezdve állítottak elő kéziratokat a városokban, és a kéziratmásolás kialakította a maga kézműves termelési formáit, melyek először egyes megrendelésekre, később a piaci keresletre voltak ráutalva. Ennek a fejlődésnek az okát elsősorban a káptalani és kolostori iskoláknak az újfajta studium generalékká való átalakulásában kell keresnünk. A későközépkori egyetemeken az átvett scriptoriumokból kialakultak a főiskolákhoz szorosan kapcsolódó stationariumok műhelyei, hasonlóan, mint ahogyan a régi kolostori könyvtárak utódaiként a kollégiumi, kari és végül egyetemi könyvtárak jöttek létre. A stationariumokban a kéziratokat már „per petias", ívenként iratták, és ezek a kézművesek módján dolgozó műhelyek szoros kapcsolatban álltak a városi élettel, mint ahogyan a professzorok és hallgatók „univerzitása", valamint a belőle kikerülő papok, jogászok és orvosok városi környezetben éltek.

Ebben a korai polgári társadalomban, az azt meghatározó gazdasági viszonyok kialakulásával párhuzamosan, létrejött az új, a városi szellemi élet követelményeihez igazodó műveltség, mely azonban még kétségtelenül függő viszonyban állt a másfélezeréves hagyományokkal rendelkező egyház tanításától és embereket kormányzó gyakorlatától, valamint a már tűnőben levő udvari-nemesi kultúra irodalmi ízlésétől. A városi polgárságban lassan kialakult a tudásszomj, melyet a világi gyakorlati élet követelményei mellett a növekvő személyiség-kultuszból fakadó, elmélyedő vallásos élményt kereső szükséglet táplált, amelynek eleinte a plébániai, városi és latiniskolák igyekeztek eleget tenni. Ezek a szellemi változások és művelődési folyamatok hozták létre az új polgári értelmiséget, amely azonnal a neki megfelelő olvasási igénnyel lépett fel. Az egyház főleg az egyetemeken, az új alapítású városias szerzetesrendeken: a ferenceseken és dominikánusokon keresztül magához vonzotta ennek a polgári műveltségnek a hordozóit és — bár egyre növekvő szociális és szellemi feszültségeket magában hordva — irányította a városok életét.

Ennek újabb könyvtörténeti következménye volt a könyvtermelésnek az előző korszakokhoz képest jelentős emelkedése. Ezáltal a kereskedelem is élénkebb lett s a kéziratkereskedéssel együtt kialakultak a könyvkereskedelem kezdetei. Nem utolsósorban tulajdoníthatunk ebben nagy jelentőséget a népszerű, kisterjedelmű írásos műveknek, melyeket kártyafestők és írnokok a piacokon, vásárokon, vásártereken terjesztettek. Ennek a sokrétű fejlődésnek ránkmaradt tanúi könyvtáraink polcain a későközépkori gyakorlati jellegű kéziratoknak gyakran hosszú sorai.

A XV. századi könyvkultúra tágulására és differenciálódására irányuló törekvést úgy foghatjuk fel, mint a kor városaiban zajló, sokrétűen mozgalmas, fejlődő, de egyúttal hagyományokhoz kötött élet nagyonis közvetlen kifejező-

jét. A reformáció előtti évszázad egyre több problémával telített élete és ellentmondásai sehol sem mutatkoznak meg nyilvánvalóbban, mint ezekben a városokban, melyek a régi suburbiák egyszerű, korlátok közé szorított viszonyai közül kiemelkedtek, gazdaságilag és — mint pl. a német „birodalmi városok" vagy az olasz communák — politikailag is független közösségekké fejlődtek. Társadalmilag a városi polgárság többszörösen tagozódott. A földművelők, kispolgárok, mesterlegények alsó rétege, az alacsony társadalmi és műveltségi fokon álló ún. városi szegénység fölött helyezkedtek el a kézművesek és kiskereskedők, ezek fölött az iskolák, az egyház, a közigazgatás és közélet értelmisége, végül pedig a gazdag kereskedők és a patríciusok, akik részben, mint az olasz és svájci városokban, a nemesség soraiból kerültek ki. Ez a társadalmi tagozódás nem jöhetett létre társadalmi feszültségek nélkül. A XIII—XIV. sz. óta a kereskedők és kézművesek, gazdasági fejlettségükkel járó növekvő polgári öntudatuk kifejezéseképp, gyakran forradalmi úton igyekeztek lábat vetni az addig arisztokratikus városi kormányzatban. A városok politikai hatalomra és önkormányzatra törekedtek, hogy gazdasági és társadalmi hatalmukat és önkormányzatukat megszilárdítsák. Tudjuk, hogy helyenként ezek a mozgalmak a parasztság forradalmi megmozdulásaival jártak. Ezek a folyamatok egészen különös módon párosultak az emberek vallásos hangulatával, ami ebben az évszázadban egyre jobban hatalmába kerítette a lelkeket és az egyházat továbbfejlesztő reformmozgalmakat hozott létre, míg végül a reformációban kísérelte meg valamennyi ellentmondás feloldását.

Körülbelül ilyen viszonyok között találkozunk tehát Mainzban, a XV. század első felében Johannes Gensfleisch zum Gutenberg patríciussal. A család szociális helyzetét az előkelő aranyművesség és a pénzverők szövetségéhez való tartozás jelzi, amely a mainzi pénzekhez a nemesfémszükségletet szolgáltatta. Mikor azonban az 1420-as forrongások idején a patríciusi párt a fejlődő társadalmi erőkkel szemben alulmaradt, Gutenberg emigrációba kényszerült. Strassburgban is a patríciusokkal tartott, anélkül azonban, hogy mint idegen a patríciusokat megillető minden gazdasági és politikai kiváltságban részesülhetett volna. Erre utal a Nachkonstoflerek katonai szervezetébe való besorolása, és talán az is, hogy a külvárosban, St. Arbogastban lakott. Ezek a nyilvánvalóan bizonytalan egzisztenciális körülmények indíthatták arra, hogy kézművesekkel, mint Dritzehn és Heilmann, és Hans Riffe tiszttartóval társuljon és technikai téren kezdjen kísérletezni.

A technika is hozzátartozik ui. ennek a korai polgári korszaknak a jellemző jelenségeihez. A városi gazdasági fejlődés, a kézműves termelési módok állandó alakulása, a növekvő áruszükséglet és a kereskedelmi hálózat kiszélesedésének hatására a technikai eljárások is tökéletesedtek. Ez nemcsak a technikai felszerelésben való előrehaladást jelentette, mint pl. a bányászatban, a kohászatban és az üveggyártásban, nem is csak a mechanikai találmányoknak, mint pl. a szövőszéknek vagy az óraszerkezetnek az alkalmazását, a lőpor vagy a víz energiájának a felhasználását, hanem mindezzel kapcsolatban átvettek technikai eljárásokat is, amelyek Európán kívül már ismeretesek voltak, így elsősorban a papírgyártást. A papírgyártással pedig már a XIII—XIV. században megteremtették a feltételt kéziratok nagyobb mérvű előállításához, és később a XV. században a nyomtatott könyvek terjesztéséhez.

Ezekhez a mesterségbeli, technikai eredményekhez számíthatjuk a fametszést is. Ennek az új mechanikai sokszorosító eljárásnak a segítségével nagy számban lehetett azonos szemléltető képeket vagy akár szövegeket is

előállítani. A kis, kézzel rajzolt képeknek és kéziratoknak az előállítóját, a kártyafestőt, felváltotta a kártyanyomó. A xilográfiát ezután hamarosan egész könyveknek (Blockbuch) előállítására is felhasználták. Ez az eljárás a XV. században a tipográfiai könyvnyomtatás mellett évtizedeken át szokásban volt és minden bizonnyal sokkal nagyobb mértékben hozzájárult a népszerű irodalom, főleg a hitbuzgalmi művek és a városi iskolákban használt tankönyvek, elsősorban a Donatus-grammatikák elterjedéséhez, mint amennyire a ránkmaradt Blockbuchok számából erre következtetni lehet.

Végül pedig a kor technikai arculatához tartozik a mozgatható betűkkel való könyvnyomtatás feltalálása. Amilyen kevéssé ismerjük GUTENBERG személyét, főleg szellemi arculatát, annyira bizonyosnak látszik, hogy a tipográfiához nem a Blockbuch-ból és általában nem is a könyvből kiindulva jutott el. Kiindulópontja a fém-technika, elsősorban a nemesfémeknek bélyegzők és öntvények útján történő művészi megformálása volt, amint ezt az ötvösművészetből ismerte, ha ő maga nem is volt sohasem „aurifaber". Technikai módszere a kézművesség volt; „ars", az akkori kor értelmében; magasrendű, művészi mesterség. Így jött létre a könyvnyomtatás mint „ars artificialiter scribendi".

Egyúttal azonban figyelembe kell vennünk, hogy a tipográfiának ez az új „művészete" munkamódszereiben és gazdasági aspektusaiban kezdettől fogva az egykorú ipar, különösképpen a városi kézműves ipar általános feltételeinek volt alávetve. Németországban a XIV., még inkább a XV. századi városi polgárság gazdasági jellegét egyre feltűnőbben a pénzgazdálkodásra való áttérés és a piacra való termelés határozta meg, azaz az áru kínálata által gondoskodott vásárlókról, nem várta be az egyes megbízók rendelését, amint az a középkori kéziratos gyakorlatban szokásos volt, Hagenauban (Elzász) már pl. Diepold LAUBER kéziratmásoló műhelyére is jellemző volt ez az új módszer, méginkább a korai könyvnyomtatásra. Amikor Johann FUST Peter SCHÖFFER-rel közösen fenntartott mainzi nyomdájából Párizsban könyveket ad el, vagy SWEYNHEYM & PANNARTZ Rómában IV. Sixtus pápánál értékesítési nehézségekről panaszkodik, úgy ezek a jelenségek már az 1460—65-ös években arra utalnak, hogy a nyomdák piacra termeltek. Amint a könyvek már nem egyes példányokban, hanem egész kiadásokban készültek, a terjesztésnek nem is lehetett más módja. A könyvkereskedést voltaképpen a könyvnyomtatás hozta létre.

Az ősnyomdásznak a munkaeszközök: betűbélyegzők, kézi öntők, nyomdaprés, előállításán kívül a piaci termelésnél felmerülő minden egyéb anyagszükségletet: betűfémet, típuskészletet, nyomdafestéket és főleg papírt, valamint a munkabért is előlegeznie kellett.

Ezzel a könyv történetében egy másik gazdasági tényező nyer szerepet: a pénzgazdálkodás, amely a gazdasági életben egyre inkább észrevehető tőkeképződéshez vezetett. Különösen erősen jelentkezett ez Flandria és Itália textiliparában és külkereskedelmében már a XIV. században, amikor a MEDICIek Firenzéjében a banktőke egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A befektetést igénylő tőke azután előmozdította a lerakatok kialakítását elsősorban a textiliparban, de a papírgyártásban is. Ulman STROMER ennek az elvnek megfelelően szervezte meg 1390-ben nürnbergi papírmalmát. A könyvkiadás, ahogyan a késői XV. századi nyomdász-vállalkozóknál kialakult, nem volt más, mint a lerakatoknak a könyvnyomtatásban való alkalmazása.

Másrészt a termelés állandó, folyamatos kiterjesztése tőkeszükségletet eredményezett mind az előállításban, mind a forgalmazásban. A vállal-

kozók pénzkölcsönöket vettek fel, melynek következtében bizonyos termelési ágakban társas vállalkozások, konzorciumok alakultak. A tőkeképződés azonban — legalábbis Németországban — még korántsem érte el azt a fejlettségi fokot, hogy minden igényt ki tudott volna elégíteni, mivel a pénzforgalom, mint mindenféle közlekedés, az országon belül nagyon nehézkes volt. Következésképpen a hitel nagyon megdrágult. A régi bibliai hagyományból kifolyólag a későközépkori emberek tudatában mélyen gyökerező egyházi kamattilalom a fejlődést tartósabban mindenesetre nem tudta meggátolni. A függetlenné váló gazdasági gondolkodás ezt a tilalmat hamarosan figyelmen kívül hagyta, vagy egyes esetekben jogászilag ügyesen mellé-interpretálta, mint ahogyan ez a HELMASPERGER-féle közjegyzői okirat alapján ítélve talán GUTENBERG esetében is történt.

A könyvnyomtatás felfedezője ugyanis kezdettől fogva belekerült a pénzgazdálkodási viszonyok szövevényébe. Amennyire keveset tudunk a találmány létrejöttéről és a feltaláló életéről, annál nyilvánvalóbban észlelhetjük a strassburgi első kísérletek idejében fellépő tőkeszükségletet és láthatólag a nyereségre való törekvést is. Andreas DRITZEHN, egyike azoknak, akik GUTENBERG vállalkozásában tőkebefektetéssel részt vettek, ezt a magatartást az 1439-es periratok szerint így fejezte ki: „Ee ein jor usskommet, so hant wir unser houptgut wider und sint dann alle selig" (Mielőtt egy év letelik, kiki közülünk visszanyeri a saját pénzét és mindenki boldog lesz). Ez a „houptgut" a befektetett tőke volt.

Mikor 1448—50-ben Mainzban a találmány végre gyümölcsözővé kezdett válni, GUTENBERG jelentős mennyiségű hitellel dolgozott, mely valószínűleg elérte az 1550 forintos összeget, ha az 1455-ös HELMASPERGER-féle iratot helyesen értelmezzük. Az akkori viszonyokhoz képest ez hatalmas összeget jelentett, annál is inkább, mert a vállalkozás, melyet az összeg támogatott, új volt, és a siker eleinte korántsem látszott biztosnak. FUST, aki tőkéjével részt vett a „Werk der Bücher" nevű közös vállalkozásban, maga is kölcsönt vett fel. Biztosításképpen azonban zálogul kikötötte magának a típuskészletet és a nyomdászfelszereléseket. Amennyire érthető, hogy a hitelező anyagi garanciákat kívánt, annyira végzetessé vált GUTENBERG számára ez az elzálogosítás, amikor FUST 1455-ben bírósági úton követelte tőle tőkéjének visszatérítését. GUTENBERG elvesztette a pert és ez megfosztotta őt attól, hogy találmányának gyümölcseit élvezhesse. A feltaláló, miután az a nagyszabású vállalkozás, aminek kivitelezéséhez FUSTtal társult, évekig húzódott, arra törekedett, hogy a viszonylag gyorsan kinyomtatott *42-soros Biblia* jövedelméből FUSTot kifizesse és anyagilag független helyzetbe jusson. FUST panaszával azonban megelőzte őt, melyet a városi kereskedő egyébként a feudális érseki bírósághoz nyújtott be, amely az 1449-es szt. Margit-napi döntés értelmében, mely a bírói joghatóságokat Mainzban újrarendezte, a patrícius GUTENBERG ügyében illetékes volt.

Másrészt azonban GUTENBERG korántsem zálogosította el valamennyi termelőeszközét és a per következtében nem is veszítette el, mert fenntartotta magának az ún. ősnyomda típus- és nyomdakészletét, amellyel kb. 1445-től kezdve az aprónyomtatványokat, az *Utolsó Ítélet* töredéket, a búcsúleveleket, a *Donatus*okat, az *Asztronómiai Naptár*t, később pedig az 1460-as *Catholicon*t kinyomtatta és talán a *36-soros Biblia* kinyomtatását előkészítette. Úgy látszik, GUTENBERG semmiképpen sem volt az az életidegen feltaláló, akit FUST, a tapasztalt kereskedő, munkájának eredményétől csalárdan elüthetett volna.

Mindketten úgy mutatkoznak meg előttünk, mint józan, előnyeikről gondosan gondoskodó kereskedők. Az akkori pénzgazdálkodás praktikái GUTENBERG számára is ismeretesek lehettek. Mindkét fél igyekezett megszerezni a vállalkozásban az elsőbbségi jogot.

Rudolf BLUM a HELMASPERGER-féle közjegyzői okirat mindenre kiterjedő interpretációja alapján 1954-ben megjelent *Prozess Fust gegen Gutenberg* c. tanulmányában azt a felfogást képviseli, hogy az 1449-es „Werk der Bücher" elnevezésű nyomdai vállalkozás célja egy misszálé, misekönyv lett volna. Bár lehet, hogy ebben a tervben egyházias jellegű elképzelések is vezették a feltalálót, bizonyos azonban, hogy nem kevésbé játszott benne szerepet a gazdasági kalkuláció is, amit a hatalmas tőkebefektetés meg is kívánt. A XV. században a mise még az egyházközségi élet és az istentisztelet középpontja volt. A misekönyv fontosabbnak látszhatott a Bibliánál. A misekönyvnek az egyházban való egyetemes, mindenütt nélkülözhetetlen használata éppen azt biztosította, amire egy tőkeigényes tipográfiai kiadás előállításához szükség volt: a biztos, nemzetközi méretekben lehetséges terjesztést. A misekönyveket kézírással is széles körben állították elő. A nagy számú másolat azonban sokszor vezetett szövegromláshoz. Ebből adódott a — többek között Nicolaus CUSANUStól is szorgalmazott — misszálé-reform, mely a bázeli zsinat reformtörekvéseinek is egyik része volt. GUTENBERG ennek a nagy, csak sokféle betűtípussal kiszedhető vállalkozásnak az előkészületeit nehezen győzte. Szükség volt egy szövegtípusra, egy kottaszövegtípusra, kétféle kánon-típusra, ha GUTENBERG a maga új, „artificialiter scribendi" művészetével a kéziratos misekönyveket hűen utánozni akarta. Csak amikor FUST kb. 1452-ben elkezdte sürgetni a gyártást és a pénzszerzést, tért át GUTENBERG gazdasági meggondolásokból a Biblia-nyomtatásra és a már meglevő kottaszöveg-típussal kinyomtatta a *42-soros Bibliát.*

Ennek a korális-típusnak a későközépkori misekönyv hagyományos, hieratikus írásképéből való eredete magyarázza a GUTENBERG-féle textura tiszta, magas gótikus formáját. Ezzel GUTENBERG egy már elmúlt stíluskorszakba nyúlt vissza. Ez a kalligrafikus írásforma az írástörténetnek 1450 körüli állapotában, amikor a gótikus minuszkula már kezdett a basztardába feloldódni, túlhaladott volt. A GUTENBERGnek tulajdonított nyomtatványok és általában a korai nyomtatott könyvek másutt is megfigyelhető tradicionális vonásai már az első mesterműi írásművészeti formáiban is szimbolikusan és hangsúlyozottan nyilvánulnak meg.

GUTENBERG a könyvdísz és a könyvillusztráció kérdésében is hasonlóképpen hagyománytisztelő volt, amiben az egyházi használatra rendelt, reprezentatív könyvekhez fűződő hieratikus elképzelések vezették. Ő csak arra vállalkozott, ami eddig a kalligrafusnak, az írónak a feladata volt, mostantól kezdve pedig a nyomdászra várt. Az illuminációkat rábízta a miniatúra-festőkre. Mintának minden vonatkozásban a kéziratot tekintette. Ha a „Werk der Bücher"-ről, a misekönyvről, majd végül a *42-soros Bibliá*ról volt szó, félretette az egykorú kártyanyomók előtt is ismeretes grafikai sokszorosítási módszereket: a fametszetet és a xylográfiai blokk-nyomtatást. GUTENBERG ezen exkluzív könyvművészeti beállítottságának köszönhetjük a *42-soros Bibliá*nak néhány illuminált példányát és vele a későgótikus könyvfestészet néhány értékes emlékét. Bár GUTENBERG a tipográfiában műértő mester volt, mégis minden másnak tekinthetjük őt, a XV. század emberét, mint bibliofil esztétának. Aprónyomtatványaival ugyanolyan feladatokat látott el mint a kártya-

nyomók, csak feladatát fejlett tipográfiai technikával oldotta meg, ezzel azonban csak mindennapi kenyerét akarta megkeresni.

A gazdasági sikereket a feltaláló már nem érhette meg. Életét nem mint beérkezett nyomdász, mint egy céh vagy ipari közösség tagja fejezte be, de mégis anyagilag biztos helyzetben halt meg, felruházva mindazokkal a jogokkal, amelyeket a kor feudális életrendje egy tekintélyes patríciusi nemzetség sarjának nyújthatott, amikor is Adolf von NASSAU mainzi érsek, ellensége, Dieter von ISENBURG és a mainzi polgárság fölött aratott győzelme után, kiegyenlítő, megbékélő politikájának jeleként GUTENBERGet 1465-ben udvartartásába emelte.

HANS LÜLFING: ENTWICKLUNGSPROBLEME DES FRÜHEN BUCHDRUCKS

Verfasser beschäftigt sich in seinem am 13.10. 1966 im Verein der Ungarischen Bibliothekare gehaltenen Vortrag mit Entwicklungsproblemen des frühen Buchdrucks, indem er buchgeschichtliche Vorgänge in die allgemeine Kultur- und Wirtschaftsgeschichte des mit vielfachen Widersprüchen belasteten 15. Jahrhunderts einordnet. Der hier abgedruckte erste Teil des Vortrags bespricht am Beispiel GUTENBERGS jene Anfangsschwierigkeiten des ersten typographischen Unternehmens, die sich aus den Bedingungen der spätmittelalterlichen Geldwirtschaft und der für den Markt bestimmten Produktion ergeben haben. Auch Fragen der traditionsverbundenen typographischen und künstlerischen Gestaltung der Frühdrucke werden erörtert.

TÓTH ANDRÁS

Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906–1914)

Az első világháborút megelőző évtizedek során az egész magyar könyvtárügyben válságos helyzet állt elő. Sürgős megoldásra várt a fiatal közművelődési könyvtári hálózat ügye. A fővárosi könyvtárak mellett felnőttek a vidéki tudományos és közművelődési könyvtárak s jelentkeztek újszerű problémáikkal. A főváros régi és új nagykönyvtárai szinte kivétel nélkül komoly nehézségekkel küzdöttek.

Az Egyetemi Könyvtár, a főváros legrégibb tudományos könyvtára sem volt kivételes helyzetben. Problémái két téren jelentkeztek. A technikai jellegű kérdések a főváros és az egyetem rohamos számszerű fejlődésével, a nyomdatermékek számának világszerte erős ütemű szaporodásával függtek össze. Az 1874-ben elkészült épület kicsinynek bizonyult. Férőhelyhiány mutatkozott elsősorban az olvasóteremben, ill. a raktárakban és a hivatali helyiségekben. A műszaki kérdések mellett funkcionális, elvi kérdések is felmerültek. A közvélemény egyre erősebben kezdte követelni, hogy a könyvtár az oktatási feladatok mellett szélesebb kört szolgáló, haladó szellemű tudományos funkciót is lásson el. A két problémakör együtt jelentkezett: az épület fejlesztésére s a funkció modernizálására irányuló kívánság egy időben nyilvánult meg.

1906 októberében az egyik legjelentősebb fővárosi sajtóorgánum, a *Pesti Napló* hasábjain a radikális körökhöz közelálló Fóti József Lajos felsőkereskedelmi iskolai tanár tollából *Kultúrpolitika* címmel vitacikk jelent meg az egyetem és az Egyetemi Könyvtár legégetőbb problémáiról. „Ez az ország rossz nevelést kap" — állapította meg Fóti. Nincs igazi tanárképzés, fel az egyetemig általános reformra van szükség. Európai viszonylatban is rengeteg a hallgató, a tantermek száma viszont katasztrofálisan kevés. Az egyetem szervezete és szelleme gátat vet minden fejlődésnek. Az egyetemen belül a legsúlyosabb vád a könyvtárat illeti. Itt hihetetlen az elmaradottság. A könyvtári szabályzat lehetetlenné teszi a tudományos elmélyedést. Az olvasótermi könyvtár összeállítása terén tudatlanság és rosszakarat vezette a könyvtár vezetőit: az olvasóterem régiségtárhoz hasonlít. A nagyraktárból egyszerre csak egy könyvet lehet kérni s az is csak másnapra érkezik ki. Az illetékesek vessenek számot lelkiismeretükkel s lássanak munkához. Művelődéspolitikát kell kezdeni, mert a „hadseregek, udvarok, önálló és közös vámok elpusztulnak; örök csak a kultúra!"

Ferenczi Zoltán könyvtárigazgató a napilap következő számában megjelent válaszában szinte minden vádat formálisan visszautasított. Hivatkozott az olvasóterem nemrégiben végrehajtott modernizálására. A beszerzési átalány és a személyzet elégtelenségével kapcsolatos vádakat elhárította. Fóti élt a viszontválasz jogával s elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy a több mint 6000 hallgató részére végzetesen kevés a 120 olvasótermi férőhely.

A sajtóvitában szereplő valamennyi könyvtári kérdéssel találkozni fogunk az alábbiak során. Annyit azonban meg kell már eleve jegyeznünk, hogy FÓTInak a használati szabályzatot illetően is igaza volt. A hallgatók részére „A könyvtár közhasználatáról" készített nyomtatványból valóban azt látjuk, hogy a könyvtár nem törekedett a hallgatóság megfelelő kiszolgálására. Az olvasótermet csak „tisztességesen öltözött és komoly magaviseletű" fiatalemberek vehették igénybe; a kevés olvasóhelyre az egyetemi és műegyetemi hallgatóknak elsőbbségük volt. Az valóban nehézkessé tette a tudományos elmélyedést, hogy egyszerre csak egy könyvet lehetett kérőlapon kérni s szintén csak egy könyv lehetett az olvasónál (kivéve szótárakat, fordításokat, atlaszokat). Sok panaszra adott okot a kölcsönzési rend is. Biztosíték nélkül csak „tekintélyes állású férfiak" kaphattak kölcsön. Egyetemi hallgatók egyszerre egy művet kaphattak indexük letétele vagy egy professzor jótállása mellett. Az egyetem kötelékébe nem tartozók csak a könyv teljes értékének letétele mellett vehettek kölcsön.[1]

Az utóbbi évtizedekben a fővárosi sajtó több ízben emlékezett meg az Egyetemi Könyvtárról, főleg az olvasótermi kérdésekről,[2] — mégis elsősorban ez a meglehetősen éleshangú sajtópolémia mozdította el a holtpontról a könyvtár bővítésének, újjáépítésének ügyét. Azért, hogy végül is nem történt semmi, hogy a szép tervek füstbe mentek, — nem egészen FERENCZI Zoltánt illette a vád. Mire a tervek realizálódtak, kitört a világháború. Viszont: ha korábban kezdtek volna hozzá a tervek kidolgozásához, talán pár évet nyertek volna. Olyan éveket, amikor még szó lehetett a tervek valóraváltásáról is.[3]

A korábbi évek során sem a könyvtár vezetősége, sem a minisztérium részéről nem jelentkezett átfogó elképzelés a könyvtári problémák megoldásával kapcsolatban. A rendelkezésre álló kevés forrásanyag világosan mutatja, hogy csupán részletkérdések merültek fel; alapvető, funkcionális kérdések nem. Így például a mindenkori prorektor elnöklete alatt működő egyetemi könyvtárbizottság a századfordulón foglalkozott a beszerzési átalány csekély voltával; nemzetközi példákra hivatkozva kérte — hiába! — annak felemelését.[4]

[1] *Pesti Napló.* 1906. okt. 16., 17. és 18. sz. — A könyvtárhasználatnak a cikkben kifogásolt szabályait l. a 4524/1901. VKM sz. a megjelent „*Ügyviteli szabályzat*" 20—44. §-ai alatt.

[2] Erre példákat hoz VÉRTESY Miklós: *Olvasótermi gondok az Egyetemi Könyvtárban.* Könyvtáros. 1966. 8. sz. 454—456. l.

[3] A tanulmány elsőrendű forrásanyaga az Egyetemi Könyvtár irattára (EK), különösen annak „Ferenczi Zoltán iratai. Könyvtárépítkezés" c. különcsomója (FZ) tervrajzokkal; valamint a könyvtárnak (részben a *Magyar Könyvszemlé*ben is, részben csak az éves gyarapodási jegyzékek előszavaként késve megjelent) beszámolójelentései (Jel.), ill. az egyetemi könyvtárbizottságnak a könyvtári irattárban őrzött iratai (KBiz). A felettes szervek (rektori hivatal, VKM) erre a korra vonatkozó iratanyaga elpusztult. A könyvtárbizottság jogkörét a fent említett jogszabály 2. §-a írta körül.

[4] KBiz 1900. jan. 20—24. ülése. Az akkor legjobban ellátott s általában leghaladóbbnak tartott amerikai egyetemi könyvtárakat nem számítva, a jelentősebb adatok:

Egyetem	Hallgatók száma	Átalány
Párizs	17 512	67 104
Berlin	14 034	82 482
Bécs	8 296	102 525
Lipcse	5 430	106 428
Prága	4 319	178 509
Helsinki	2 723	50 000
Utrecht	1 064	40 000
Oxford	950	98 200
Budapest	7 547	40 910

Később (a nagy torinói könyvtárégés nyomán) a tűzbiztonság kérdése, majd a nyitvatartás, a forgalom állandó emelkedésének ügyei kerültek szőnyegre, azonban mindig csak elszigetelten. A könyvtár vezetősége csupán az olvasóterem kicsiny voltát ismerte el (ezen nem segíthetett !), azonban mereven elzárkózott a kölcsönzési reform és a vasárnapi nyitvatartás elől.[5]

A sajtópolémia után a könyvtár problémakörének *egésze* került a szakmai és a széleskörű nyilvánosság jogos érdeklődési körébe. Az egyetemi könyvtárbizottság a vita után leszögezte, hogy „nem ugyan a szóban forgó igazságtalan és valótlanságokat tartalmazó czikk miatt, hanem az ügy érdeméből" állást kívánt foglalni az átalány és a létszám emelése, a könyvtár épületének bővítése mellett. A bizottság a könyvtárigazgató javaslatára megállapította, hogy a könyvtár épülete — az első könyvtári céllal épített épület Magyarországon ! — már létesítésekor elavult volt. A könyvtár kérdései vagy egy teljesen új épület építése („nagyszabású és végleges megoldás"), vagy a régi épület bővítése, ill. átépítése útján lennének megoldhatók. Az új épületet a Szerb utcába tervezték (a mai egyetemi főépülettel szemben fekvő telkekre). A régi épület bővítésével kapcsolatban a Szép utcára nyíló, a könyvtárral szomszédos Patay-féle telek és kis ház megvétele lett volna a megoldás. A bizottság a javaslatot minisztériumi elbírálásra óhajtotta felterjesztetni.[6]

A határozat alapján — megismételve egy évvel korábbi, teljesen visszhang nélkül maradt összeállítását — FERENCZI 1907 elején részletes elaborátummal fordult a minisztériumhoz.[7] Indokként felhozta, hogy a könyvtár kérdésével az 1907. évi költségvetés tárgyalásakor az országgyűlés is foglalkozott. Előadta, hogy a könyvtári épület 32 éves; építésekor 2200 hallgatója volt az egyetemnek s akkor az olvasóterem 102 férőhelye elegendőnek bizonyult. A hallgatók száma azóta 6400-ra emelkedett. A hallgatók közül soknak nincs máshol tanulási lehetősége; megrohanják az olvasótermet, órákig várakoznak, a lépcsőházban meggyújtott lámpák fénye mellett olvasnak „a mi nemcsak megható, de szomorú látvány is". Kis agitatív túlzással fejti ki, hogy a fővárosban az Egyetemi Könyvtár úgyszólván az egyetlen általános jellegű, közhasználatú tudományos könyvtár; ennek ellenére nincsenek kutatószobái s kicsiny a folyóiratolvasó is. A hivatali helyiségek is elégtelenek: az 1874-i négy tisztviselővel szemben 13 embert kell elhelyezni ugyanazokban a szobákban.

A helyzeten csak az épület bővítése segíthet. Új, 400 férőhelyes olvasótermet kell létesíteni a jog- és az orvoshallgatók részére. A régi olvasótermet a hittudományi és bölcsészhallgatóknak szánták. (Felmerült az az elképzelés is, hogy a régi olvasótermet a nők, az újat a férfiak részére kellene berendezni.) A bővítési terv méreteire jellemző másik adat: a raktárépítkezés 1,3—1,6 millió kötet elhelyezésével kb. 50 évre oldotta volna meg a könyvtár gondjait. A javaslat tervbe vette a már említett Szép utcai telek megvételét, azonban ezen túlmenően egy kb. 10 méteres sávot óhajtott megszerezni az ún. ferences épületből is. Ezzel a könyvtári épületen belül szép, szimmetrikus megoldást tett volna lehetővé. A templom felé (az udvar helyén) új utca nyitását tervezték; ez egyrészt lehetővé tette volna a könyvtárépületnek más épületektől való teljes

[5] Jel. 1905. és 1906.
[6] KBiz 1906. dec. 5.
[7] EK FZ 1907. s. d. és a tervrajzanyag (részben a kézirattár „G. 162. a. 1." jelzete alatt).

felszabadítását, másrészt a templom kibontását. Így a terv megvalósítása a könyvtári érdekek szolgálata mellett előnyösen befolyásolta volna a belvárosi városkép alakulását.

A minisztérium KORB Flóris műépítészt küldte ki a Szép utcai ingatlan felbecsülésére. KORB jelentette, hogy a 267,25 □öles telekért és házért újabban kért 620 000 korona nem reális tárgyalási alap: a legutóbbi belvárosi ingatlanárakat figyelembevéve a tulajdonosok eredeti javaslata (450 000 ft) lenne a maximális ár. A maga részéről a nyilvánosság tájékoztatása mellett a kisajátítási eljárás megindítását javasolta, hogy így a tulajdonosokat a realitás talajára lehessen szorítani. Kifejtette, hogy szerinte a jelenlegi épület bővítése csak időleges megoldást hozhat. — A minisztériumnak ezzel a lépésével a hivatalos szervek minden akciója hosszú időre lezárult. FERENCZI 1907. évi jelentése utalt ugyan a sajtóvitára s jelezte, hogy a bővítési tervet felterjesztette. Szinte mentegetődzésként sorolta fel a legutóbbi időben végrehajtott könyvtári „reform"-munkálatokat (új raktár a régi őri lakásban, a pincehelyiség bepolcozása, az olvasótermi férőhelyek 124-re emelése, az ügyrendi szabályzat kiadása).

A közvélemény sorompóbaszállása volt szükséges ahhoz, hogy a könyvtár ügyében új mozgolódás induljon meg. Elsőrendű szerepe volt ebben kitűnő haladószellemű művelődéspolitikusainknak, SZABÓ Ervinnek és MADZSAR Józsefnek, akik a *Huszadik Század* hasábjain (1907 végén) fulmináns vitacikket jelentettek meg az Egyetemi Könyvtárról.[8] A vitacikk megírására az alkalmat az Egyetemi Könyvtár olvasótermi anyagáról az újjáalakítás után kiadott, a *Pesti Napló* cikkét is „megihlető" címjegyzék[9] szolgáltatta. A cikk elején JÁSZI Oszkár szerkesztői megjegyzésben tartotta szükségesnek elhárítani azt a vádat, mintha a könyvtári kérdés felvetése (a nagy port felvert pécsi szabadoktatási kongresszus[10] utóhangjaként) „hecc" lenne a hivatalos, konzervatív tudományos körök ellen. Mindkét szerző hiába ajánlotta fel sorait más, konformista lapoknak. (SZABÓ Ervin például a *Budapesti Szemlé*nek !)

SZABÓ Ervin említett bírálatában tőle megszokott magas — külföldi tapasztalatokra épített — szakmai mércét állított fel. Kritikájában nem csupán a kötettel, hanem magával az Egyetemi Könyvtárral, annak funkciójával is foglalkozott. „Szegény ország vagyunk, szegények a könyvtáraink is. Nincs egész Magyarországon egyetlen technikailag tökéletesen berendezett közkönyvtár." (Talán majd Kolozsvárott ! — reméli.) Könyvtáraink csekély áta-

[8] *Huszadik Század.* 1907. 964—976. l. SZABÓ Ervin írása megjelent a „*Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai*" c. kötetben (Bp. 1959. 68—83. l.). A cikkről írt a kötet bevezető tanulmányában KŐHALMI Béla is.

[9] *A budapesti kir. m. tudományegyetemi könyvtár olvasótermének címjegyzéke.* Bp. 1906. Egyetemi Ny., XI, 350 l. GULYÁS Pál ismertetése: *Magy. Könyvszle.* 1907. 68—70. l.

[10] Messze vezetne, ha a pécsi kongresszussal kapcsolatos politikai és művelődéspolitikai kérdéseket ismertetnénk. Ezeket érinti a JÁSZI Oszkár működésére (elsősorban FUKÁSZ György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata.* Bp. 1960.) és a Galilei Kör történetére (TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története.* Bp. 1960.) vonatkozó modern szakirodalom. — Tanulságos viszont, hogy miben látta JÁSZI a pécsi kongresszus jelentőségét: „... a konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát ... a szervezett munkásság és a mi embereink alkották." A kongresszus sikere felér az októberi általános sztrájkéval. Pécsett a haladás elmélete és gyakorlata fogott kezet. (*Huszadik Század* 1907. 979—980.) — A kongresszuson SZABÓ Ervin „Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására" c. tartott előadást.

lány és kicsiny személyzet mellett a nyugati könyvtárakéval[11] egyenértékű szolgáltatásokat nem nyújthatnak; „de bizonyára elvárhatjuk a törekvést azok irányában". Az Egyetemi Könyvtárban ezen a téren is súlyos bajok vannak. Protekcióval, a szolgák megvesztegetésével lehet csak könyvhöz jutni; a kézikönyvtár használatánál viszont nehézséget okoz a diákok nyelvtudásbeli hiánya, mely a „gaz némettől irtózó hangulat" szomorú következménye. A kézikönyvtár teljes anyagát két filológus (Dedek Crescens Lajos és Dézsi Lajos) állította össze. Még a társadalomtudományi anyag is hiányos, súlyosan elavult. A hittudományi szak 11 oldalas jegyzékszövegében egyetlen magyarnyelvű biblia nem található. Általában a British Museum kézi könyvtárában több magyar nyelvű szakkönyv található, mint az Egyetemi Könyvtárében. A kézikönyvtárak anyagának válogatását, minden szakhoz értő, több tudós könyvtárosra szabad csak bízni. Csak így remélhető, hogy egy ilyen jelentős közkönyvtár a reá váró művelődési feladatokat el tudja látni.

Madzsar József az alkalmazott orvostudományi részt bírálta s először az általános arányokat kifogásolta (szépirodalom és nyelvészet 100, történelem és irodalomtörténet 50, jogtudomány 40, orvostudomány 20, hittudomány 11 lap). Az orvosi anyag válogatása „vétkes könnyelműség és feneketlen tudatlanság" jegyeit hordozza magán. Hasznavehetetlen műveket nyújt, rossz szakrendszerben, a szakrenden belül tárgyi tévedésekkel. „Pedig ez »könyvtártan !« Ehhez az uraknak hivatalból érteni kell !" S mindezt Ferenczi Zoltán megnyugvással adja át a közhasználatnak ! Az orvost becsukják, ha hibázik; a három urat nem fogják becsukni, „mert ebben a Magyarázsiában hamarabb kerül a vádlottak padjára az, aki ilyen kérdéseket feszeget".

Szabó Ervin és Madzsar véleményének helytálló voltát mi sem bizonyítja jobban, mint Gulyás Pálnak a könyvtárostársadalom hivatalos lapjában, a *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent bírálata.[11a] A jó szándék rövid dicsérete után azonnal kijelenti, hogy a célt most sem sikerült elérni. A régi jegyzékhez viszonyítva is: elavult művek maradtak bent, sőt kerültek újként be az olvasóterembe. Viszont sok olvasóterembe való mű maradt a raktárban. Az okot keresve, ő is megállapítja, hogy a könyvtárosok nem vonták be a munkába az egyetemi szakembereket. Kritikája elsősorban a francia nyelv- és irodalomtudományra irányult. Megállapította, hogy a klasszikusok közül sokan régi vagy csonka kiadásban találhatóak (Boileau: 1809, Corneille: 1834). Teljesen hiányzanak például Daudet, Flaubert, Maupassant, Zola. „Az itt feltárt hiányok annál sajnálatosabbak, mivel egyrészt azok . . . könnyen el lettek volna kerülhetők s mivel másrészt orvoslásukra, tekintve egy olvasótermi könyvtár újból történő berendezésének fáradságos és költséges voltát, a közel jövőben aligha lehet remény." A hivatalos Ferenczi-vonal a félhivatalos szaklaptól is kemény kritikát kapott.

A kemény hang nem maradt teljesen pusztába kiáltó szó: az egyetemi könyvtárbizottság 1908. január 30-án Ballagi Aladár előadásában újból foglalkozott a könyvtári ügyekkel. Ballagi szerint a *Pesti Napló*nak (hangvétele ellenére) az alapkérdésben igaza volt: az Egyetemi Könyvtárban, a magyar

[11] Szabó Ervin elsősorban amerikai, angol és német tapasztalati anyagra épített. A monarchia legjelentősebb egyetemi könyvtára, a bécsi, más nagyságrendben, de hasonló gondokkal küzdött. Történetének kitűnő összefoglalását nyújtja Pongratz, Walter: *Geschichte der Universitätsbibliothek*. Graz—Köln, 1965. (Klny. a *Studien zur Geschichte der Universität Wien* c. jubiláris kiadvány I. kötetéből.)

[11a] *Magy. Könyvszle.* 1907. 68—70.

tudományos élet mindenkori fokmérőjében, tarthatatlanok az állapotok. Ezt a *Huszadik Század* is jól látta! Minden eddigi felterjesztés eredménytelen maradt. Ő a Szerb utcai megoldást pártolta. — Nagy kárt okozott a könyvtár ügyének, hogy FERENCZI s a hivatalos körök JÁSZIék kiállását politikai alapon tudták elhárítani s hogy BALLAGI alapjában helyes véleménye személyi okok miatt (halálos ellensége volt FERENCZInek) nem talált kellő értékelésre. Ez a többfrontos hadviselés lehetetlenné tette, hogy FERENCZI a minisztérium felé megfelelő eréllyel képviselje az átépítés ügyét. A személyi ügyek következménye volt, hogy az 1908/1909-es tanévben mellékes kérdések (szervezeti szabályzat, nyitvatartás időpontja) vonták el a figyelmet a főkérdésről, az építkezésről. A könyvtári bizottság is ekkortájt fordult szembe BALLAGI álláspontjával. Ezzel is magyarázható, hogy a könyvtár iránti érdeklődés hosszú időre ismét elaludt. A Szép utcai kis ház helyére többemeletes bérház épült, — így a bővítés nagyvonalú megvalósításának leggazdaságosabb lehetősége megszűnt. A minisztériumban volt ugyan 1908 végén egy megbeszélés az Egyetemi Könyvtár ügyében, azonban eredményéről nem tudunk semmit: a könyvtárigazgató éves jelentése nem is említi. Az igazgató és a bizottság mind 1908-ban, mind 1909-ben, a költségvetés tárgyalása előtt felterjesztette a követelményeknek megfelelően átalakított, szinte szokványossá vált elaborátumát a könyvtár bővítése érdekében. Eredményről itt sincs tudomásunk; „hacsak eredménynek nem tekintjük azt, hogy — a könyvtárbizottság véleménye szerint — a felelősség rólunk a nagyméltóságú Minisztériumra hárul."[12]

Ezekben a felterjesztésekben FERENCZI megállapítja, hogy a bajok — s a hallgatók — száma állandóan fokozódik. A belvárosi építkezések minden természetes világosságot elvettek a könyvtári szobáktól; a raktárak zsúfoltak, pincékben, folyosókon állnak a könyvek. Az átalány egy középrendű német egyetemi könyvtárét sem éri el; a raktári személyzet elégtelen: egy könyv kézbeadása — s ez szerinte nem engedhető meg! — 10—15 percet vesz igénybe. Csupán az olvasótermi orvosi szak kiegészítésére (íme MADZSAR kritikájának hatása!) kb. 10 000 K-ra lenne szükség. Gyors segítség nélkül az olvasóterem nem válhatik „az egyetemi ifjúság és a tanulni vágyó közönség szükséges, nevelő és tanuló kézikönyvtárá"-vá. — Az egyetlen megoldás: új, minden oldalról szabadon álló épület vagy a Szerb utcában vagy az orvosi központi épülettel szemben fekvő (ma is) üres dohánygyári telken. A Szerb utcai megoldásra iratai között számos, HOFHAUSER Antal építész kezétől származó tervvázlatot találunk.[13]

Az épületért, a bővítésért hosszabb szünet után 1911 végén indult meg az új küzdelem. Vessünk e tűzszünetben rövid pillantást a könyvtár belső helyzetére, elsősorban a forgalmi adatokra, az állományra és a személyzetre. Annyit már tudunk, hogy a hallgatók száma állandóan emelkedett; 1909-ben az igazgató szerint 7000 körül járt. A *forgalmi adatok* is erős igénybevételt mutatnak:

Az adatok világosan mutatják, hogy ha a használók száma kicsit ingadozott is, a használt művek száma szinte állandóan emelkedett. Az indexletétnek kölcsönzési biztosítékként való elfogadása a kölcsönzési forgalmat rövid idő alatt megháromszorozta. Az utolsó békeév (1913) kiugróan magas forgalmi adatokat mutat.

[12] Az EK KBiz 1908. évi jegyzőkönyveiből.
[13] Az EK FZ iratcsomóban.

Forgalom	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
Olvasók az 1. olvasóteremben	3 039	2 829	2 896	3 126	2 847	3 646	3 289	3 862	2 547
2. folyóiratolvasóban és a tanári olvasóban	3 896	4 207	3 527	3 814	3 455	3 561	3 433	4 556	4 283
Olvasott mű az 1. olvasóteremben	57 946	65 387	91 218	97 357	89 602	94 299	85 165	100 026	76 453
2. folyóiratolvasóban és a tanári olvasóban	5 413	6 253	6 560	7 576	7 167	7 905	7 516	9 580	9 631
Kölcsönzés kölcsönző	2 665	3 049	3 814	6 485	8 638	9 037	8 391	8 342	6 393
kölcsönzött mű	6 555	6 175	8 099	15 024	19 538	21 680	20 508	19 429	14 319
Összesen használó	9 600	10 085	10 237	13 425	14 940	16 244	15 113	16 760	13 223
használt mű	69 914	79 739	105 877	119 957	116 307	123 884	113 189	129 035	100 403

A könyvtár *állománya* 1913 végén 498 730 kötet volt. Az éves gyarapodás 6000—7000 kötet körül mozgott, 1914-ben túlhaladta a 7500-at (ugyanekkor Bécsben évi 30 000 volt az átlag!). 1916-ra a szám 4500 alá esett. A pénzes beszerzések kötet-átlagára 1905-ben 14, 1907-ben 18, 1909-ben és 1911-ben 12 K volt. A beszerzésre fordítható évi összeg 30 000—40 000 K között mozgott. Pontosan meg volt határozva a beszerzési átalány kari %-os felhasználása. Az éves keretből előzetesen levontak 45%-ot (30%-ot a folyóiratok és folytatásos művek rendelésére, 15%-ot köttetésre); a maradványból a hittudományi kar 12, a jogi 22, az orvosi 30, bölcsészettudományi kar 36%-ot kapott. (1911. évi adatok; a természettudományi tanszékek ekkor a bölcsészkarhoz tartoztak.)[14]

Személyzeti vonatkozásban is sok igazság volt Szabó Ervin, Madzsar és Gulyás megjegyzéseiben. Rövid áttekintés meggyőzhet efelől. 1905-ben a már régóta súlyos egészségi problémákkal küzdő Máté Sándor első őr mellett Kudora Károly másodőr, Dedek Crescens Lajos címzetes őr, Dézsi Lajos, Hóman Bálint és Barbul Jenő tisztek végezték az érdemi munkát. Valóban kivétel nélkül mind társadalomtudományi érdeklődésűek. Dézsi 1906-ban kolozsvári professzor lett; helyét Lukcsics József foglalta el. Ugyanekkor nevezték ki — vitázva a nők tudományos foglalkoztatásának elvi kérdéseiről — a könyvtár első női tisztviselőjét, dr. Czeke Marianne-t. Őt követte pár év múlva Waldbauer Ilona. 1908-ban lett fizetésnélküli segédtiszt Pasteiner Iván. 1908 és 1913 között nyugdíjba mentek Máté, Dedek és Kudora. 1914-re szinte az egész személyzet kicserélődött.[15] A vezető őrök, Tetzel Lőrinc és Barbul Jenő voltak a szakmailag kevésbé kiemelkedő egyéniségek. Tetzel őri kinevezése komoly elvi vitára is vezetett Ferenczi és a könyvtári bizottság között. Jellemző módon az őrök végezték a másodrendű könyvtári munkálatokat (könyvkölcsönzés, reklamáció, folyóirattár kezelése, statisztika). Mellet-

[14] Az EK Jel. alapján készült kimutatások.

[15] EK 1347/1914. sz. irat. (Hivatali ügyrend az 1914—1915. évekre. A háború kitörésekor módosult.)

tük felnőtt egy lendületes szakértő fiatal könyvtárosgárda: HÓMAN Bálint, CZEKE Marianne, PASTEINER Iván és FITZ József tisztek. Ők végezték a tudományos könyvtári munkálatok dandárát (kézirat- és ritkaságtár, különgyűjtemények katalogizálása és kezelése, szakbibliográfiák készítése, katalógus ellenőrzés). Számos kisegítő tiszt és gyakornok mellett külön kell megemlékezni PLATZ Helén gépírónőről, aki — irodai munkája mellett — majdnem egyedül látta el az új könyvek címfelvételét. A címfelvételek ellenőrzésénél, bonyolult címfelvételek elvégzésénél állandó segítséget nyújtott FERENCZI Zoltán igazgató. A szolgálati beosztás jól szervezett volt: a hivatali ügyrend pontosan feltűntette, hogy a vezető tisztviselők mellé személy szerint kik vannak beosztva az alacsonyabb beosztásúak közül. Osztályokra ekkor nem tagolódott a könyvtári szervezet.

1911-ben újra lángra kapott a könyvtári küzdelem. A történeti előzményekhez tartozik, hogy WLASSICS Gyula miniszter február 19-én meglátogatta a könyvtárat, majd március 8-ra értekezletet hívott össze, melyen „egyhangú megállapodás történt abban, hogy az egyetemi könyvtár helyzete haladéktalan gondoskodást igényel".[16] Az első lépéseket a könyvtár, ill. a könyvtárbizottság tette meg, a memorandum új formában való felterjesztésével. A könyvtári kezdeményezésbe újra bekapcsolódtak a haladó politikai tényezők, de most már szervezett formában. Úgy látszott, hogy a nagy terv ekkor állt legközelebb a megvalósuláshoz.

Ekkor újra a Szép utcai telekkel és a ferences épülettel kapcsolatos terv került előtérbe. Az augusztus 23-án felterjesztett részletes költségvetés szerint az ingatlanok megszerzése közel 1,5 millió K-ba, az építkezés kb. 2,5 millió K-ba, a berendezés mintegy 1 millió K-ba került volna; összesen tehát kb. 5 millió K-val kellett számolni. (Az építkezés alapadatai: 24 m magasság, 8 könyvtárraktári szint, 2553 m^2-en m^3-ként 40 K, a berendezés m^3-ként 15 K.) Ezért a nem kicsiny összegért viszont a könyvtár egy új, 504 m^2 alapterületű olvasótermet, 12 tanári olvasószobát, hivatali helyiségeket s közel 15 000 fm raktári férőhelyet kapott volna.[17]

Ebben a stádiumban kapcsolódott be a vitába — SZABÓ Ervin kezdeményezésére — a Galilei Kör. S itt újra utalnunk kell arra, hogy a fővárosban ekkor nem az Egyetemi Könyvtár ügye volt az egyetlen megoldásra váró könyvtári kérdés. SZABÓ Ervin és a Galilei Kör nem csupán az Egyetemi Könyvtár, hanem az egész budapesti közművelődési és tudományos könyvtári hálózat érdekében hírdette meg a harcot. SZABÓ Ervin korabeli könyvtárügyi tanulmányai is a fővárosi hálózat egészét tekintették át.[18] Egyik tanulmányában a mellékelt táblázatok például a hozzáférhető budapesti tudományos könyvtárak (Múzeumi Könyvtár, Egyetemi, Akadémiai és Fővárosi Könyvtár) adatait vetette össze az akkor szintén építési problémákkal küzdő bécsi Egyetemi Könyvtár adataival. Az összehasonlítás eredménye katasztrofális: Bécs minden jellemző számadatban (állomány, éves gyarapodás, használt kötetszám, személyi állomány és beszerzési átalány) túlszárnyalja a négy budapesti könyvtár együttes számadatait. Egy másik táblázat az olvasók foglalkozás szerinti megoszlását vetette össze a budapesti Egyetemi Könyvtár és a liverpooli

[16] EK KBiz 1911. nov. 12.
[17] EK KBiz 1911. aug. 27.
[18] *A budapesti könyvtárügy statisztikája* (1910) — *A modern könyvtárépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire* (1911) — *Egyesült erővel* (1910).

public library között. Az eredmény ismét lesújtó volt s mutatta, hogy nagy tudományos könyvtárunk mennyire nem szolgált általános művelődési célokat.

1910 végén az egyik bécsi könyvtáros megküldte Szabó Ervinnek az ott nagy port felvert könyvtári építkezési terveket, melyeket Otto Wagner dolgozott ki. A tervek nem nyerték meg Szabó Ervin tetszését: kifejtette, hogy a raktári célok túltengése áruházszerű architektúrára kényszerítette a modern könyvtárépítészt. A könyvtárosok sokszor irreális optimizmusára vall, hogy a bécsi kolléga így írt: „. . . klasszikus dolog volna, ha Önök Budapesten megvalósítanák a bécsi tervet s mi Budapest közvetítésével jutnánk majd új könyvtárépülethez." Szabó Ervin ezt nem tartotta valószínűnek s ebben nem állt egyedül — senki sem hihette azt Budapesten, hogy itt hamarabb épül fel egy nagykönyvtár, mint Bécsben.

A Galilei Kör, melynek Szabó Ervin aktív, irányító tagja volt, ezekben az években (az általános választójogi harc, a nagy sztrájkok korában) tudatosan kapcsolódott be minden egyetemi és egyetemen kívüli munkaterületbe, ahol politikai eredményt lehetett remélni.[19] 1911. november 11-re nyilvános diákgyűlést hívtak össze az egyetemi könyvtárak reformjával kapcsolatban. A diákság panaszai a férőhelyviszonyokra, a sérelmes pénzbiztosítékra, a nyitvatartási idő kedvezőtlen beosztására és a beszerzés hiányosságaira vonatkoztak. A határozati javaslatnak az Egyetemi Könyvtárban levő példányán Szabó Ervin kezeírása olvasható, ami bizonyítja kezdeményező szerepét. A javaslatban a nyitvatartásnak este tízig való meghosszabbítását, a vasár- és ünnepnapi nyitvatartás bevezetését, a kölcsönzési rend reformját, a szakfolyóiratok szabadpolcos használatát és az átalány emelését kérték. Az Egyetemi Könyvtár a gyűlésen nem képviseltette magát; jellemző módon Ferenczi Zoltán a Galilei Kört nem tartotta olyan ifjúsági egyesületnek, „mely az összes egyetemi ifjúság nevében gyűlést hírdetni illetékes volna".

Bár az illetékesek hivatalosan nem foglalkoztak a november 17-i gyűlésen elhangzottakkal, több adat mutat arra, hogy a haladó fiatalok követeléseinek mégis volt valami foganatja. A helyhiány enyhítése érdekében a jogtudományi kar a József körút 70. szám alatt egy — sajnos, rövidéletű! — kari olvasótermet nyitott. Pár nappal a Galilei Kör gyűlése után a könyvtárbizottság is újra elővette a bővítési programot s elhatározta, „hogy a pár évvel ezelőtt megszerkesztett memorandumot a mai viszonyoknak átalakítva" terjeszti fel a minisztériumba. November végén Balogh Jenő államtitkár vezetésével egyetemi értekezlet[20] tárgyalta az egyetem könyvtári kérdéseit. Az értekezlet azonnal megvalósítandónak vélte a kari olvasótermek létesítését. A haladószellemű bölcsészkari professzorok (Beke Manó, Frőlich Izidor) az ötletet „humanitárius"-nak vélték s az olvasóteremnek napilapokkal, szépirodalommal való ellátását, mellette büfé létesítését javasolták s felajánlották a célra a bölcsészkari tanácsterem felét. Ferenczi Zoltán ellenezte a kari olvasótermek létesítését, nyilván azért, mert az az Egyetemi Könyvtár építési terveinek esélyeit rontotta volna. Genersich orvosprofesszor Bekéékkel szemben a szélső reakció hangját képviselte: „bármit adunk, azonnal elégtelennek

[19] A Galilei Kör történetére l. Tömöry M. id. mű. — A Kör könyvtári törekvéseire l. Tóth András: *A Galilei Kör a magyar könyvtárügyért. (Könyvtáros* 1959. 1. sz. 21—22. — E cikket Tömöry nem ismeri.)

[20] A forrásanyag pusztulásának mérvére jellemző, hogy ennek az értekezletnek a lefolyásáról csupán az EK FZ iratok közt megmaradt, Ferenczi ceruza-kézírásával készült jegyzőkönyvfogalmazvány töredékéből értesülhetünk.

mondják. Ma sok ember megy egyetemre s nem odavaló. Ezek a legkövetelőbbek" — mondotta. Az Egyetemi Könyvtár kérdése ezen az értekezleten — a jegyzőkönyvfogalmazványból következtethetően időhiány miatt — nem került napirendre. Viszont a könyvtári bizottság 1912 első napjaiban tartott ülésén újból állástfoglalt a könyvtári épület bővítése mellett. Bizonyos túlzásra mutatott egy 50—60 főnyi tudományos kutatóterem létesítésével kapcsolatos kívánság.

Az épületbővítés költségei — mint láttuk — tekintélyesek voltak. A kérdéssel a közvélemény és az *országgyűlés* is foglalkozni kezdett. 1911. november 11-én (a Galilei Kör gyűlésének napján) SÁGHY Gyula egyetemi jogprofesszor interpellált az Egyetemi Könyvtár szolgálati szabályzata és az építkezési tervek ügyében.[21] ZICHY János miniszter elismerte, hogy a könyvtár túlzsúfolt s elhelyezése nem megfelelő. Gyors intézkedésként kari olvasótermeket helyezett kilátásba, ahol a szegény és szorgalmas diákok ingyenes fűtés és világítás mellett tanulhatnak. A nagy építkezést illetően gyors javaslatot ígért. Pár hét múlva BENEDEK János képviselő kifogásolta a halogatást; azonnali intézkedéseket sürgetett, mivel véleménye szerint az egyetemi hallgatóságnak az egyetemi könyvtár szinte fontosabb, mint maga az egyetem. Jelezte a Ház előtt, hogy az olvasóteremben 72 hallgatóra jut egy ülőhely (Bécsben 15 főre!) s egybevetette a könyvtári átalányt több más európai könyvtáréval. Kifogásolta többek között a letétes kölcsönzés nehézkességét és a vasárnapi zárvatartás szenteskedő indokolását: „az összes pálinkás butikok nyitva vannak vasárnap és ezen nem botránkozik meg senki". Állást foglalt a szabad folyóiratpolc és az olvasótermi anyag szaporítása mellett.[22] — Pár nap múlva (BENEDEK felszólalásához csatlakozva) egyik neves szaklapunk, a *Jogtudományi Közlöny* foglalkozott a könyvtár kérdésével.[23] „Nálunk nem igen akarják megérteni, hogy az intézmények az állampolgárokért vannak" — kezdte sorait a névtelen cikkíró. Hivatkozott a könyvtár közismerten szegényes ellátottságára, rossz katalógusaira és igen éles hangnemben arra, hogy a könyvtár este nyolc után, szombaton délután és vasárnap zárva van. Az olvasóteremben szabadpolcos megoldást követelt s gúnyosan mutatott rá e megoldás szerinte egyetlen hátrányára, arra ti., hogy ebben az esetben nem lehet statisztikázni, „pedig nálunk ez mindennél fontosabb".

A képviselőházi és sajtóbeli visszhang után 1912. január 23-án magasszintű értekezlet ült össze a minisztériumban, ismét BALOGH államtitkár vezetésével.[24] A megbeszélésen részt vettek a minisztérium egyetemi ügyosztályának vezetői és előadói, a képviselőház alelnöke (JANKOVICH Béla), a Múzeumi Könyvtár, ill. az Akadémiai Könyvtár főkönyvtárnokai (FEJÉRPATAKY László és SZILY Kálmán), a főváros polgármestere (BÁRCZY István), az egyetem képviselői (FRŐLICH rektor vezetésével), valamint a minisztérium építész-szak-

[21] *Budapesti Közlöny*. 1911. 233. sz. (Országgyűlési Értesítő).
[22] Uo. 1912. 10. szám. Az átalányösszehasonlítás érdekesebb adatai:

Egyetem	Kötetszám	Átalány
Budapest	278 333*	40 000
Bécs	782 710	60 000
Breslau	371 544	126 000
München	555 000	230 000
Strassburg	942 000	754 000

* Téves adat 478 333 helyett. Az adatok általában propagandisztikus jellegűek!
[23] 1912. 3. sz. (jan. 19.)
[24] EK FZ sk. jegyzőkönyvfogalmazvány.

értői (VARJÚ Elemér és KERTÉSZ Róbert). A magas grémium előtt több alternatív javaslat feküdt, ami — régi szokás szerint — lehetőséget nyújtott a meddő vitára, a mellébeszélésre, a lényeges intézkedések elodázására. Szóba került egy nagy (a múzeumi, akadémiai és egyetemi könyvtárakat magábanfoglaló) nemzeti könyvtár terve, az Egyetemi Könyvtárnak a dohánygyári telken történő elhelyezése, valamint (az akkori bécsi tervek visszhangjaként) „valahol messzébb a környéken" egy pótraktár létesítése, mely a kevésbé forgalmazott anyag elhelyezésére szolgált volna. A sokrétű tervezgetés ellenére érdemes egyes felszólalásoknál kissé elidőzni.

SZILY Kálmán akadémiai főkönyvtárnok szavait a jegyzőkönyv így foglalja össze: „Sok a baj, de a legnagyobb baj, hogy 3 könyvtár van, de igazi nagy könyvtár nincs. Köztük határvonal nincs. Sok közös mű van meg . . . és sok könyv nincs meg. Sokszor restelkedik. Nemzeti könyvtár kell." Szavai világosan mutatják az akkori magyar könyvtárügy, azon belül elsősorban a gyűjtőköri kérdések rendezetlen voltát. BALLAGI Aladár szerint három nagy könyvtár sok, egy viszont kevés. Szerinte az Akadémiai Könyvtárt kellene feláldozni s egyesíteni az Egyetemi Könyvtárral.[25] A múzeumi könyvtárat ő is nemzeti könyvtárrá fejlesztendőnek tartotta. Az Egyetemi Könyvtár épületének a Károlyi-kertet ajánlotta; funkciójaként a tanárok, kutatók és nyomorgó egyetemi hallgatók érdekeinek szolgálatát jelölte meg. Nagyjából BALLAGI álláspontját támogatták JANKOVICH, FEJÉRPATAKY, FERENCZI, valamint BÁRCZY polgármester is, aki kifejtette, hogy őt a kérdés elsősorban városfejlesztési szempontból érdekli. Megoldásként most is a Szerb utcai telket ajánlotta.

Az értekezleten elnöklő államtitkár zárszavai semmitmondóak voltak s már szinte előrevetették a sikertelenség képét: „Gondoskodik — úgymond —, hogy érintkezés legyen a könyvtárak között s az eszméket képviselni fogja." A forrásanyag majdnem teljes hiánya ettől kezdve erősen érezteti hatását és megnehezíti az összefüggések felderítését. Az akció egyelőre még nem maradt abba, azonban egyre több nehézség merült fel.

A könyvtári bizottság egyik ülésén BALLAGI Aladár már pesszimista volt: utalt a bizonytalan külpolitikai helyzetre (a második Balkán-háború kritikus hetei!) s jelezte, hogy a pénzügyi viszonyok miatt „e kérdés megoldása bizonyára hosszabb időre halasztást fog szenvedni".[26] A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége 1912 végén megjelent együttes emlékirata „a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében" szintén arra mutat, hogy az Egyetemi Könyvtár építési tervei már nem voltak elsőrendűen érdekesek: elsősorban a pozsonyi és a debreceni egyetemi könyvtárak fejlesztéséről, ill. a népkönyvtárügyről emlékezett meg az emlékirat.[27] Kedvezőtlenül befolyásolta

[25] Ilyen tervek először a XIX. század hatvanas éveiben merültek fel. A tervet az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár vonatkozásában a Tanácsköztársaság könyvtárügyi szervezkedése keltette életre.

[26] KBiz. 1912. dec. 17. — Az 1912. évi LXIII. tc. 17. §-a már ekkor lehetővé tette a hadi szükségletek fedezését állampénztári vagy banki előlegezés, ill. más hitelművelet útján. Ez a rendelkezés volt a hadikölcsönök jogalapja.

[27] Magy. Könyvszle. 1912. 188—192. l. A Tanács az elvi irányvonalat megszabó, a Főfelügyelőség a gyakorlati végrehajtó szerv volt. A Tanács elnöke WLASSICS Gyula, alelnöke FRAKNÓI Vilmos, előadója MIHALIK József volt. Választott tagjai a közművelődési közélet kimagasló egyéniségei közül kerültek ki. Hivatalból jelöltek tagokat a Főfelügyelőség, az egyes tárcák, múzeumok, nagykönyvtárak s egyéb művelődési intézmények.

az építkezés propagandalehetőségét az is, hogy a jogi kar József körúti olvasótermét az érdeklődés hiánya miatt be kellett zárni s ezt a könyvtár ügyének ellenségei ki is használták.[28]

A könyvtár vezetősége és a könyvtárbizottság a kedvezőtlen előjelek ellenére sem adta fel a reményt. Kapcsolatba léptek a SCHLICK—NICHOLSON-gyárral. Az üzem bemutatta a ma is alkalmazott SCHLICK—VAJDA-féle könyvállvány-szabadalom műszaki leírását és rajzait,[29] melyeken egy 2,25 m magas, 1 m széles, 21,5—31—41 cm mély állvány- és polcrendszer látható. A költségvetés szerint egy ilyen polc felállítása 180 K-ba került volna. — A könyvtárbizottságban MAGYARY Géza jogprofesszor állt a legkitartóbban a könyvtár ügye mellett. 1913 végén az egyik ülésen[30] vázolta a könyvtár alapkérdéseit: az építkezést és az átalány ügyet. Kifejtette, hogy a Szerb utcában már nem lehet építkezni, mert a kérdéses telkeken nagyarányú házépítések kezdődtek. Most már csak a Szép utcai változat marad hátra. Azonban sietni kell, mert a belvárosi telekárak rohamosan emelkednek: ez az utolsó alkalom. Csak a pénzügyminisztérium akadékoskodik; a ferences rend egyetért a megoldással. Most már csak az Egyetemi Könyvtárnak kell a szükséges lépéseket megtenni. A beszerzéssel kapcsolatban a kari kívánságjegyzékek elavult formája helyett a rendszeres szakmai támogatás biztosítását javasolta. — FERENCZI válaszában kifejtette, hogy a ferencesek 1915 tavaszán óhajtják megkezdeni saját építkezéseiket. Az épületbővítés 4—5 millió K-ba, egy új épület mintegy 15 millió K-ba kerülne. Az éves beszerzési keret 40 000 K, melyből 6000 K a köttetés; a folyóiratok drágulása miatt „e rendszer szerint nem lehet könyvet rendelni". Az átalánynak 70 000 K-ra való felemelése lenne szükséges.

Komoly formában még egyszer fellángolt a tervezgetés tűze — 1914 tavaszán! FERENCZI Zoltán és a könyvtárbizottság, elsősorban MAGYARY Géza határozott optimizmussal kezdték nézni az építkezés ügyét. A források hiánya miatt nem tudjuk pontosan megállapítani ennek az optimizmusnak az okát: sem az 1914. évi költségvetés és zárszámadás, sem az országgyűlési naplók és irományok nem tesznek említést építkezési terv konkrét elfogadása felől. Tény, hogy 1914 áprilisában elkészültek az alaprajzok, a könyvtár bekérte a ferences és a könyvtári telkek telekkönyvi betétlapjait. MAGYARY Géza professzor meleghangú levélben gratulált FERENCZInek az építkezési kérdés megoldásához, mellyel „a könyvtár nagyon érdemes tisztviselői is végre valahára elérték céljukat". Egy (feltehetően FERENCZI elképzeléseit vázoló) tervrajz szerint ekkor már a Szép utca nélkül tervezték a bővítést, viszont a ferences épületből nyerendő kiegészítéssel. A vázlaton kibővített nyílt oszlopcsarnokot látunk az előcsarnok előtt; a nagy előcsarnok részekre tagolt (két nagy ruhatárral és társalgóval). A ferences telekrészre tervezett új épületben hivatali szobákat s egy ötszobás igazgatói lakást találunk. Az udvar beépítetlen. Az emeleten az olvasóterem a jelenlegi méretű; a bővített oszlopcsarnok felett öt kis tanári olvasószobát terveztek. A kölcsönző az olvasóterem mellett helyezkedett volna el. Ehhez a tervhez csatlakozott az emeleti hivatali helyiségek új terve: a mai tájékoztató szobában két kis olvasóasztalt terveztek a segédkönyvtárt használók részére. A raktárak tervezésénél FERENCZI Zoltán 4242,60 m²-rel

[28] EK 907/1913. sz. irat.
[29] EK FZ iratok.
[30] KBiz 1913. dec. 19. (Az átalányösszegeknél az akkori korona és a mai forint váltószáma kb. 1 : 25.)

számolt: a földszinten 606,60, a két emeleten egyenként 1818 m²-rel. Az alapterület egyharmad része állványzatra, kétharmad része folyosókra és közökre szolgál. „Marad 1413 m² állvány, 1 folyóméterre 0,50 állványmélységgel esik 6 sor magasságban 35×6 = 210, egy m²-re 420 kötet, összesen 593 460 kötet." Ugyanez a számítás 40 cm mélységgel 741 825 kötet elhelyezését teszi lehetővé. Az olvasóterembe 15 000 kötetet terveztek.[31]

A könyvtárak tervezgetésébe ismét bekapcsolódott a Galilei Kör, — mégpedig igen széles politikai és társadalmi alapon. 1914. április 20-ra gyűlést hívtak össze az egyre nagyobb diáknyomor ügyében. A diáksághoz intézett felhívás megállapította, hogy a „gondtalan diákromantika" kora elmúlt; a Kör szociográfiai adatfelmérése megállapította, hogy az egyetemi hallgatók létfenntartását szolgáló különmunkák (leckeadás, címírás, irodai munka) bérei „rosszabbak a proletárok éhbérénél". Az egyetemtől segítséget kértek, jelezték, hogy a diákság éhezik, de az egyetem habozott. Ez természetes, mert „. . . . az osztálytudomány letéteményese nem mert színt vallani". Negyvenkét egyetemi egyesület van a fővárosban; ígérgetnek, de nem adnak semmit. „Az »ember küzdj és bízva bízzál« iskolás dogmája nem vigasztalhat többé, ha az idealizmus köntöse mögött ott áll ijesztő valóságában a meztelen nélkülözés és egy tétlen társadalom." Vannak a különböző diákegyesületek között világnézeti ellentétek, de „a diáknyomor valamennyiünk nyomora" és „a tudomány megunta a nyomort". A diákság kívánságait tíz pontban foglalták össze; az első három pont a szállás és az étkezés kérdéseivel foglalkozik. A negyedik pont az egyetemi könyvtár reformjával kapcsolatos kívánságokat rögzíti (elsősorban az 1912. évi gyűlés már ismert határozatai alapján): új könyvtárépület létesítése, az olvasóterem bővítése, a vasár- és ünnepnapi nyitvatartás, a kölcsönzési reform. Szabó Ervinék hatására a következő pontok a fővárosi kultúrház s a benne létesítendő nyilvános könyvtár, a fiókkönyvtárak és felszerelésük, tudományos felvilágosító iroda, egyetemi olvasószoba létesítésével foglalkoznak. Egészségügyi és sportkérdések, az ösztön- és szigorlati díjak reformja, diákparlament létesítésére irányuló óhaj fejezi be a kívánságok jegyzékét.[32] Az Egyetemi Könyvtár — szokás szerint — a gyűlésen nem képviseltette magát.

A konzervatív diákszervezetek igyekeztek a Galilei Kör vitorláiból a szelet kifogni. Viszont láthatólag kisebb politikai iskolázottsággal rendelkeztek, mint radikális ellenfeleik. „A gazdasági diákmozgalom szervező bizottsága" április 30-ra ellengyűlést hívott össze; a meghívó hangneme finom, udvarias s távol áll minden harcias szellemtől. A tárgysorozat: a diákság társadalmi és gazdasági helyzete, valamint a diáksegélyezés. A meghívó jelzi, hogy a professzorok is átérzik a kérdés fontosságát: az elnökséget Beőthy Zsolt vállalta; az egyetemi tanácsot Mágocsy-Dietz Sándor bölcsészkari dékán fogja képviselni. Akadályoztatás esetén írásbeli véleménynyilvánítással is megelégedtek. A meghívó nem sorolt fel kívánságokat s az Egyetemi Könyvtár kérdését még csak nem is érintette. A konzervatív taktika nem volt sikeres. Az Egyetemi Könyvtár megfigyelőjeként jelenvolt Ballun Géza gyakornok jelentéséből tudjuk, hogy a Galilei Kör erre a gyűlésre is bevitte saját programját. Rákos

[31] EK FZ iratok; a hivatali helyiségekre: EK 1436/1914. sz., 1912. évi tervrajzot tartalmazó irat.

[32] A Galilei Kör (Tömöry által nem ismertetett) meghívója: EK 440/1914. sz. a. — A konzervatív gyűlés iratai uo. 1050 és 1075/1914. sz. a.

Ferenc joghallgató felszólalásában[33] panaszkodott az olvasótermi férőhelyek elégtelensége, az esti és vasárnapi zárvatartás miatt; az új beszerzésekről jegyzékek készítését javasolta, valamint tágas folyóiratolvasót a hallgatóság használatára. (Berlini példára hivatkozott, ahol 130 fő részére 2500 folyóirat áll rendelkezésre.) A professzorok nem mutattak túlságos megértést a könyvtári kérdések iránt. HEGEDÜS István kifejtette, hogy a hallgatók az Egyetemi Könyvtárban meglevő lehetőségeket sem használják ki. Még BEKE Manó is a jogászolvasó bezárásával érvelt. — Ezen a gyűlésen szerepelt a nyilvánosság előtt hosszú ideig *utoljára* az Egyetemi Könyvtár kérdése.

Az Egyetemi Könyvtár valóban égető, megoldásra váró problémái az első világháború előtti utolsó alkalommal is a nagy társadalmi kérdésekkel együtt jelentkeztek. Gazdag országban, komoly szakemberek alapjában reális terveket készítettek, hogy egyik legrégibb hagyományokkal rendelkező művelődési intézményünk régóta kísértő bajaira orvoslást találjanak. Pénzügyi szűklátókörűség, a lényeget látni nem képes, sokszor frázisokba burkolódzó művelődéspolitikai szemlélet a tervek valóraválását megakadályozta mindaddig, amíg arra lehetőség volt. Ekkor még a haladó erők szervezett támogatása sem volt elég a gátló körülmények felszámolására. Pár hónappal az áprilisi gyűlések után kitört a háború s megérkezett a miniszteri rendelkezés, — nem az építkezések megindítása, hanem az „értékek és iratok közveszély esetén biztonságba helyezése tárgyában". A könyvtári alkalmazottak sorra bevonultak, majd 1914 novemberében megkezdődött a hadikölcsönök jegyzése.[34] A szép, kezdettől reális tervekre a történelem nyomta rá a szomorú bélyegzőt: „ad acta!"

A. TÓTH: PLÄNE ZUR WEITERENTWICKLUNG DER BUDAPESTER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK IN DEN JAHREN 1906—1914

In den beiden letzten Jahrzehnten vor dem ersten Weltkrieg mußte beinahe eine jede große wissenschaftliche Bibliothek der ungarischen Hauptstadt erhebliche Schwierigkeiten überwinden. Auch die Universitätsbibliothek bildete dabei keine Ausnahme. Die Zahl der Studenten nahm bedeutend zu, und es wurde von der öffentlichen Meinung mit immer größerem Nachdruck gefordert, daß die Bibliothek auch eine fortschrittliche wissenschaftliche Funktion haben müsse. Der Kampf um den Umbau des veralteten Bibliotheksgebäudes begann im Oktober 1906 mit der Polemik, die im Tagesorgan *Pesti Napló* ('Pester Tagebuch') eröffnet wurde. Dem Entwurf nach sollte nicht nur die Handbibliothek im Lesesaal vollkommen modernisiert werden, sondern auch die Errichtung eines selbständigen, sich bis zur angrenzenden Nebengasse (Szép utca) erstreckenden Bibliotheksgebäude wurde vorgesehen. Die Leitung der Bibliothek — an ihrer Spitze mit Direktor Z. FERENCZI — war den Umbauplänen durchaus nicht abgeneigt, ja sie selbst nahm an der Ausarbeitung der Pläne aktiv teil, aber weder die Bibliothekare, noch der Bibliotheksausschuß der Universität, noch die Universität selbst konnte erreichen, daß die Pläne auch verwirklicht werden. Das zuständige Ministerium vertrat die Angelegenheit nicht mit der nötigen Energie. Es half auch nichts, daß die fortschrittlichsten Vertreter der öffentlichen Meinung ihre Stimme im Interesse der Universitätsbibliothek erhoben. In der Zeitschrift der radikalen bürgerlichen Intelligenz, *Huszadik Század*

[33] RÁKOS Ferenc (1893—1963) jogász, 1919-ben a budapesti forradalmi törvényszék elnöke. 1945 után fontos jogászi pozíciókat töltött be. Műfordítással is foglalkozott.

[34] Biztonsági utasítás: EK 3157/1914. sz. — Hadikölcsönjegyzés: 2082/1914. sz. — Kevéssel a háború kitörése előtt FERENCZI Zoltán a helyrajzi katalógus készítésével kapcsolatos utasítás ellen tiltakozott (1330/1914. sz. irat alatt található. „Jelentés . . . ") azzal, hogy az ahhoz szükséges 42 000 ft-ot inkább az Egyetemi Könyvtár „lényeges hibái" kiküszöbölésére kell fordítani.

('Zwanzigstes Jahrhundert'), ergriffen Ervin SZABÓ und József MADZSAR das Wort und stellten vor allem die rückständigen Verhältnisse in der Handbibliothek des Lesesaals an den Pranger.

Allein die gewaltig zunehmende Zahl der Bibliotheksbesucher hätte eine gründliche Lösung der Frage gefordert. Während 1906 9600 Leser etwa 70 000 Bände benützt haben, besuchten 1913 16 760 Leser die Bibliothek und benützten 130 000 Bände. In die noch immer ungelöst gebliebene Frage schaltete sich 1911 der radikale Verein der Studenten, der „Galilei-Kreis" ein. Auf stürmischen, öffentlichen Studentenkundgebungen wurden die Entwicklungsprobleme der Universitätsbibliothek zusammen mit Fragen der allgemeinen menschlichen Fortschritts diskutiert. In seinen Bestrebungen wurde der „Galilei-Kreis" auch von ähnlich gesinnten Professoren, besonders von denen der philosophischen Fakultät (u. a. von Manó BEKE, Izidor FRÖLICH) unterstützt. Der Fall wurde auch im Parlament erörtert: ein Professor-Abgeordnete interpellierte m Interesse der Lösung und versuchte — von mehreren Abgeordneten unterstützt — für die Universitätsbibliothek eine staatliche Subvention zu erwerben. Das Ergebnis dieser Aktion war, daß am Jahresbeginn 1912 eine Ministerkonferenz sich mit den Entwicklungsfragen der Universitätsbibliothek, bzw. im allgemeinen mit den Zuständen und mit der Koordination der einzelnen wissenschaftlichen Bibliotheken in Budapest beschäftigte. Die Auswirkungen der außenpolitischen Ereignisse wurden aber zunehmend merkbar: Im Jahre 1912 verhinderten die militärischen Ereignisse auf dem Balkan die Lösung. Die Pläne ließ man aber trotzdem nicht endgültig fallen: Das Frühjahr 1914 brachte wiederum ernste Hoffnungen, auch der „Galilei-Kreis" erhob seine Stimme, jetzt war es aber schon wirklich zu spät. Durch den Ausbruch des ersten Weltkrieges wurden die schönen, weitblickenden Pläne zur Entwicklung der Universitätsbibliothek, welche Pläne sich während der vergangenen Jahre stets mit fortschrittlichen, auf die Lösung großer gesellschaftlicher Probleme gerichteten Bestrebungen verbunden meldeten, schnell „ad acta" gelegt.

KÖZLEMÉNYEK

Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei. I. Nem a Corvina-könyvtár volt az egyetlen nagy könyvgyűjtemény a XV. századi Magyarországon. Az intézmények és testületek — pozsonyi egyetem, budai domonkos studium generale, pozsonyi káptalan stb. — könyvtárain kívül számos magyar humanista főpapnak volt olyan gyűjteménye, amely az Alpokon innen és túl egyformán komoly értéknek számíthatott. Mi maradt ezekből? Még a királyi könyvtár maradványainál is kevesebb, VITÉZ JÁNOS mintegy 30 ismert kódexén kívül alig valami. HOFFMANN Edit, aki először vette számba a MÁTYÁS- és ULÁSZLÓ-kori magyar könyvgyűjtők tulajdonából fönnmaradt darabokat, a királyi könyvtáron és VITÉZ JÁNOSon kívül 22 tulajdonost és ezek birtokából összesen 39 könyvet tudott bemutatni.[1] Ez a szám azóta se sokat változott.

A MÁTYÁS-kori könyvgyűjtők sorában ott találjuk HOFFMANN Edit munkájában FILIPEC János váradi püspök nevét, mint akinek egy Pontificaleját őrzi az esztergomi főegyházmegyei könyvtár s ezenkívül ránkmaradt „könyvtárának egy másik ismeretes darabja", amely „nem az ő rendelkezésére készült, csak átmenetileg volt birtokában s azelőtt a Corvinába tartozott. Ez az olmützi főkáptalani levéltár Leon Battista ALBERTI kézirata . . . Hogy mely évben került FILIPECzhez, nem lehet megállapítani."[2]

FILIPEC nem volt magyar ember, de jelentős szerepet játszott a MÁTYÁS- és ULÁSZLÓ-kori Magyarországon.[3] 1431 körül született Morvaországban, atyja huszita volt. Pályáját világi emberként kezdte mint valamiféle hivatalnok, írnok vagy jegyző. Mikor MÁTYÁS király meghódította Morvaországot, mindjárt ehhez az új, idegen uralkodóhoz csatlakozott, mellette találta meg emelkedésének útját, amit hű szolgálataival meg is érdemelt tőle. Így lett 1476 táján nagyváradi püspök és Bihar megye örökös főispánja, 1484-ben főkancellár. MÁTYÁS király több fontos követségét ő vezette, így azt, amely ARAGONIAI BEATRIXot hozta el Nápolyból 1476-ban, ő folytatta a hosszú, de eredménytelen tárgyalásokat a francia királlyal 1487-ben a török DZSEM herceg megszerzése érdekében,[4] azután innen továbbmenve Milánóban CORVIN JÁNOS számára ő jegyezte el SFORZA Mária Biancát.[5] Életpályája mégsem mondható zavartalannak. Mikor az olmützi káptalan 1484-ben püspökké választotta, FILIPEC átvette ugyan a váradi mellett ennek a püspökségnek a kormányzását is, de sokáig kétséges volt, nem kell-e új méltóságát átengednie ifjabb VITÉZ JÁNOS szerémi püspöknek. Sőt ellenségei azzal is megvádolták,

[1] HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek.* Budapest 1929.
[2] Uo. 122—123. l.
[3] BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története. 1. k. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyvárad 1883. 308—322. l. GÁNÓCZY, Antonius: *Episcopi Varadienses.* Viennae 1776. 419—450. l.
[4] BERKOVITS Ilona: *Egy Corvin-kódex származása. Mátyás király követe Franciaországban.* Magy. Könyvszle. 1945. 22—37. l.
[5] FILIPECZ követségeiről l. BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában. I. köt.* Budapest 1966. 673—676. l.

hogy a huszitákat támogatja és maga is huszita elveket vall. Ezen az alapon VIII. INCE pápa vizsgálatot indított ellene.[6]

MÁTYÁS király halála után először megpróbálta CORVIN JÁNOS ügyét támogatni, de mikor be kellett látnia ennek reménytelenségét, ő lett egyike azoknak, akik II. ULÁSZLÓT trónra segítették, ő vásárolta meg ULÁSZLÓ támogatására a Morvaországban állomásozó fekete sereget. Nem sokkal ULÁSZLÓ megkoronáztatása után azonban váratlanul lemondott mindkét püspökségéről,[7] elosztotta vagyonát barátai és különböző templomok közt,[8] ő maga pedig elment ferencesrendi barátnak a boroszlói rendházba.[9] Innen később átment a morvaországi magyar-hradisi (Uh. Hradište) kolostorba, melyet ő alapított.[10] Politikai szerepe azért nem szűnt meg teljesen, szükség esetén rendelkezésre állt ULÁSZLÓ támogatására. Így ő volt az, aki 1506-ban létrehozta a házassági szerződést ULÁSZLÓ gyermekei és I. MIKSA császár unokái közt. Halála 1509-ben következett be.

f FILIPEC mint püspök a nagy építők, a nagy mecénások közé tartozott. RANSANUS öljegyezte róla, hogy Nagyváradot a török támadás után nagyszerűen megerősítette, a székesegyházat bőkezűen gazdagította ruhákkal, ezüst edényekkel és királyian díszes szerkönyvekkel: „*libris praeterea magnis, quos vocant graduarios et antiphonarios, omni ex parte adeo mire exornatos, ut magni et ditissimi alicuius regis dicata Deo dona possint non immerito iudicari.*"[11] Sok más alkotáson kívül az ő nevéhez fűződik *az első morvaországi nyomda alapítása Brünnben.* Ez a nyomda készítette a *Thuróczy Krónika* első kiadását. FITZ József meggyőző érvelése szerint a krónika kiadása FILIPEC személyes érdeme volt. FITZ szerint ő csatoltatta hozzá a nagyváradi könyvtár anyagából a váradi kanonok *Rogerius Carmen miserabile*-jét is, amelynek semmiféle kézirata nem ismeretes ma, így tehát FILIPECnek köszönhető, hogy a magyar történelemnek ez a rendkívül értékes forrása fönnmaradt.[12]

Mi maradt meg FILIPEC könyveiből? A királyi pompájú szerkönyvekből mindössze egy darab, egy Pontificale, vagyis azoknak a szertartásoknak a könyve, amelyeket a

[6] GALLA Ferenc: *Mátyás király és a Szentszék. (Mátyás király emlékkönyv.* Budapest 1940. 1. k.) 117. l.

[7] „praeter omnium opinionem omissa mortualium rerum cura ad Divi Francisci collegia invito rege confugit" (BONFINIS, Antonius de: *Rerum Ungaricarum decades.* Ed. I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász. T. IV. P. 1. Decas IV. Lib. X. 135.) Hogy lépésének mi volt az indítéka, nem tudjuk pontosan. SZEKFŰ Gyula így próbálja magyarázni: „A Hunyadi-hatalom megszüntetése, Ausztria és a cseh tartományok elveszte, a török ellen annyira szükséges állandó sereg tönkretétele néhány nagyúr aktív bűne volt, legsúlyosabban Zápolyai István, Kinizsi Pál és Filipec püspök vétkeztek jótevőjük ellen,ez utóbbi talán e bűneit jóváteendő vonult kolostorba, s adta át Ulászló mellett a hatalmat Bakócz Tamásnak, az új kancellárnak." (HÓMAN—SZEKFŰ: *Magyar Történet. 6. kiad.* 1939. 567. l.) Ez a magyarázat valószínűtlen. Láttuk, hogy FILIPEC először megpróbálta CORVIN JÁNOS reménytelen ügyét támogatni. Az sem valószínű, hogy egyszerűen a politikai élettől csömörlött volna meg, mert később, szerzetesként is aktívan segítette, ha kellett, ULÁSZLÓ politikáját. Arra sem igen gondolhatunk, hogy a világi tudományoktól, a humanizmustól fordult volna el, mert mint látni fogjuk, AVICENNA munkáit a püspökségről való lemondás után is a jelek szerint magával vitte Boroszlóba.

[8] BONFINIS i. m. 151—154.

[9] „accitis e Silesia divi Francisci sacerdotibus sacrosanctum sumpsit habitum et ab illis exceptus conscenso curru Vratislaviam evectus est ibique in sacro Francisci collegio die noctuque in divino cultu versatur." (Uo. 158.)

[10] GÁNÓCZY i. m. 449. l.

[11] RANSANUS, Petrus: *Epitome rerum Hungaricarum.* Tyrnaviae 1579. E_{3v} fol.

[12] FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. köt. A mohácsi vész előtt.* Budapest 1959. 148—150. l. MÁLYUSZ Elemér *(Thúróczy János krónikája és a Corvina.* Fil. Közl. 1966. 301. l.) ezt a föltevést, mint alaptalant, elvetette.

püspök végez.[13] Ezt a kódexet Filipec püspök egy Nagy Lajos-kori példányról másoltatta a maga számára, vagy a váradi székesegyháznak, mert a császárkoronázásban „Ego Carolus rex romanorum" [1346—1378], a királyi eskü szövegében „Ego Ludouicus" szerepel, a püspök pedig „Nos Johannes . . . episcopus ecclesie Varadiensis"; első lapján FILIPEC címere, kék mezőben három egymást keresztező, aranyhegyű, arany tollú ezüst nyíl, hegyével fölfelé, a középsőnek hegye lapátszerű. A Pontificalet általánosan elfogadottan a budai királyi könyvfestőműhely termékének tartják, csak a közelebbi meghatározásban térnek el a vélemények. HOFFMANN Edit szerint (az ő idejében a LIECHTENSTEIN-gyűjteményben, ma Párizsban őrzött) Kálváncsehi Breviáriummal, a zágrábi Kálváncsehi Missaleval és a budapesti Trapezuntius-korvinával áll a legközelebbi rokonságban, keletkezésének idejét 1481—1489 közé teszi.[14] BERKOVITS Ilona PETANCIUS egyik korai munkáját látja benne, amely közvetlenül 1476 után, tehát FILIPEC váradi püspökségének elején készült.[15] BALOGH Jolán viszont legutóbbi nagy művében PETANCIUS egész miniátori munkásságát meggyőző érveléssel kétségbe vonja s a Pontificalet ismét a TRAPEZUNTIUS-korvina, KÁLMÁNCSEHI Breviárium csoportjához sorolja, azokhoz a kódexekhez, amelyek DE KASTELLO ITHALICO DE MEDIOLANO működésével kapcsolatosak.[16]

Hogy ez a kódex hogyan kerülte el a pusztulást, nem tudjuk. Talán ezt is lemondásakor ajándékozta el FILIPEC. Mindenesetre egy bejegyzés PODMANICZKY István nyitrai püspök 1513-ban történt pappá, illetve püspökké szenteltetéséről és első miséjéről ad hírt, tehát föltételezhetően ekkor az ő tulajdonában volt a könyv.

A Pontificale hitelességéhez nem fér szó. Sajnos nem így áll a helyzet a másik könyvvel, amelyet eddig FILIPEC tulajdonának tekintettek. Hogy az olmützi káptalani levéltár birtokában levő Leon Battista ALBERTI *De re aedificatoria* korvina egykor FILIPEC püspök tulajdonában lett volna, az egyike a Corvináról szóló szakirodalomban évtizedeken át egyik kézből a másikba öröklődő tévedéseknek, s először CSONTOSI Jánosnál bukkan föl. CSONTOSI János *Újabb adatok Attanatestől festett Corvin-codexek*-ről című tanulmányában, amely az *Archaeologiai Értesítő* 1909-i évfolyamában jelent meg, ismertette meg először a magyar szakirodalommal az olmützi korvinát; a leírásban azt mondja, hogy „a codex egykori tulajdonosa valamikor Filipec János váradi püspök volt, amint ezt a kéziratban levő sajátkezű bejegyzése tanúsítja". FÓGEL József korvina-jegyzékében[17] ez a megállapítás már úgy alakul, hogy „Egy XVI. sz. bejegyzés szerint a kézirat FILIPECZ PRUISZ János váradi püspöké volt." HOFFMANN Edit egyszerűen csak CSONTOSI említett cikkére hivatkozik.[18]

A valóságban sem sajátkezű aláírás vagy bejegyzés, sem más olyan XVI. századi vagy későbbi jegyzet, amely FILIPEC nevét említené, nincs a kódexben. Mindössze egy XVII. vagy XVIII. századi bejegyzés az első lap alján: Ex Biblioth[eca] Cathed[ralis] Eccl[esi]ae Olom[ucensis]. Úgy látszik, CSONTOSI — FILIPEC olmützi püspökségének ismeretében — ezt a bejegyzést FILIPEC sajátkezű írásának vette. A nála máskor is nemegyszer előforduló elsietett következtetés, felületes megállapítás és ebben az esetben a félreérthető fogalmazás is, alapjává lett a későbbi tévedéseknek. CSONTOSI nem mondja

[13] FRAKNÓI Vilmos: *Két magyarországi Pontificale a XV. századból.* Magy. Könyvszle. 1879. 84—87. l. (Akkor tévesen még SANKFALVI Antal pozsonyi prépostának tartotta, de utóbb ő maga állapította meg az igazi tulajdonost.) — Ua.: PRUISZ *János váradi püspök Pontificaleja.* Magy. Könyvszle. 1884. 1—4. l. — *Magyarország műemléki topográfiája. I. Esztergom műemlékei.* Összeáll. GENTHON István. Budapest. 1938. (Benne: BERKOVITS Ilona: *Főszékesegyházi Könyvtár.* 298—306. l.)

[14] HOFFMANN E. i. m. 123. l.

[15] BERKOVITS i. m. 298. l. és Ua.: *A magyarországi corvinák.* Budapest. 1962. 90. l.

[16] BALOGH J. i. m. 538—539. l.

[17] *A Corvina könyvtár katalógusa.* (Bibliotheca Corvina. Budapest. 1927.) 118. sz.

[18] HOFFMANN E. i. m. 124. és 203. l.

.Fen .I Doct .I.

Capitulum primum. Fen prime doctrine prime libri primi de diffinitione medicine. Incipit liber.

Ysco q̄ medicina est scientia qua ḥiani corpo ris dispositionco nosciunt̄z pte qua sanat̄ uel ab ea re mouetur habita sanitas ꝑ actum̄z amissa recuperetur.

Dicit aūt aliquis dicē qđ medicia duplex ē theorica ⁊ practica ⁊ totaꝫ ipā posuiſti theoricā quam dixiſti qđ ē sciēcia. Hoc aūt respondebim̄ nīc ⁊ dicem̄ qđ ārīa quidē est qđ ē theorica ⁊ practica ⁊ ō philosophia q̄ ē theorica ⁊ practica :⁊ ō medicia dr̄ q̄ ē theorica ⁊ practica. In unaquaq; aūt harū diuisionū aliud volum̄ dicere cas dicim̄ theoricā ⁊ aliud est dicim̄ practicā: non tñ nobis necesse ē declarare diuersitates ā hec cas cxistūt nīi i medicina. Quis ergo de medicia dixerim̄ qđ ea est theorica ex ea est practica non ē existimādus qđ ultimus dicere qđ una diuisorum medicie ē scire ⁊ altera operari quēadmodū multi huc loci perstrictim existimāt. Ex debeo scire q̄ illud qđ uolunt̄ ē aliud ⁊ q̄ nulla harū diuisionū medicine est nīi scientia: una cas ē ad sciendū prin cipiat ⁊ altera ad sciēdū operādi qualitatē. Post vero primā cas nosce sciēe aut theorice appropriauim̄: ⁊ alterā appropriauim̄ nomīe practice: per theoricā uero ipīus volum̄ q̄ qđ cā sciuerim̄ sciē tā tātū acquirem̄ ita q̄ i declaratōe qualitatis operationis nos non imitem̄ sicut dr̄ in medicia q̄ generā febrū sunt tria: ⁊ ꝑplexionco sūt nouem. ⁊ per practicā ipīs volum̄ non operationē ⁊ effectum: neq; laborē motionū corporeaꝫ: sed diuisionē operationis medicie. q̄ cū cā sciuerim̄ aut habuerim̄ nobis ad iquirendū sciam uel scientiā. ⁊ ipa scia erit i qualitate operationis. Dicat dr̄ i medicina q̄ apiamb̄ calidio adhibēda sūt in principio q̄ repellāt ⁊ ifrigidēt ⁊ infpissent. ⁊ postea repellicia cū resolutiuīb̄ tēperabim̄. ⁊ post hanc postea i declatione sufficient mollificīa ⁊ dolorifica. prer in apiamb̄ que sūt de materia quaꝫ mebra expellit panopalia. Hec igit̄ doctrina in scia nīi habet̄. ⁊ hec scia est declaratio qualitatis operationis. Cuiꝰ duaꝫ diuisionum qualitatē sciuerio ut sciam scientialē. ⁊ sciam operatiuā adeptus eris ⁊ si mag̃ operatiuo fuerio. Per qs ēt aliquis dicere potest q̄ dispositoneo corporis humani sūt tres egritudo: sanitas: ⁊ dispositio: q̄ non ē sanitas neq; egritudo qū nīi due sufficerit: possibile nāq; ē ut cū b̄ dicto: bñ obediuerit non inueniat̄ tria diuersa neq; affirmāte hanc trinitatē neq; negātem. Cumpl̄ ⁊ hec trinitas necessaria fuerit qđ dicim̄ nīi remoueri a sanitate colliget infirmitē. ⁊ dispositōes tertiā quā nō hīc sanitatis diffiniti one posuerūt q̄ ē habitus aut dispositio ex qua operationes subsecn ipīus sanc̄ pueniūt. Preq; h̄ diffinitionis oppositi nīi sanitatē diffinierit. quēadmodū desiderauerint ⁊ posuerint i ei? diffinitione qua ⁊ in dicta. Preterea cū medicis us hoc non lingam̄. neq; n. fu qui cū eis in huiusmodi disputare debeas. neq; linguā hoc cas neq; illo qui ītra eos fūt in medicina aut tribuat: huius enim rei certitudo alterius doctrine principio pertinet.

Capitulum ſecūm de subiecto medicine.

Quoniā medicina corpus humanū ex parte qua sanat̄ ⁊ a sanitate remouet̄ ꝓsiderat. ⁊ cū subiectū rei scia ā acquirī neq; ꝓdet qđ cāo habuerīt nīi per hoc cās sciatur: ergo debemus i medicina scire sanitatis ⁊ egritudinis cās. Et quia sanitas ⁊ egritudo ⁊ earū cāe plurib; fūt mōdis pleriq; occultus. ā ꝑ illaꝫ nīi per significationes accidentium ꝓbendī debem̄ ā i medicia scire accidētia que i sanitate accidūt ⁊ egritudie. Ā nīi aūt declaratū fuīt in scībilī veridico q̄ rei scia ā acquirī nīi per scīa mediā cāe ⁊ ꝓcipiens ipīs ē cāo habuerīt ⁊ principia aut non ꝓdet nīi ex parte scīdi eius accidēs ⁊ accompānia effectūa. Cāe uero quatuor sūt ꝑs mālem efficiens materiam̄ formale: ⁊ finale. Cau se uero mālis ꝓsūt i quib̄ sanitas ⁊ egritudo mē surātur subiectū quidē ꝓpinquū mēbꝝ aut ꝓpio ⁊ subiectū quidē longinquū humores ⁊ eis longinquiora ut elementa. q̄ hec duo sūt subiecta sm̄ ꝓpositionem: ⁊ sm̄ cā alterationē. In causis aūt rei ꝓpositione ⁊ alterationē ꝑ hic componā ad aliquam huiusmodi peruenit unitatē. ⁊ hec unitas ad quam huiusmōi reiat̄ multiplicaut ē ꝓplexio aut forma ꝓplexio vero est sm̄ alterationē. ⁊ forma ꝑ compositionē. Effectus aūt cāe sūt cāe permanentes ⁊ alie aūco humani corporis dispositioneo sicut sunt aer eo ⁊ q̄ eis ꝓximant̄ comestioneo ⁊ aque ⁊ potione ⁊ quiē eis ꝓximāt̄ ⁊ eīo: ⁊ reuctioe: ⁊ regimēe ⁊ ciuitateo: ⁊ loca habitabilia ⁊ q̄ eis ꝓximāt̄ ⁊ motē ⁊ quietes cōporis ⁊ animi: ⁊ ex eis fūt somn̄ ⁊ vigilie: ⁊ alteratio i etatib̄: ⁊ diuersitas in eiꝰ generib̄ ⁊ i ambib̄: ⁊ in morib̄: ⁊ i. ebus q̄ i humano super uenūt corpore ipm̄ tāgunt̄: huc sūt ꝓtra nām. si ue non sūt contra nām. Formaleo uero cāe sūt ꝓplexioneo ⁊ uirtuteo quē post eas euenūt ꝓpositioneo. Cāe aūt finaleo sūt operatioe: ⁊ ei? ētā quidē operationū ē scia uirtutis ꝓdubitoe: scia spūum qui sunt virtutis subiecta quēadmodū nos declarabim̄. Hec ergo sunt subiecta doctrine medicinalis. vñ aliquis iquīt de corpore humano qđo sanat̄ aut infirmatur. Finis aūt iquisitionis perfectionē sue sanitas ꝑstructur ⁊ egritudo remouetur. ex hīc parteo ꝑ sanat̄ ⁊ egritudo duaꝫ dispositionū ⁊ suoꝝ infloꝝ cās. Et huiusmodi quidē ē regimē eas comestione ⁊ potione electio aeris. ⁊ motura motuo ⁊ quietis ⁊ medicatio cum medicina ⁊ medicatio manualis. hoc ār totus apud medicos ē ꝑs tres ꝑs. sanoꝝ ⁊ egroꝝ ⁊ mediocꝝ quoo modo noiauim̄. ⁊ dicem̄ quomodo iter duas diuisiones iter quas proculdubio non est medium media vocāt̄. Et postq̄ ū diuisimus has demonstrationeo tunc iam collectum est nobis q̄ medicia tractat de elemēt̄is. ⁊ ꝓplexionibus ⁊ humorib̄ ⁊ membris simplicibus ⁊ compositis ⁊ spūalibus ⁊ virtutib̄ coꝝ nāturalibus ⁊ aialib̄. ⁊ vitalib̄ ⁊ operationib̄ ⁊ dispositionib̄ corporis. Sanitate ⁊ egritudie ⁊ medio ⁊ causis eaꝫ. i. comestione ⁊ potu ⁊ aeribus ⁊ aquis ⁊ regionibus ⁊ motibus ⁊ quietib̄ corpoꝝ ⁊ aialib̄ ⁊ etatib̄ ⁊ generib̄ ⁊ extrinsec̄ accidentib̄ q̄ corpori euenunt et reb̄ extraneis ⁊ regimine earum comestionib̄ ⁊ potib̄ ⁊ medicinis ⁊ manuū operationib̄ ad sanitatē ꝑtinentib̄ ⁊ vnāquāq; egritudinē medicādā. Hec uero erūt q̄dā sunt ꝑ quibus medico nihil aliud est agendum nisi ut quid sui nā

ugyan, hogy FILIPEC sajátkezű *névaláírása* olvasható a könyvben, hanem *„sajátkezű bejegyzést"* mond, a rá hivatkozó vagy rá támaszkodó későbbi közlésben ez kifejezetten FILIPEC tulajdonáról szóló bejegyzéssé alakult.

Nem is igen lehet elképzelni azt, hogy a Leon Battista Alberti korvina valaha *Filipec* tulajdonába került volna. A kódexben ugyanis Mátyás címereit a lapszéli keretben eltűntették. A díszként alkalmazott részcímereket (kettős kereszt, Morvaország, Bécs stb. címere) sima felülettel festették át, a possessor-címert pedig kivakarták s a korona alatt MÁTYÁS címere helyére a SZAPOLYAI család ágaskodó farkasa került. CSONTOSI ebből arra következtetett, hogy FILIPEC után a harmadik tulajdonos SZAPOLYAI JÁNOS király volt. De ekkor meg hogyan került vissza megint Olmützbe? Hiszen CSONTOSI FILIPECről szóló föltételezésének éppen az olmützi bejegyzés az alapja. A valóságban tehát az olmützi korvina sorsáról semmi mást nem tudunk, mint azt, hogy valamikor SZAPOLYAI JÁNOS vagy esetleg JÁNOS ZSIGMOND tulajdonába került és azután később, ismeretlen időben az olmützi káptalané lett.

Az olmützi korvina tehát még átmenetileg sem volt FILIPEC püspök birtokában. Viszont FILIPECnek egy kétségtelenül hiteles könyvét őrzi a drezdai Sächsische Landesbibliothek ősnyomtatványgyűjteménye.[19] A hatalmas méretű, nagy-folio alakú kötetben két nyomtatvány van kolligálva. Az egyik AVICENNA két orvostudományi munkáját tartalmazza, a *Canon* öt könyvét és a *De viribus cordis*-t. Az előbbit GERARDUS CREMONENSIS, az utóbbit ARNOLDUS DE VILLA NOVA fordította latinra. Velencében jelent meg 1483-ban Pierre MAUFER, Nicolaus DE CONTUGO és társaik nyomdájában (GW 3119, az 1. könyv a GW-ben jelzett variáns). A kolligátum másik darabja szintén AVICENNÁnak egy másik orvostudományi munkája, a *Cantica de medicina*, AVERROES kommentárjaival. Ez is Velencében jelent meg, a következő évben, 1484-ben, nyomdásza ANDREAS DE SOZIIS. (GW 3129.)

A hibátlan állapotban fönnmaradt ősnyomtatványok gondosan vannak rubrikálva, az egyes fejezetek első lapján gótikus, virágdíszes lapszéldíszek és finoman kidolgozott iniciálék. Kötése is még teljesen gótikus stílusú. A gazdag vaknyomással díszített két csatos, barna bőrkötés vereteinek legnagyobb része is megvan, a csatok veretein A D betűk. Kézírásos bejegyzés a szövegek mellett alig van, de ami van, az is öt különböző kéztől. Az egyik XVI. századi bejegyző német anyanyelvű volt, mert azt írta be, hogy „bedula est arbor quaedam ein birken baum".

Hogy a kötet tulajdonosa FILIPEC volt, az a hátsó tábla belső oldalán olvasható bejegyzésből derül ki:

Forma. fa populi, feruor iuuenilis, opesq[ue]
Surripuere tibi, noscere quid sit homo.
Post hominem vermis, post verme[m] fetor et horror,
Sic in non hominem vertitur omnis homo.
Dum hec fili legeris, meme[n]to te cito morituru[m]. Recole eciam
districti iudicis sententiam: A qua nemini licen[tia] appellandi concedit[ur]
pondera seuissi[m]orum hostiu[m] funesta accusato[ru]m: Insup[er]
et[er] naru[m] penaru[m] acerbitatem.
I[ohannes] e[piscopus] waradiens[is]
A to gest prawa prawda.

Az elmúlás gondolatának szembeállítása a világ vonzásával, az emberi test föl-bomlásának naturalistán rémes vázolása és a kikerülhetetlen, szigorú, örök ítélet várása,

[19] Jelzete: Ink. 3122 (1°) és Ink 3320 (1°). — DECKERT, Helmut: *Katalog der Inkunabeln der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden.* Ein Bestandverzeichnis nach den Kriegsverlusten des Jahres 1945. Leipzig. 1957. 48—49. l. 76. és 80. szám.

— a humanista udvari élet pompájából kolostori cellába vonuló FILIPEC vallomása önmagáról, mikor anyanyelvén fűzi hozzá, hogy „Ez valóban igaz."

Az AVICENNA kötetet FILIPEC valószínűleg lemondása után is egy ideig magánál tartotta, erre lehet következtetni a könyv további sorsából. Az első tábla belsején egy tintával átmázolt és ezért csak bizonytalanul és hiányosan olvasható bejegyzés szerint: „Iste liber est andree [?] peters [?] wratislaviensis [?] et est comp[ar]atus VI. flor. Hung. feria qu[in]ta post sancti [!] valentini martiris 1498 et donatus per eund[em] dominu[m] . . . suo . . . parte[m] visitans . . ." A bejegyzés alatt későbbi, címeres exlibris C. C. E. H. Z. W. O. betűkkel [= Carl Christian Erdmann Herzog von Würtemberg-Öls]. Ebből az ölsi, alsósziléziai, nagyon régi kastélykönyvtárból — amelynek legrégibb részei XVI. századi boroszlói kolostori és más egyházi könyvtárakból származtak — szerezte meg 1884-ben több mint száz egyéb kötettel együtt az AVICENNA ősnyomtatványt a drezdai Sächsische Landesbibliothek.[20] A kötet sorsát tehát ezen az alapon úgy rekonstruálhatjuk, hogy a két ősnyomtatványt FILIPEC püspök szerezte meg és köttette egybe. A kötés 1485 előtt nem készülhetett, mert a kolligátum második tagja a kolofon szerint 1484. szeptember 25-én készült el Velencében. Lemondása után FILIPEC magával vitte Boroszlóba s onnan való távozása után, 1498-ban egy közelebbről nem ismert főpap vásárolta meg és azután továbbajándékozta valamilyen Boroszló körüli egyházi intézménynek. Innen jutott az ölsi könyvtárba s végül a drezdai Landesbibliothekba.

Volt-e még az ölsi könyvtárban és került-e onnan Drezdába más FILIPEC-ősnyomtatvány, nem tudjuk. A drezdai Landesbibliothek ősnyomtatványgyűjteménye a második világháborúban súlyos veszteségeket szenvedett. A ma meglevő állományról kiadott katalógus több olyan darabot nem ismer, amely FILIPEC birtokából származnék.

Van azonban még egy érdekes adalék, amit GÁNÓCZY Antal jegyzett föl a XVIII. században. GÁNÓCZY azt írja, hogy FILIPEC magyar-hradisi szerzetesként korális könyvek — tehát a szerzetesi zsolozsmához szükséges s általában nagy méretű, díszes kódexek, — készítésével foglalkozott s az ottani konvent birtokában fönn is maradtak ilyen, nagy munkával készült könyvek, amelyeket a hagyomány szerint FILIPEC saját kezével írt.[21] A hagyomány ilyen formában elég valószínűtlenül hangzik. Hatvanéves korán túl fogott volna hozzá a szerzetessé lett diplomata-főpap a nagy gyakorlatot kívánó kódexek íráshoz, festéshez? Sokkal valószínűbb, hogy FILIPEC saját díszes szerkönyveiből adományozott a kolostornak, nem pedig ő maga másolta ezeket. Talán a helyszínen végzett kutatás egyszer majd ki tud deríteni valamit erről a kérdésről.

Jelenleg FILIPEC püspöknek mindenesetre csak két könyvét ismerjük tehát, egy szerkönyvet, a Pontificalet és egy könyvtári darabot, a két ősnyomtatványból egybe kötött könyvet, amely AVICENNA orvosi munkáit tartalmazza. Bármilyen kevés is ez a két könyv, mégis eléggé fényt vet FILIPEC könyvkultúrájára. A Budán, a királyi könyvfestőműhelyben készült Pontificale igazolja RANSANUSnak azt az állítását, hogy rendkívül díszes szerkönyveket készíttetett, az AVICENNA-kötet pedig arra mutat, hogy könyvtárában világi tudományos munkák is voltak és hogy sokat áldozott könyveinek szép külsejére, ha a nyomtatott könyv is gazdag illuminálást és pompásan díszített kötést kapott.

CSAPODI CSABA

[20] DECKERT i. m. 80. l.
[21] GÁNÓCZY i. m. 449. l.

Makula nélkül való tükör. Ez az „igen szép makula nélkül való tükör . . . nem más; hanem Kristus Urunk és az ő Szent Szüléinek életéről való könyv, mellyet Tót, vagy-is Cseh nyelvből magyarra fordítván: Előljáróim engedelméből hálá-adásul és igaz, atyafiságos szeretetnek jeléül kegyelmednek kezéhez nyújtok illendő alázatossággal". Ujfalusi Judit, a klarissza-rend nagyszombati konventjének tagja, később főnöknője írta ezt a barokk stílű mondatot könyve előszavában. „Atyafiságos" szeretete jeléül művét nénjének, Berényi Györgyné Ujfalusi Klárának ajánlja.

A könyv címlapján a következő szöveg olvasható: „MAKULA NÉLKÜL VALÓ TÜKÖR. Melly az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedelméből Szűz Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordíttatott és a' Tekintetes és Nagyságos ujfalusi Ujfalusi Klára asszonynak, Tekintetes és Nagyságos Karancs Berényi György Uram ő Nagysága kedves Házás-társának költségén kibocsáttatott. Nagy-Szombathban, A' Jesus Társasága Académiája bötüivel, 1712. Esztendőben."

Mivel fordításról van szó, első kérdésünk természetesen az eredeti mű címére és szerzőjére vonatkozik. A fordítás és előszava erről semmit sem árul el. Csak az eredeti munka nyelvére utal. Az a körülmény, hogy Ujfalusi látszólag pontatlanul „tót, vagy-is cseh" nyelvet említ az előszóban, nem az ő hibája, hiszen „. . . . a »szlovák« sokáig . . . az a bohemizált nyugati szlovák nyelvjárás, amely a barokk, majd a felvilágosodás korában a trnavský jazyk[1] filológiai alapját jelentette".[2] Ezen az alapon épített tovább Bajza József Ignác (1755—1836) pozsonyi kanonok, majd az árvai születésű Bernolák Antal (1762—1813) érsekújvári plébános, a szlovák irodalmi nyelv megalkotója.[3]

Mivel a fordítás címe alapján semmilyen támpontot sem találtam a Horák—Tobolka-féle cseh és szlovák bibliográfiában, a könyv főtárgya és alcíme alapján kezdtem nyomozni. Az Országos Széchényi Könyvtárban akadtam így rá a — *Jesus, Marija i Josip* című horvát nyelvű, a múlt század 90-es éveiben Zágrábban megjelent könyvre. Meglepődve tapasztaltam, hogy vannak fejezetcímei és a szövegben egész sorai, amelyek szó szerint egyeznek Ujfalusi szövegével. Az előszóból kitűnt, hogy ez a horvát könyv is fordítás, mégpedig Cochem Martin német kapucínusnak *Das grosse Leben Christi* című könyvéből. Ezután már nem volt nehéz megtalálnom a Horák—Tobolka-féle bibliográfiában[4] ennek az eredetileg németül írt műnek cseh fordítását, amely *Veliký Žiwot Pána a Spasytelé Nassého Krysta Gežisse A geho neyswétěgssy . . . Matky Marye Panny . . .* címmel jelent meg Prágában 1698-ban, a jezsuiták Károly Ferdinándról elnevezett kollégiumának nyomdájában Starck János Ferenc munkájával. Fordítója a Nymburkba való Edelbert kapucinus szerzetes. További kiadásai 1717-ben, 1729-ben, 1746-ban és 1759-ben láttak napvilágot. Ujfalusi Judit fordítása szempontjából az I. kiadás jön számításba. Az idézett bibliográfia adatai alapján sikerült ennek egyik, a bécsi Österreichische Nationalbibliothekban őrzött példányát a magyar fordítással egybevetnem. Mind a fejezetek címei, mind pedig az egyes fejezeteken belüli mondanivaló sokhelyütt szó szerinti egyezést mutat.

Sokhelyütt — nincs ugyanis szó egyszerű fordításról, hanem átdolgozásról. A cseh

[1] Nagyszombati nyelvjárás.

[2] Angyal Endre: *Cseh—magyar, szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok a barokk korban.* Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (Budapest 1965. 98. l.).

[3] Bernolák ez irányú főműve az 1787-ben megjelent *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum.*

[4] Horák—Tobolka: *„Knihopis českých a slovenských tisku" II.* része 5. alrészének 21. oldala.

könyv 1137 oldalából és 177 fejezetéből a magyar könyvben 536 oldal és 129 „rész" lesz. Még hozzá kisebb formátumban. A rövidítésen kívül stílusbeli átdolgozás nyomai is észlelhetők. Az egyes fejezetek végén szereplő alkalmi vagy ünnepi imáknál elhagyja a megszólításból a jelzők halmozását. Latinos, németes szavakat magyarokkal helyettesít.[5] A könyvet bezáró jelszó is önálló a magyarban. A csehben ez olvasható: „Ad Majorem Dei Gloriam et Ssanctorum Oomnium Honorem."[6] UJFALUSI magyar zárszava sokkal személyesebb hangvételű: „Mindenek legyenek az Isten Szent Nevének legnagyobb dicsőségére és az ő Szent Annyának tisztességére, és a' minket igazán szerető Jézusunk Szent Szíve tegyen eleget minden fogyatkozásainkért".

UJFALUSI fordítása egyébként nem ismeretlen a magyar bibliográfiában. Hozza SZINNYEI, és idézi e könyv említését 1781-től kezdve a saját koráig.[7] Magam WESZPRÉMI István *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* című művének IV. kötetében akadtam rá fordítás közben.[8] Ám sem ők, sem TAKÁCS Ince közvetlenül idevonatkozó értekezése[9] nem közlik, ki írta és milyen címmel az eredetit és annak cseh fordítását.

A fordítás után lássuk közelebbről az eredeti művet és szerzőjét. Szolgáljon e téren vezérfonalul az az előadás, amit a mainzi Gutenberg-Egyetemen tartott 1962. július 23-án Leutfrid SIGNER *Martin von Cochem, eine grosse Gestalt des rheinischen Barock, seine literarhistorische Stellung und Bedeutung* címmel.[10] Eredeti neve LINIUS Márton volt. 1634. december 13-án született a Mosel balpartján fekvő Koblenztől 51 km-re levő Kochem mezővárosában. 26 éves korában szentelik pappá a kapucinus rendben. Eleinte bölcseletet tanít, majd lelkipásztor. Mint ilyen INGELHEIM Anzelm Ferenc mainzi érsek missziós szónoka és vizitátora. 1689 és 1696 között XIV. Lajos francia király pusztító hadjárata elől kelet felé menekülve rendje ausztriai, valamint csehországi kolostoraiban tartózkodik. Aztán nyilván visszatért a Rajna-vidékre, mert 1698 és 1700 között a trieri érsek szolgálatában működik mint hitszónok és vizitátor. Az írással már mint bölcselettanár kezdett foglalkozni. *Kinderbüchlein* című gyermekkátéjának olyan sikere volt, hogy kiadója, a kölni FRIESSEN arra buzdította, szentelje magát teljesen az írásnak. A kiadó jó emberismerő lehetett. COCHEM még ausztriai és csehországi „számkivetése" közben is állandóan írt, úgyhogy 1706-ban már 60 műve volt forgalomban. Amikor pedig a Bruchsal melletti Waghäuselben (Baden, karlsruhei járás) 1712. szeptember 10-én lehúnyta szemét, így parentálták el: „Tot librorum scriptor, quot annorum in religione viator!" Imakönyveken és latin meg német misemagyarázatokon kívül átdolgozta a Mainzi Kantuálét (1681) írt anekdóta-, példa- és legendagyűjteményt. Utóbbiak olyan népszerűek voltak, hogy némelyikéből még életében 30 000 példány kelt el! A *Das grosse Leben Christi* című könyvét, amelyből a szóbanforgó cseh fordítás készült, 1677-ben írta Ezt a művét eredetiben és fordításaiban háromszázszor adták ki, illetve nyomták újra (Ebben a számban valószínűleg nincsenek benne a magyar átdolgozás, ill. fordítás kiadásai, hiszen a COCHEM-bibliográfia összeállítói az eltérő cím és a szerző nevének mellőzés miatt nyilván nem is sejtik, hogy ez a műve is megvan magyar fordításban.) A magya

[5] Pl. „něgaky slawný Legat" = „néminemű követ"; „hauffy angelu" = „sok sereg angyal".

[6] Isten nagyobb dicsőségére és minden szentek tiszteletére.

[7] SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái, XIV. k.* 626. oldal.

[8] 305. oldal 3. bekezdés.

[9] *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra.* Budapest 1942, 67. l.

[10] Könyvalakban mint a mainzi Institut für europäische Geschichte 35. száma, Wiesbaden, 1963.

fordítás 1712 és 1904 között 10 kiadást, illetve újranyomást ért meg! Reá is alkalmazható tehát SIGNER megállapítása: „Bizonyára nem túlozunk, ha Martin von Cochemet Németország legolvasottabb vallásos írójának nevezzük . . . és hatását a népi vallásosságra és a népéletre rendkívül mélynek és erősnek tartjuk."[11]

Népszerűségének közvetett bizonyítéka, hogy egyik felvilágosodás korabeli kritikusa, Anton von BUCHER (1746—1817), COCHEM írásait támadó könyvét 1784-ben (72 évvel COCHEM halála után!) alattomosan COCHEM neve alatt jelentette meg Münchenben, mert csak így számíthatott elterjedésre a nép széles rétegeiben.

Ekkora népszerűség úgy látszik kellemetlen vagy gyanús lehetett METTERNICHék szemében. 1826. augusztus 9-én betiltották az akkori Ausztria területén COCHEMnak valamennyi 1790. előtt megjelent művét. UJFALUSI magyar átdolgozása bizonyára azért kerülte el az elkobzás sorsát, mert nem tüntette fel az eredeti könyv szerzőjének a nevét. Ám valami úton-módon mégis csak hatással lehetett ez a fejlemény a mű további magyar kiadására, mert a VI. kiadás, amely 1806-ban Budán lát napvilágot „A' Királyi Magyar Universitás' Typográphiájának Betűivel, és Költségével", már a tudós FEJÉR György (1766—1851) átdolgozásában jelenik meg.[12] Az átdolgozás után UJFALUSI könyve 518 oldal helyett 656 oldal terjedelmű, méghozzá nagyobb alakban. Szerkezetileg az történt, hogy az átdolgozó összevonta a 129 (illetve a II. kiadásától fogva 128) részt 117-be. Viszont hozzáadott 67 „szakaszt" 129 oldal terjedelemben. Ennek a toldásnak a címe: *Üdvözítőnk Jézus Krisztus élete . . . , amint azokat a' négy Evangyelisták előnkbe adgyák.* Sőt, még második toldalékot is fűzött hozzá: az *Apostolok Cselekedeteit* 28 részben mintegy 50 oldalon. Az előbbi toldalék ún. evangéliumharmónia, az utóbbi az ugyanilyen című és tárgyú újszövetségi könyv szövege. Érthető, hogy az átdolgozó neve sem szerepel a könyv címlapján. Hiszen az V. kiadástól (1792. Buda és Nagyszombat) UJFALUSI Judit neve sem olvasható rajta. Ez később se változik, beleértve az 1903-i és 1904-i kiadásokat, amelyeket RÓZSA Kálmán és neje Budapest, Szentkirályi utca 30. sz. alatti könyvnyomdájában nyomtak.

A tartalomjegyzékek összehasonlításából kitűnik, hogy a megelőző kiadásokhoz képest a VI. kiadásból vagy olyan szövegrészeket hagytak ki, amelyeknek a tartalma apokrif könyvekre támaszkodott (pl. a XL. rész, az LI. rész), vagy olyanokat, amelyekben COCHEM írói fantáziája látszott túl „erősnek" (pl. a CXVIII, CXXII. részek).

COCHEM életművét a felvilágosodás elvetette, a romanticizmus viszont újra felfedezte és megbecsülte. W. SCHERER 1883-ban megjelent *Geschichte der deutschen Literatur* c. könyvébe felveszi COCHEMet. Művei személyes ismeretében állítja, hogy KLOPSTOCKnál is kiválóbb író. Ma, amikor megvan a kellő történelmi távlatunk, kezdjük jobban megérteni, hogy „a barokk lélek titka az egyidejűleg jelentkező világosságban és homályban rejlik".[13] Ez a felismerés COCHEM művének értékelésében is utat tör magának.

Magyar művelődéstörténeti szempontból az sem érdektelen, hogyan juthatott hozzá UJFALUSI Judit COCHEM könyvének cseh fordításához. Kolostorának, a nagyszombati Klára-szűzek zárdájának a története a XIII. század első felébe nyúlik vissza. Fordulatai jól tükrözik a város történetének eseményeit: az 1335-ös nagy tűzvészben elhamvad. 1432-ben a városra törő huszíták elől Pozsonyba menekülnek. 1556-ban viszont ők a befogadói a Sárospatakról elűzött klarisszáknak és begináknak. 1619-ben Bethlen hadai elől menekülnek Bécsújhelyre. Majd 1644-ben I. RÁKÓCZY György csapatai elől Kis-

[11] A [10] alatt idézett mű 22—23. l.

[12] Lásd SZINNYEI i. m. 626. l.

[13] VEIT-LENHART: *Kirche und Volksfrömmigkeit im Zeitalter des Barock.* Freiburg i. Br. 1956. 263. l.

martonba. Odisszeájuknak nem akar vége szakadni: 1683-ban ismét úton találjuk őket, ezúttal THÖKÖLY támadása elől menekülnek.[14]

Az Országos Levéltárban levő naplójuk[15] így számol be erről: „már közel lévén az ellenségh késztelenéttetett a Convent sietséggel Morvába szaladnyi, és ott Kreszli Maximilian nevű tanácsbéli Úr fáradozása és szószólása által Berény Várossába befogadtatott . . . " Ez a Berény nyilván Brno (Brünn), Morvaország fővárosa volt, mert a napló a továbbiakban felsorolja azokat az egyházi és világi előkelőségeket, valamint egyéb lakosokat, akik ott-tartózkodásuk idején lakóhellyel, pénzzel vagy természetbeni adományokkal támogatták őket. Az előbbiek között számos olyan szerepel, aki csak a morva fővárosban lakhatott. A természetbeni adományok között nagy fali képek is voltak. Könyveket ugyan a diárium nem említ. De feltehetjük, hogy amikor visszajöhettek Nagyszombatba, nem szakadtak meg végleg morvaországi kapcsolataik. Ezek révén kerülhetett könyvtárukba a cseh COCHEM-fordítás, s így akadt ott rá nemsokára a magyar fordító . . . Mivel az Orsz. Levéltárban őrzött „Actaik" között sajnos, a könyvjegyzékük nem szerepel, ezt a feltevést okiratszerűen nem lehet bizonyítani.

Honnan tudott azonban UJFALUSI Judit csehül vagy szlovákul, hogy a cseh könyvet megértse? Az említett napló tanúsága szerint UJFALUSI Judit Magdolna 1692. szeptember 21-én tizenhat éves korában tette le a rendi fogadalmat. Ezek szerint 1676-ban született. Amikor tehát a fordítást végezte 36 éves volt. Az UJFALUSI családot a közismert genealógusok (NAGY Iván, KEMPELEN Béla) a honfoglaláskori DIVÉK-nemzetségtől származtatják. Az az ág, amelyből Juditunk származott, a „divékújfalusi" előnevet viselte. Ha Judit gyermekkorát az északnyitramegyei Divékújfalun töltötte, a falu szlovák lakosságából kikerülő szolgálóktól könnyen ráragadhatott a szlovák szó. Tudását később Nagyszombatban jól kiegészíthette, hiszen itt az ún. nagyszombati szlovák nyelven „jól megértették egymást nemcsak a cseh és szlovák származású diákok és tanárok, hanem az itt élő és működő magyarok is".[16] A PÁZMÁNY Péter alapította egyetem nyomdájából nem egy szlovák nyelvű könyv került ki. Sőt, „a XVII. század közepéig nagyon elterjedtek nyugat-szlovák területen a morva katolikus szerzők cseh nyelven írott vallásos iratai, teológiai vagy ájtatossági munkái. Ha Pozsonynak, Nagyszombatnak és környékének akkori két-, sőt háromnyelvű állapotát figyelembe vesszük, nem utasíthatjuk el azt a lehetőséget, hogy ilyen kiadványok csehül, illetve szlovákul értő magyaroknak . . . is kezébe jutottak".[17] Így UJFALUSI Judit fordítása megkésett irodalmi gyümölcse ennek a kölcsönös német—cseh (szlovák)—magyar kapcsolatnak.

Újabb szerény adalék ez annak a szerepnek a feltárásához, amit Nagyszombat a magyar—cseh—szlovák kapcsolatok történetében játszott, s amire ANGYAL Endre idézett tanulmánya utal, midőn JENEI Ferencet idézve itt keresi a magyar barokk egyik fontos kiindulópontját, vagy KÄFER Istvánt szólaltatja meg, aki „Nagyszombatot mint a magyar és szlovák irodalmi barokk közös forrását jellemezte".[18]

VIDA TIVADAR

[14] KARÁCSONYI János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. k.* 460. skk. l.

[15] *Diarium Monialium Tyrnaviensium res gestas ab anno 1618. continens.* fasc. 4. No 1.

[16] ANGYAL Endre: i. h. 98. l.

[17] Uo. ANGYAL E. idézi GOGOLÁK Lajos *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes* c. művének megállapítását. (München, Oldenburg-Verlag, 1963.)

[18] Uo. Utalás az 1956. V-i sárospataki barokk-vita anyagára, l. *Irodalomtört. Közl.* 1957. 59. l., illetve KÄFER I.: *K dejinám slovenskej predbernolákovskej literatúry a jazyka* c. tanulmányára. (Philologica, Bratislava. 55—65. l.)

Kossuth illegális emigrációs folyóirata: a „Negyvenkilenc". Ismeretes, hogy a könyvtárak hírlap-, ill. folyóirattárai mellett a levéltárakat is a régi időszaki sajtótermékek lelőhelyének tekinthetjük. Jó példa erre KOSSUTH Lajos *Negyvenkilenc* című politikai folyóirata, melynek eddig mindössze egyetlen számát ismertük.[1]

Az Országos Levéltár „Gyűjtemények R. 90" állományában az I. 4772, 4788, 4816 és 4837 sz. palliumokban találhatjuk ennek az 1866 novemberében megindult és 1867 márciusáig fennállt lapnak valamennyi — összesen öt (s ezek közül a 4—5. összevont) — számát.[2]

A lap mérete: 37×27 cm, három hasábra tördelt, nyomdatechnikája fejlett, korszerű, azonban a szépen szedett, jó nyomdáról és jó nyomdászról tanúskodó tükröt ritkán töri meg egy-egy kurziválás, kiemelés s ezért némileg egyhangú benyomást kelt, kevéssé hat mozgósítóan. A lapszámozás az első számtól az utolsóig folyamatos és 36-ig terjed (az utolsó számhoz fűzött melléklet külön paginázást kapott). A lap impresszuma — tekintettel a speciális, elsősorban konspiratív szempontokra — hiányos, illetve fiktív. Sem a szerkesztő, sem a kiadó nincs megnevezve, a megjelenés helyéül a „Debreczen, a lap nyomdájában" megjelölés szerepel.

A lap címe felett, stilizált koszorúba foglalva „1849. april 14" szöveg látható, felette a nemzeti színeket heraldikai vonalazással kifejezésre juttató szalag középső mezejében „Resurgam" jelszó. A lapcím alatt alcím: „Politikai Folyóirat" és minden egyes számban megismétlődő PETŐFI-idézet („De mit tűr a szolgaságnak népe? Mért nem kél fel, hogy láncát letépje? Arra vár, hogy isten kegyelméből Azt a rozsda rágja le kezéről?") és KOSSUTH-idézet („Az erős akarat nem ismer akadályt").

A rövidéletű lap egyértelműen a kiegyezés meghiúsítását kívánja előmozdítani. Bár — alcíme szerint — időszaki sajtótermék, mégis teljesen magánviseli a politikai röpirat műfajának minden alaki és tartalmi kellékét; vitairat, mely éles hangon és gúnyosan támad s az ellenfelek személyét sem kíméli, és kizárólag egyetlen témával foglalkozik — egyébbel csak annyiban, amennyiben azzal összefügg.

Az első szám vezércikke világos programot ad. Alaptétele: „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem rendelt szabad és egész kormányzatára nézve független ország, mely saját állami léttel és alkotmánnyal bír", enélkül „függeteg tartománnyá vagy éppen municipiummá" süllyedne. Minthogy a Habsburgok a saját állami létet jószántukból meg nem adják, minden önámítás hiábavaló: „egy újabb 49, hasonló hősiességgel, mint a múlt, de kitartóbb önbizalommal, az egyedüli út Magyarország nemzeti és állami létét megmenteni". Az ezt követő cikkek („Lapunk korszerűsége", „A közös ügyek hálója") gyilkos szatírával átszőtt történelmi és közjogi érveléssel kívánják eleve hitelét szegni a DEÁKék által előkészített kiegyezési műnek. Előremutató és a mai, modern sajtó módszereire emlékeztet a külföldi lapok pozitív megnyilatkozásait közlő sajtószemle. A hazai kiegyezéspárti lapok stilisztikai hibáit, magyartalanságait tűzi tollhegyre *A magyar hírlapirodalom művészi gyönyörűségei* című kis glosszagyűjtemény.

A 2. szám — 1866. decemberi keltezéssel — „az országgyűlésnek nevezett gyülekezet" tárgyalásait ismerteti, illetve a lehető legélesebben bírálja és támadja. DEÁK Ferenctől kezdve SZENTIVÁNYI Károlyon, a házelnökön keresztül EÖTVÖS Józsefig mindenkitől 1849 szellemét kéri számon és kemény ítéletet mond azokra, akik készek megalkudni s elállni a teljes függetlenség követelésétől.

A 3. szám vezércikke *(Pártunkhoz)* minden előzőnél kérlelhetetlenebbül tűzi ki elvbarátai elé: „Jelenben a jelszó az, hogy az alkudozások nemzetgyilkoló politikájának

[1] DEZSÉNYI Béla: *Kossuth Lajos publicisztikai munkássága az emigrációban.* OSzK Évkönyve 1959. Bp. 1961, 351. l.

[2] KOSSUTH Lajos életrajzírója, VAS Zoltán hívta fel ezekre figyelmemet.

véget kell vetni minden áron. Caeterum censeo: — hogy az 1849 april 14-kei nemzeti határozat által trónfosztott osztrák ház bitor uralmát meg kell semmisíteni." Az *Egy fejezet a múlt háború történetéhez* című cikk szigorú bírálatot tartalmaz egyes felelős funkciókat viselő magyar politikai emigránsok — elsősorban Komáromy György és gr. Csáky Tivadar — politikai működése felett. *Okmányok* cím alatt Kossuth Lajosnak a porosz—olasz—osztrák háború küszöbén írt, 1866. június 23-i *Vitéz magyarok!* megszólítású kiáltványát közli.

Az utolsó, 4—5. szám (1867 február—március) vezércikke („*Magyarország sírásói*") az immár létrejöttnek tekinthető kiegyezés végzetes, nemzetgyilkos voltát elemzi, mind elvi, mind személyi síkon az engesztelhetetlen haragig, olykor izzó gyűlöletig hevített hangon. A 29., 32. és 33. oldalon látható fehér foltok arról tanúskodnak, hogy az olaszországi cenzúra a megváltozott helyzetben már túlzottnak ítélte a több, mint szenvedélyes hangot.

Az utolsó szám a „*Szerkesztői jelentés*"-sel zárul, mely szerint „a változott s megnehezült viszonyok folytán lapunk, ha még folytattathatik, nem havonkint, hanem csak időhöz nem kötött alkalmi kiadásban fog megjelenni".

Az e számhoz fűzött négyoldalas melléklet egyetlen cikket tartalmaz („*Az osztrák absolitismus legújabb formája*") s retrospektíven elemzi, „miként történhetett, hogy elhitették a nemzettel, mintha a Habsburg-Lotharingiai ház . . . visszaadhatná nekünk az 1848. évi alkotmánnyal biztosított szabadságunkat és önállóságunkat; mintha tehetné ezt, a nélkül, hogy saját megsemmisülését aláírja".

Ezzel a félesztendeig sem élő lap végleg eltűnik a külföldi magyar sajtó történetéből. Már megindulásakor is reménytelen helyzetben vette fel a harcot — hiszen Bismarck akkor már félredobta a magyar légiót, az olasz biztatások is ellanyhultak, majd megszűntek. Kossuth ezután harcát új eszközökkel folytatja a *Magyar Ujság* 1867. május 26-i számában megjelent, *Deák* Ferenchez intézett első nyílt levelével.[3]

Tardy Lajos

Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon. Megvalósult és meghiúsult kezdeményezések. A magyar műszaki folyóiratirodalom születését 1867-től, a *Magyar Mérnök-egyesület Közlönyének* megjelenésétől szokták számítani. Mivel a *Közlönyt* megelőző kezdeményezések története eddig homályban maradt, a következőkben — elsősorban levéltári adatokra támaszkodva — a reformkorban és az abszolutizmus idején jelentkező törekvések történetére kívánunk fényt deríteni.

Hazánkban 1867 előtt a mai értelemben vett műszaki szakfolyóirat nem jelent meg, de voltak már oly ipari és természettudományi folyóirataink, amelyek rendszeresen publikáltak műszaki közleményeket. Ismeretes, hogy Magyarország ipara feudális és gyarmati függőségünk következtében csak vontatottan bontakozhatott ki. A reformkorban iparunkon belül a kisipar dominált és gyáriparunk zöme a mezőgazdaság által termelt nyersanyagok feldolgozásával foglalkozott. 1841-ben Magyarország (Erdély és a határőrvidék nélkül) 60 millió forint értékű össztermelésén belül 31 millió esett a len, kender, gyapjú és bőrárukra s ehhez jött még a malom-, szesz-, dohány- stb. ipar termelése. Az első két műszaki ismereteket propagáló iparlapunk a *Hétilap* és a *Műipar* hűen tükrözi a korabeli iparunk helyzetét és szerkezetét.

A *Hétilap Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek Terjesztésére* c. folyóiratot Joó János, az egri líceum építészet és rajzolástan tanára szerkesztette. Joó a *Hétilap*

[3] Dezsényi: Uo.

programját 1837. október 28-án Heves megyéhez benyújtott s onnan a Helytartótanácshoz továbbítandó kérvényében egyebek között így vázolta: „Tárgya leend mind az, mit kézi mesterség, szorgalom és ipar előmutathat, főleg azonban mi kézműveseknek mesterségük tökéletesítésére hasznos és szükséges lehet. Figyelem leginkább azon új és hasznos találmányokra 's legújabb divatú kézművekre fog fordítatni, mellyeket honunk és a külföld időnként előmutatni fog. A megjelenő rajzok olly értelmesen és tökéletes mérték szerint készíttetnek, hogy azokról a mesteremberek a tárgyalt míveket tökéletesen elkészíthessék."[1] A *Hétilap* 1838-ban fél éven át jelent meg, de mivel csak kevés mesterember támogatta előfizetésével, Joó a Helytartótanácshoz fordult, kérve, hogy az rendelje el, hogy lapjára a céhek kötelezően előfizessenek. Kérését elutasítják s vállalkozása végleg megszűnik.[2]

Másik reformkori iparlapunk, a *Műipar* is csak félévig jelent meg. Ezt 1841-ben a Magyar Gazdasági Egyesület ismeretterjesztő és műtani szakosztályainak irányítása alatt Török János és Kacskovics Lajos szerkesztették. A *Műipar* — amint programjából is kitűnik — a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágakat támogatta: „Gyorsan és pontosan fogja ezen lap a közönséget mind azon felfedezésekről és tapasztalatokról értesíteni, mellyeket a gazdasági technológiában és mechanikában sikerült elérni, vagy megpróbáltak a honi és külföldi vállalatok, cukorgyárak, sör- és pálinkafőzések stb."[3]

A reformkorban néhány ismeretterjesztő folyóiratban is jelentek meg műszaki szakcikkek, így a *Kémlő*ben (1836—1837) és az *Ismertető*ben (1836—1841). Ez utóbbiban Novák Dániel széles skálájú szakismertetései *(Technikai tapasztalások)* érdemelnek figyelmet. Rendszeresen foglalkozott műszaki kérdésekkel az Iparegyesület „encyclopaedicus" tartalmú folyóirata, a *Hetilap* (1845—1848). Ebben kerülnek először előtérbe a kohászat és gépgyártás problémái. Bár több hazai szerzőt megszólaltat, sőt maga Kossuth is nyilatkozik műszaki kérdésekben (ismertetése De Poorter új találmányú egyetemes szövőszékének, 1845. 17. szám), technikai szakcikkeinek zöme külföldi lapokból, így elsősorban a *Polytechnisches Zentralblatt*ból való.

A szabadságharcot megelőző években több oly folyóirat megjelentetésére kértek engedélyt, amely előzetes programja szerint műszaki kérdésekkel is kívánt foglalkozni. Ilyen lett volna a *Magyar Isis*, amelyet a Természettudományi Társulat 1848-tól kívánt megjelentetni.[4] Sillye Gábor, korábban a *Hirnök*, később pedig a *Gazdasági Lapok* segédszerkesztője 1846-ban Debrecenben *Alföld* című népnevelést, műipart és mezőgazdaságot tárgyalandó folyóirat közzétételére kért engedélyt.[5] 1847-ben Grün János szegedi nyomdász egy műiparral és kereskedelemmel foglalkozó hetilap kiadhatását kérte engedélyezni.[6] Bár a Helytartótanács ezekben az években az ismeretterjesztő és iparlapok megjelenését nem korlátozta, a kezdeményezések kibontakozása rendszerint az előfizetők hiánya következtében bukott el; így az előbb említett szaklapok megjelenéséről sincs tudomásunk.

1848 nyarán a történelmi Magyarország határain belül szinte egy időben (június—szeptember) két műszaki kérdéseket is népszerűsítő folyóirat jelent meg. Kolozsvárott Berde Áron tanár szerkesztésében az *Ipar és Természetbarát* jelent meg, Szakolcán pedig

[1] Országos Levéltár (O. L.) Helytartótanács (Ht.) Departmentum (Dep.) gremiale (grem.) 1838 — 9 — 5 és 18.
[2] O. L. Ht. Dep. grem. 1839 — 9 — 8.
[3] O. L. Ht. Dep. grem. 1840 — 9 — 48.
[4] O. L. Ht. Act. revisionis (rev.) librorum (lib.) 1847 — 11 — 97.
[5] O. L. Ht. Act. rev. lib. 1846 — 11 — 110a
[6] O. L. Ht. Act. rev. lib. 1847 — 11 — 95.

LICHARD Dániel evangélikus lelkész a *Noviny pre Hospodarstvo, Remeslo a Domáci Život* című hetilapot adta ki. Ez utóbbinak programját LICHARD SZEMERE Bertalanhoz írt beadványában így foglalta össze: „mellőzvén minden politikai vitatásokat a fennevezett hetilap egyedül a gazdászat és műipar fejlődésének irányában működik".[7] BERDE a szabadságharc bukása után új vállalkozásba kezd, *Hetilap*ja — amely műszaki ismereteket is népszerűsített — 1854-ben szűnt meg.

Az 1850-es években a vasútépítés s ennek révén a fém- és gépipar fokozott lendületet vesz. A műszaki értelmiség száma gyarapodik, de ezek szakmai fejlődésüket az elnyomatás politikájának megfelelően a Bécsben megjelenő szaklapok voltak hivatva előmozdítani s mérnökeink publikálási vágyát is ezek elégíthették ki. Az 1849-től megjelent *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur-Vereines* KRUSPÉR István és YBL Miklós tanulmányainak adott helyet. Az osztrák kormányhivatalok a *Dingler's Polytechnisches Journal*t és a *Förster's Bauzeitung*ot ajánlják előfizetésre.

Az októberi diploma kiadását (1860) követő valamivel enyhébb politikai légkör, nemkülönben a magyar műszaki nyelv használatának és fejlesztésének igénye egy magyar nyelvű szaklap megjelentetését sürgette. 1862-ben egy műszakilag képzett volt honvédalezredes, MAIGRÁBER Ágoston *Világegyetem* címen műszaki folyóiratot kívánt kiadni. MAIGRÁBER kérését — akit a szabadságharc után bebörtönöztek, majd mint forradalmárt tartottak nyilván — a Helytartótanács elutasítja, mivel félő, „hogy a tervezett műtani szaklap vezetését illetőleg is Maigráber neve a véle összeköttetésben álló túlzó pártiak által csak czégül használtatnék fel".[8] Műszaki értelmiségünk magyar nyelvű publikálásvágyát SZATHMÁRY Károly karolta fel. SZATHMÁRY, az Alföldi Vasút Központi Bizottságának a titkára, és több vasútfejlesztéssel kapcsolatos tanulmány szerzője, 1865-től a *Magyarország Anyagi Érdekei* című folyóiratot szerkesztette. Ez a folyóirat rendszeresen hoz műszaki közleményeket, és ebben jelennek meg a Magyar Mérnökegyesület első közgyűléseinek jegyzőkönyvei is. Felsőbb szintű műszaki tanulmányoknak szorított helyet ez években a *Magyar Természettudományi Társulat Közlönye* is.

Műszaki ismeretek terjesztése és népszerűsítése terén a kiegyezést megelőző években jelentős szerepet töltöttek be újra éledő iparlapjaink, így az *Iparosok Lapja* (Pest, 1859) és folytatása, az *Iparlap* (1860—). Sokat ígért, de mindössze néhány számig jutott el a *Pécsi Iparlapok* (1862), amely szerkesztőjének, ZSOLNAY Ignácnak jelszavát, a „tudománnyal párosult ipart" igyekezett valóra váltani. Zomborban 1865-ben ZÁCH József tanár és WAGNER András nyomdász *Ipar* címen jelentetett meg egy szaklapot, ez azonban rövidesen beolvadt az elsősorban helyi eseményeket közlő *Bács-Bodrogh*-ba.[9] A Helytartótanács több iparlap kiadhatási kérelmét elutasítja, így nem jelenhet meg a *Gazdászat s műipar* és a *Magyar Iparos*. Ez utóbbit OPPODI Győző szerkesztette volna; ő előzetes programja szerint a legújabb találmányok ismertetését is céljául tűzte.[10]

1863-ban LICHARD Dániel felújítja 1848-as kezdeményezését *Obzor. Noviny pre Hospodarstvo, Remeslo a Domaci Život* címen. Programja egyebek között „a legújabb találmányok ismertetése, a gyáriparnak s a kisebb kézüzletnek összefüggésére vonatkozó értekezések, az ausztriai államban, különösen pedig honunkban szabadalmazott (patentált) találmányok névsorozata s meddig lehet leírása".[11] Az *Obzor* sokáig állt fenn és jelentős szerepet töltött be a szlovákság anyagi és szellemi kultúrájának fejlesztésében.

[7] O. L. Belügyminisztérium, rendőri iratok 1848 — 2 — 11.
[8] O. L. Ht. Elnöki (Eln.) 6632/1862 IV. N.
[9] O. L. Ht. Eln. 164/1865 IV. B.
[10] O. L. Ht. Eln. 7. 416 és 8356/1863 IV. B.
[11] O. L. Ht. Eln. 5560/1863 IV. B.

A kiegyezés éve szakfolyóirataink számára is új korszakot jelez, és 1867 júliusában megkezdhette pályafutását a *Magyar Mérnökegyesület Közlönye*, több viszontagságos kezdeményezés után az első magasabb képzettségű szakemberek számára írt és külföldön is hírnevet szerzett műszaki szakfolyóiratunk.

TURÁNYI KORNÉL

Az 1917-es forradalom emigrációs és magyarországi visszhangja. Az 1917-es szocialista forradalom, mint minden jelentős történelmi esemény, állásfoglalásra késztette a politikusokon és államférfiakon kívül a világ szellemi életének szinte valamennyi képviselőjét. Az elmúlt ötven esztendő során a legkülönbözőbb vitafórumokon hallatták szavukat mindazok, akik lelkesen üdvözölték november hőseit és éles polémiákban védték meg az ellenség támadásaitól az új eszmét. A legszélsőségesebb érzelmek összecsapásának lehettünk tanúi. Egy tényt azonban senki sem vonhatott kétségbe: a cárizmus megdöntésével alapvető változás következett be az emberiség történelmében. Erre a változásra reagáltak a világ politikusai éppen úgy, mint az egyes nemzetek haladó tollforgatói. 1917 októbere nemcsak új politikai események sorozatát indította el, hanem érzelmi és gondolati tartalommal telített irodalmi alkotások megszületését is inspirálta.

Jelen fejtegetésünkben nem vállalkozhatunk arra, hogy az októberi forradalom hazai és emigrációs recepciójának teljes körképét és minden részletre kiterjedő dokumentációját adjuk. Teljesség helyett néhány tipikus jelenségre, a felvázolt tabló legsajátosabb színösszetételeire kívánjuk a figyelmet felhívni.

A szovjet forradalom jelentőségét íróink és költőink, a haladó értelmiség képviselői hamar felismerték és írásaikban nemegyszer fejezték ki szimpátiájukat a Szovjet-Oroszországban végbemenő átalakulásokkal (KASSÁK Lajos: *Oroszok, 1917* című verse). Nem véletlen, hogy ezek a rokonszenvmegnyilvánulások éppen 1918—1919 táján érik el érzelmi telítettségük legmagasabb fokát. KOMJÁT Aladár forradalmi versei: az *Új Internacionálé*, az *Orosz testvér*, a *Bolsevikiek* például az adott történelmi pillanatban a keleti példát állítják a magyar nemzet elé. De ismerős az a hangvétel is, mellyel a *Kilencszáztizenhét* című nem engedélyezett lap beköszöntőjének olvasásakor találkozhatunk: „Ne az emberek szociális narkotikuma, hanem szociális forradalomra ébresztője legyen az új forradalom." Az előző írásokkal azonos érzelmi szinten vall *Mama Oroszország* című versében DÉRY Tibor, aki szintén 1917 szelleme mellett tesz hitet.

Az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után az októberi forradalom emlékét a szomszédos államokba emigrált magyar írók tekintették szívügyüknek. Ez a generáció ADY örökségét kívánja folytatni, azét az ADY-ét, aki GORKIJban a „bálványrombolót" látta meg, és amely nemzedék a kurzus Magyarországán eltorzított szovjet irodalom objektív megismertetésére törekedett. Így kapcsolódott össze az emigrációs központokban élő baloldali és kommunista írók tevékenységében 1917 történelmi szerepének állandó hangsúlyozása a szovjet irodalom legfrissebb alkotásainak bemutatásával. Bizonyos esetekben e kettős célkitűzés egy és ugyanazon műben is találkozik, gondolunk itt elsősorban a Moszkvában megjelenő és a *Sarló és Kalapács* 1937-es évfolyamában közreadott *Hogyan edzették meg az acélt* című OSZTROVSZKIJ regényrészletekre.

A húszas évek emigrációjának legjelentősebb központjában, Bécsben, lát napvilágot az októberi forradalom 10 éves évfordulóján egy nagyon jelentős felmérő és összegező kiadvány. Ez a publikáció *A Forradalom útja* címen foglalja össze krónikás hűséggel a szovjet hatalom első évtizedének történetét.

Bécs mellett az emigráció történetében kiemelkedő szerepet játszik Pozsony irodalmi élete. A húszas és harmincas években számtalan magyar nyelvű baloldali és kom-

munista sajtóorgánum hasábjain ismerkedhet meg az olvasó a Szovjetunióval foglalkozó különböző típusú és témájú cikkekkel. Az itt megjelenő sajtótermékek közül is kiemelkedik propagáló funkciójával a FÁBRY Zoltán szerkesztésében Pozsonyban megjelenő *Az Út* című kultúrpolitikai folyóirat. GORKIJ, KATAJEV, SOLOHOV írásainak rendszeres bemutatásával egyidejűleg lát napvilágot GENADIEF tollából egy érdeklődésre számot tartó rövidebb tanulmány *Az októberi ifjúság az orosz irodalomban* címmel. (*Az Út* 1932, 11—12. l., 25—30. l.) A korai összefoglaló kísérletek közül ez az írás az elsők között dokumentálja az októberi forradalom eseményeinek irodalmi visszhangját.

Az ellenforradalmi diktatúra 25 éves uralma során 1917 fogadtatásának magyarországi regisztrálásához egy sajátságos, de mégis tipikus műszert ad a korszak kutatójának kezébe a kurzus cenzúraapparátusa. A kitiltások „klasszikus" gyűjteményeiben (*Posta- és Rendeletek Tára, Nyomozókulcs, Bűnügyi Körözések Lapja*) tallózva arra a megállapításra juthatunk, hogy jogosan félhettek a cenzorok 1917 októberének világvisszhangjától. A kiválasztott könyvcímek minden különösebb kommentár nélkül illusztrálják a nemzetközi közvélemény ezen történelmi eseménnyel kapcsolatos élénk érdeklődését és a hazai „reagálás" különös intenzitását.

A kitiltási dátumokból is könnyen leolvasható az önkényes adminisztratív beavatkozás felfelé ívelő görbéje. Amíg 1923-ban csak néhány könyv került a kitiltás sorsára, például HOLITSCHER Arthur: *Drei Monate in Sowjet-Russland*, Berlin, 1923. (P. R. T. 1923. 39.), addig a harmincas évek elején megszaporodik az inkriminálttnak minősített művek száma.

A Belügyminisztérium 1931. május 2-án kelt bejegyzése alapján került a kitiltás sorsára SCHAUBÜCHER Zürichben megjelent *Der russische Revolutionsfilm* című munkája. A további kitiltások főként Berlinben kibocsájtásra került kiadványok címeit foglalják magukba. Ezek között:

1. BABEL: *Budjonnys Reiter-Armee*. Berlin 1930. (P. R. T. 1930. 48., Odh. 1931. máj. 2. B. M.)
2. *Durch die russische Revolution 1917—1918*. Berlin. Vereinigung Internationaler Verlagsbuchhandlung. Hamburg. (Nyé. 1932. 33. Bkl. 1933. 19.)
3. KRUPSZKAJA: *Erinnerung an Lenin*. (Bkl. 1932. 9.)
4. Rhys WILLIAMS: *Durch die russische Revolution 1917—1918*. Berlin 1932. (P. R. T. 1932. 46.)
5. KRITZMANN L: *Die heroische Periode der grossen russischen Revolution*. Wien—Berlin. Verlag für Literatur und Politik. (P. R. T. 1933. 14.)

Az 1917-es forradalommal foglalkozó írások közül részletesebben kell szólnunk John REED: *Tíz nap, amely megrengette a világot* című könyvéről.

John REED az első világháború idején haditudósítóként járta be Oroszországot. Az októberi forradalom napjait is itt élte végig. A forradalommal kapcsolatos élményeit riportkönyvében foglalta össze, mely 1919 januárjában jelent meg New Yorkban. Az amerikai kiadáshoz LENIN írta az előszót. Ebben a szerzőt és művét méltató bevezetésben a következőket írja:

„Rendkívül nagy érdeklődéssel és nem csökkenő figyelemmel olvastam el John Reed: »Tíz nap, amely megrengette a világot« című könyvét és teljes szívemből ajánlom az egész világ munkásainak figyelmébe. Óhajtanám, ültessék át minden nyelvre és terjesszék el sok millió példányban, mert ez a könyv hű és rendkívül eleven leírását adja azoknak az eseményeknek, amelyek olyannyira fontosak annak megértéséhez, mi a proletárforradalom, mi a proletárdiktatúra. E kérdéseket éppen most széles mederben vitatják, de mielőtt valaki az ilyen eszmék mellett vagy ellen foglalna állást, okvetlen szükséges, hogy meg is értse döntésének teljes jelentőségét. Semmi kétség: John Reed könyve hozzá fog járulni, hogy tisztázza ezt a kérdést, amely a világ munkásmozgalmának alapvető problémája."

A regény orosz kiadását KRUPSZKAJA előszava bocsátja útjára. Megállapításai ma is teljes érvényűek:

„Az első pillantásra különösnek tűnik fel, hogy írhatta ezt a könyvet egy külföldi, egy amerikai, aki nem ismeri a nép nyelvét, életét . . . Azt hinné az ember, hogy minden lépésnél nevetséges hibába kell botolnia, sok lényeges dolog felett kell elsiklania.

A külföldiek másképp írnak Szovjetoroszországról. Vagy egyáltalán meg sem értik a lejátszódott eseményeket, vagy egyes tényeket ragadnak ki, amelyek nem mindig jellegzetesek és aztán általánosítják őket. Igaz viszont, hogy nem sokan voltak közülük a forradalom szemtanúi.

John Reed nem volt közömbös megfigyelő, szenvedélyes forradalmár volt, kommunista, aki megértette az események értelmét, a nagy küzdelem értelmét."

A riportregény magyar nyelvű verzióját ACÉL Pál és NAGY Ábel fordításában 1931-ben kapja kézhez az olvasó. REED írása a *Sarló és Kalapács Könyvtára* gondozásában, Moszkvában jelent meg, és az írói beszámoló anyagán kívül tartalmazza a LENIN és KRUPSZKAJA-féle előszó magyar változatát is.

Érdemes még megemlítenünk a dekoratív kiállítású címlapot is, mely az emelvényen beszélő LENINT és az alatta álló vöröskatonákat, munkásokat ábrázolja.

A moszkvai kiadás után egy esztendővel került indexre a regény magyar és német kiadása: REED John: *10 nap, mely megrengette a világot.* Ford. ACÉL Pál—NAGY Ábel. Moszkva 1931, Centrizdat, 194, 2 l. Sarló és kalapács könyvtára 7. (P. R. T. 1932.) REED, John: *Zehn Tage, die die Welt erschütterten.* Berlin—Wien 1932, Verlag für Literatur und Politik. (Bűnügyi Körözések Lapja 1932. 52., P. R. T. 1932. 23, 33, Nyé. 1930. 32.)

1917 októberének politikai, társadalmi következményei, továbbá a kulturális életben végbement változások nem maradtak elszigetelt jelenségek. Létezésükkel, termékenyítő hatásukkal a hivatalos Magyarországnak is számolni kellett. Ezen a téren pedig eredménytelennek bizonyultak a legkülönbözőbb retorziós kísérletek.

1917 októberével nemcsak a szocialista forradalom, hanem az új szovjet irodalom fogalma is bevonult a magyar köztudatba.

SILFEN JÁNOS

Martosy Mórocz János és egy elfelejtett sajtóorgánum, az „Újpesti Közlöny". Egy bátor kiállású, harcos szellemű sajtótermékről és szerzőjéről hallgat az utókor, pedig feltétlenül megérdemelné, hogy a mellőzés, a feledés homályából kiemeljük és megemlékezzünk róla.

JÓZSEF Attila sokat említett „város-peremén", egy kis földszintes ház szobakonyhás szerkesztőségében készült hétről hétre egyetlen ember irányításával az *Újpesti Közlöny* című hetilap. Főszerkesztője: MARTOSY MÓROCZ János író, aki vezércikkeivel jelentkezett a *Közlöny* hasábjain.

A lap eredetileg Újpest megyei város hivatalos orgánumaként vált ismeretessé. MÓROCZ Jánost pedig a baloldali érzelmeiről közismert dr. UGRÓ Gyula polgármester nevezte ki a hetilap főszerkesztőjévé.

Az *Újpesti Közlöny* munkatársai közül említsük meg BRANKOVICS György, JUHAY Antal, LENGYEL Miklós, BÁLINT László, TIEFF Géza, valamint KULCSÁR László hírlapírók nevét. Ugyancsak a lap szerkesztőségi gárdájához tartozott a nemrég elhunyt József Attila-díjas költő, VIHAR Béla, NAGY D. Ferenc, BERDA József.

MÓROCZ János állandó harcot folytatott a város vezetőségével, valamint a kormány politikájával szemben.

Cenzurat: Protulescu.

X. évfolyam. Ujpest, 1919. szeptember 25. csütörtök 21. szám.

UJPESTI KÖZLÖNY

UJPEST ÉS KÖRNYÉKE

ELŐFIZETÉSI ÁRA: FÉLÉVRE 28 KORONA. EGYES SZÁM ÁRA 60 FILLÉR. Hirdetések az 5-ször hasábos petitsor 1 havasban 90 fillér.

FELELŐS SZERKESZTŐ: MÁRTOSI MÓRICZ JÁNOS

Szerkesztőség és kiadóhivatal: UJPEST, CSOKONAI-UTCA 11. SZÁM. Hirdetések fillér jel a könyvnyomdájában, hová az 5. szerkesztendők.

Mi a kötelességünk?

Végzetes napokat élünk. Kockára került minden, amit ősünk ezer év óta szereztek, amit fiaink száz vérrel vívtak ki, amit hősi önfeláldozás árán megtartottak.

Ugylátszik, mintha már hiányozna belőlünk az a férfias akarat és elszántság, amely a csapodár szerencse visszahódítására szükséges, mintha már arra se volna bennünk megfelelő akarat, hogy a belső válságokkal farkasszemet nézve, magunkat becsületes alom-módon egy ferde és lealacsonyító helyzetnek az uralma alá tegyük.

Nyissuk ki a szemeinket!

Ma itt állunk az összeomlott hatalmi helyzetünk után, zűrzavaros belügyi viszonyaink között. Ég a ház a fejünk felett s mi, mint egy meghasonlott család, az égő ház bensejében azon civakodunk, hogy ki üljön, ha majd lesz mit enni — az asztalfőn, ki a második s ki az utolsó helyen.

A pusztában elhangzó szóként kell elmondanunk hogy akkor, amikor mindenkinek egy emberként, a gátra kellene állani, akkor a válságok tömegét, a lelkek, az érzelmek válságát, a felelkezeti gyűlöséget is magunkra engedjük zudulni és nincs ember se tönt se lent, aki e válságokat meg tudná oldani, aki a gyűlöltséget az emberszeretet medrébe volna képes terelni!

Hol van a nemzet? Vannak-e bűnök még lélfink? Alszik minden lelkiismeret? Van még Magyarország és önérzetes magyar ember, akinek nem mindegy, mi történik itt, mi történik vele és a hazával?

Ha van nemzet, ha vannak férfiak és ha van még Magyarország, akkor lépjenek elő, ne gyülöljék, ne üldözzék egymást, ne sorakozzanak a felekezeti, a politikai párt zászló alá, hanem a tiszta honalapító nemzeti zászló alá és cselekedjék azt, amit az ország válsága ma mindnyájunktól, keresztényektől és nem keresztényektől megkövetel, amit mindnyájunkra ránk parancsol.

E parancs következtében, akármelyik felekezethez tartozunk, legyünk csak magyarok, legyünk csak magyar polgárok s Magyarország nemzeti egységétől, annak fenntartásáért és biztosításáért egyesüljünk, cselekedjünk s bizonyítsuk be, hogy itt most nem lehet felekezeti és osztálygyülölség, nem lehet ellentét, vetekedés, mert itt csak haza van és kötelesség.

A kötelesség pedig az, hogy megakadályozzuk a régi rendszernek feltámadását, a bolsevizmusnak visszacsempészését, hogy megmentsük a magyar hazát, a magyar kultúrát, a magyar jövőt és magyar kereskedelmet s a dolgozó magyar nép életét.

Ennek a kötelességnek óhajt és akar megfelelni az ujpesti „Városi Polgári Párt", amely f. hó 21-én megalakult, s ennek az ujpesti polgári pártnak kövesék a példáját az ország többi városai és polgárai s akkor a háborúokozta romokból fel fog épülni az uj Magyarország!

A Városi Polgári Párt.

F. é szeptember hó 21-én, a Közművelődési Kör nagy termében gyűlést össze felekezeti különbség nélkül Ujpest azon polgárai, akik a társadalmi és a felekezeti békét akarják biztosítani s csak a haza és a nemzet érdekeiért akarnak harcolni. Az értekezletet Dr. Kálmán Ödön nyitotta meg s azt ajánlotta, hogy korelnöknt **Branhovics** Györgyöt és jegyzőnt Dr. *Szalay* Sándort válasszák meg. (Elfenzés.)

A korelnök megköszönte az értekezlet bizalmát, melegen üdvözölte a megjelent polgártársakat s a „Városi Polgári Párt" megalakulását hangsulyozva a tárgyalást megnyitotta.

Dr. *Szalay* Sándor lendületes és a helyzetünket hűségesen ecsetelő beszéd után a következő indítványt terjesztette elő:

Indítvány.

1. Mondja ki a nagygyülés, hogy a párt, mely nem áll sem osztály, sem felekezeti alapon, „Városi Polgári Párt" elnevezés alatt czennel mega akul, s feladatának tekinti a különböző politikai pártok, társadalmi osztályok és vallásfelekezetek közötti béke megteremtését, tisztességes és becsületes adminisztráció mellett a várospolitikai és gazdasági reorganizációját, a háboru okozta belső gazdasági zavarok elhárítását, az ipar és kereskedelem fellendítését és a háboru miatt félbeszakadt városfejlesztési politika uralesztését.

2. Mondja ki a nagygyülés, hogy a párt ügyeinek intézésére, az alapszabályok jóváhagyásáig is, idegenben hatásköreri egy 20-tagu intézőbizottságot választ, melynek feladatává teszi a pártnak kerületenként való megszervezését, az alapszabályok kidolgozását és az alakuló közgyülés minélőbbi összehivását.

A nagygyülés az indítványt egyhangulag elfogadta, azután Dr. Kiss Sándor, Klima Lajost és Kálmán Ödönt megbizta az intéző-bizottság 20 tagjának kiegészítésével. Mire a megbizottak a szomszéd teremben voltak s a korelnök a nagygyülést egy negyed órára felfüggesztette.

Egy negyed óra, mulva Klima Lajos az intéző-bizottság jelöltjeinek a névsorát felolvasta s a nagygyülés a jelölteket egyhangulag megválasztotta.

A korelnök ekkor határozathoz kimondotta, hogy a „Városi Polgári Párt" megalakult. Az intéző-bizottság (melynek tagjait ujró összeállításban fogjuk közzétenni), megválasztatott s felhatalmaztatott a pártnak kerületenkénti megszervezésére, az alapszabályok kidolgozására és az alakuló közgyülés minélőbbi összehivására. Felszólíthatta továbbá a jelenlevőket, hogy óhajt-e meg valaki felszólalni?

Dr. Kiss Sándor pedig a következőkben köszönte meg a polgártársak megjelenését s felhivta a figyelmüket Németországra, ahol az egyetértő összetartó munka már megkezdődött, ahol a nemzeti érzés az egyetértés összmüködés zászlaja alatt tömöríteni a polgárságot. Még ellenben határtalan a magyar polgárság soha sem volt szervezett és ugy következett be a kommunizmus, amely történelmünk legsötétebb lapja. Kövessük tehát Németország példáját, amint is inkább, nehogy a kommunizmus megismételjék. Dolgozzunk, hogy erősebbek, nagyobbak lehessünk s hazánk, nemzetünk boldogabb legyen. (Elénzés.)

Klima Lajos emlékeztette a nagygyülést arra, hogy Ujpest polgárai a multban imár fel lettek volna az egyesülésre, de ez akkor nem sikerült s igy is bekövetkezett. Most ujabban felszólítják a polgártársakat az összetartásra, tömörülésre, azon reménnyel, hogy a multból okultak s szigorúan nemzeti alapon fognak szervezkedni. A munka nehéz lesz, de nemtelenségünk minden megpróbáltatással, mert arról van szó „Élni vagy halni!" (Elénzés.)

Több felszólalás nem lévén, a korelnök felkérte a jelenlevőket, hogy ne csak páttagok, hanem legyenek azonkivül is, ügyekezzenek minnél több tagot szerezni, mert csak igy érhetjük el azt a magasztos a egyedül boldogitó célokat, amelyeket magunk elé kitüztünk. A magyarok Istenének áldását kisérje sikeres munkánkat is! Hiradózunkra! fejezte be beszédjét a korelnök s a nagygyülés ezzel végetért.

B. Gy.

Polgár és munkás.

Fogjunk kezet. Akik együtt küzdöttünk és együtt pusztultunk a háboruban: legyünk egyek a békében. Azok a falak, amelyek bennünket elválasztanak: mesterségesen emelt falak, mindkettőnk ellenségei állitották azokat közénk. Ha az elválasztó falak leomlanának, megláthatnók egymást, megismerkedhetnénk egymással és megszeretheznők egymást. Egy haza fiai vagyunk, egy a nyelvünk, a hasonló az életünk: mind a ketten csupán szorgalmas munkával tudjuk megkeresni kenyerünket és fentartani életünket.

Miért legyenek közöttünk ellentétek? A polgárság érdekei nem befolyásolják a munkásság érdekeit. A munkás testi erejével vesz részt a termelésben, a polgár szellemi munkával, vagy a szellemi és testi munka együttes alkalmazásával. Magyarország szomoru helyzetben van. Lakossága hosszu évek szenvedésői elgyengült, ipara a hosszu háboru alatt tönkrement, kereskedelme az áruhiány folytán lezüllött, tekintélye a proletárdiktatura következtében teljesen megszünt, területének nagyobb részét idegen megszállás alatt van; kormányférfiai szükkörüket és csekely jelentőségüek, hadseregünk nincs, a falut ellenségévé tették a városnak: mit kivántok még? Pusztuljon még tovább ez a nemzet? Csusszon még lejebb azon a lejtőn, amelynek már ugyis a végefelé tart?

Csak a szorgalmas munka és a legteljesebb összetartás képes megmenteni ezt az országot. Összetartás a társadalmi osztályok között, összetartás a nemzetiségek között, összetartás a felekezetek között.

A pártvillongások és felekezeti üldözések lesznek Magyarország sirásói. Hát nem tanultunk a világtörténelemből? Nagy Sándor tábornokai szétfétették a Macedón birodalmat; Attila pártokra szakadt népe megölte a nagy Hun-országot, s nem áll-e előttünk intő példának Lengyelország sorsa a közelmultban? A pártokra szakadt Lengyelországot tőrfalták a szomszédai. A párbuk ellen.

A Tanácsköztársaság idején NYISZTOR földművelésügyi népbiztos mellett dolgozott, majd a kommün bukása után ismét folytatta az *Újpesti Közlöny* szerkesztését. Baloldali magatartása miatt azonban letartóztatták. A vádat a Fővárosi Ügyészség 1919. december 15-én elejtette és a szerkesztőt szabadlábra helyezték. A szabadságot csak rövid ideig élvezhette, mert 1919. december 28-án az „Ostenburg-különítmény" tagjai a szerkesztőségi hivatalból hurcolták el MÓROCZ Jánost. A felfegyverzett tisztek egy újpesti katolikus hitoktató feljelentése alapján tartóztatták le. Először az újpesti Csokonai utcai Katolikus Legény Egylet székházába szállították, innen a Palace-szállóba került, ahonnan a Mária Terézia laktanya egyik cellájába vezetett útja. Az ellene felhozott vád a következőképpen hangzott: „A Nemzeti Hadsereg és tisztjeinek gyalázása."

Öt napi sorozatos kihallgatás után, 1920. január 3-án útnak indították a hajmáskéri internálótábor felé. Öt hónapi szenvedés után, 1920. május 25-én ötszáz társával a zalaegerszegi internálótáborba szállították. A lágerből csak 1920. december 11-én szabadult.

Egyéves kényszerpihenő után ismét megindítja az *Újpesti Közlöny*-t, de már 1921-ben serényen dolgozik a Fővárosi Ügyészség, és a lappéldányokban egyre megszokottabbá válik a fehér mező, az „ablak".

A hetilap 1922. január 12-i számában *Az internálás* címen cikket közöl MÓROCZ a lágerélet borzalmairól. Ezt követően március 2-án *A kurzus szelleme* címen lát napvilágot vezércikke. Ugyanebben a számban VASS József miniszter ellen ír cikket a lap egyik munkatársa, JUHAY Antal.

Március 16-án BRANKOVICS György írását közli a hetilap *Az Újpesti Közlöny elkobzása* cím alatt. Ebben az eszmefuttatásában arról számol be a szerző, hogy MARTOSY MÓROCZ János *Internálásom napjaiból* című cikke miatt elkobozták az *Újpesti Közlöny* összes fellelhető példányát. Április 13-án jelenik meg a főszerkesztő *Pokolgép* című vezércikke. Ebben az írásában a következő gondolatainak ad hangot: „Van-e joga a magyarnak műveltsége említésére? És van-e oka büszkeségre az olyan nemzetnek, amelyik társadalmi keretei között megtűri az évek óta garázdálkodó orgyilkosokat, a gonosztevőket is?

Amikor az orgoványi erdők fái, a Britannia pincéi, Hajmáskér és Zalaegerszeg kínzótelepei és a Sió hullámai évek óta nemzeti gyalázatainkról szolgáltatnak bizonyságot. Kívánhatjuk-e hogy a művelt nyugat közé soroljanak?"

A kurzus biztonsági szerveinek válasza nem sokáig várat magára. 1922. május 18-án a hivatalos lap és az összes napilap az alábbi rendeletet közli:

„A magyar kir. belügyminiszter 73.584. 1922. VII. a. számú rendeletével Újpesten Mórocz János felelős szerkesztésében megjelenő „Újpesti Közlöny" című lap további megjelenését és terjesztését az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztető közleményei miatt a 6357/1929. M. E. sz. rendelet alapján további rendelkezésig megtiltotta. Nevezett lap az események valótlan és tendenciózus beállításával folyó évi január 26-iki és február hó 2.-ik számának „Internálásom napjaiból" című cikkeiben a közhatóságok, március 2.-iki számában a „Kurzus szelleme" című cikkben a katolikus egyház kipellengérezésével, március 23.-iki számában „Konszolidáció" „Kibékülés" című cikkében az osztályellentétek szításával, április hó 13.-iki számában „Pokolgépek"című cikkével az ország külpolitikai érdekeit sérti. Valamint április 20.-iki számában „A törvény" című cikke a bíróságokat és a független bírói eljárást rosszindulatúlag gyanúsító bírálatával a közrendet és a közbiztonságot veszélyezteti."

MÓROCZ azonban nem adja fel a harcot. Öthetenként jelenteti meg különböző címmel úgynevezett röplapjait. 1922. év júniusától 1926 augusztusáig a következő fejlécekkel jelenteti meg időszaki lapjait:

Újpest és környéke, Újpesti Hírlap, Újpesti Élet, Újpesti Kurír, Újpesti Trombita, Újpesti Kürt, Újpesti Szemle, Újpesti Tükör, Újpesti Híradó, Újpesti Kultúra, Újpesti Igaz Független Újság, Újváros, Világosság, Iparos Újság, A riport, Színház és Mozi, Szociáldemokrata röpiratok, Magazin, Irodalom és Művészet, Színházi Újság.

1926 augusztusában újból sajtóvétség miatt áll a pestvidéki kir. törvényszék előtt. Kiszabott büntetése: 14 napi fogház. Szabadulása után ismét a régi lendülettel szerkeszti időszaki lapjait. Három évvel később, 1929. szeptember 3-án a magyar királyi Kúria helybenhagyja a Mórocz ot felmentő két alsóbbfokú ítéletet. Ennek ellenére a rendőrség 60 napi elzárással és 450 pengő pénzbüntetéssel sújtotta, mivel ezek a röplapok a betiltott *Újpesti Közlöny*-t voltak hivatva pótolni, tehát a főszerkesztő e cselekedetével kijátszotta a törvényt. Súlyosbító körülménynek számított, „nemzetellenes" magatartása.

Ettől kezdve szüntelenül államfogház, toloncház és rendőri felügyelet vár rá. 1931-ben újabb könyvét jelenteti meg: *Órák és napok egy ember életéből* címen. E munkájában megrajzolja a hajmáskéri és zalaegerszegi internálótáborok minden borzalmát. Mórocz főszerkesztő emlékeiből megrázó könyv lett.

1931 december 24-én a budapesti rendőrkapitányságtól két detektív nyomult be Mórocz lakásába házkutatási paranccsal. A könyvnek a lakásban található valamennyi példányát elkobozták és ezzel egy időben a Hungária nyomdából minden példányt elszállítottak. Könyvének elkobzása után a hírhedt Töreky-tanács többrendbeli kormányzósértés és nemzetgyalázás vádjával ítélkezett felette. Védője dr. Vámbéry Rusztem volt. Az ítéletben csupán a novella 1-et alkalmazták, és így tovább is szerkeszthette hetenként megjelenő időszaki lapjait.

1937-ben adja ki *Zsidókérdés egy magyar nemes szemszögéből* című könyvét, melyben az üldözöttek védelmére áll. Ezt követi 1940-ben *Világfájdalom* című kötete. Két évvel később, 1942-ben *A Négy kapernaumi halász* című írásával hívja fel magára a figyelmet. E három utóbbi könyve miatt zsidóbérencnek minősítették. Minden üldöztetés ellenére Mórocz János a náci rémuralom alatt is vállalta a megbélyegző jelzőt, és a kinyomtatott szó erejével állt ki a védtelenek mellett. A felszabadulást már nem érhette meg. 1944 januárjában, 65 esztendős korában halt meg Újpesten.

Írói munkásságának 11 kötete (elbeszélések, novellák és regények), valamint lapjának, az *Újpesti Közlöny*-nek példányai az Országos Széchényi Könyvtárban pihennek díszes kötésben. Martosy Mórocz János hamvai pedig az újpesti megyeri temetőben nyugszanak. Talán mégsem örökre elfeledve, az utókor számára.

Nagy D. Ferenc

Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra. Tudjuk, hogy a horthysta apparátus — beleértve az ügyészséget, rendőrséget, csendőrséget, posta- és vámhivatalokat s az ezekhez csatlakozó besúgóhálózatot — figyelemre méltó precizitással szervezte meg a védekezést, hogy a hazától távollevő hazafiak szava ne jusson el Magyarországra. A legkülönbözőbb dokumentumok tanúskodnak a külföldi sajtó szervezett megfigyeléséről, hivatalos közlönyök közömbösnek tűnő lapjain, poros, szakadozott levéltári anyagban, könyvtári naplókban. Űrlap, melyen szabályos rubrikákban sorakoznak fel az adatok, kinek, milyen külföldi lapot küldenek; ehhez csatlakozva detektívjelentések a „megfigyelt egyénről", szokásairól, kapcsolatairól, világnézetéről (jár-e templomba, például), s végül a kérdéses lap elkobzását tanúsító papiros. Mint ismeretes — legalábbis könyvtárosok előtt — a tárgyalt korszakban két nyomtatott, összesített jegyzék jelent meg hivatalosan *A postai szállításból kitiltott vagy bírói úton elkobzott sajtótermékek jegyzéke,*

a Posta- és Távirda Vezérigazgatóság kiadványaként 1933-, illetve 1938-ban, de ezeken kívül ma már több bizalmas, sokszorosított jegyzékről tudunk, mely a kitiltott periodikumokat sorolja fel. A sok, különböző természetű dokumentumból azután szinte teljességre törekvően összeállítható lenne a két világháború közötti korszak haladó szellemű emigráns periodikáinak bibliográfiája.

E hivatalos dokumentumokat érdekes módon egészíti ki az Országos Széchényi Könyvtár régi „Remota" naplója a hírlapokról. Ebbe annak idején bevezették a nemzeti könyvtárba bekerült tiltott külföldi lapokat 1919 végétől 1944-ig. A napló első oldalán találjuk például a taskenti *Világszabadság*-ot (1919—1920), több bécsi emigráns lapot, a párizsi kommunista sajtó új és új címen megjelenő évfolyamait *(Párisi Munkás, Riadó* stb.), az *Inprekorr*-t, s végig egy sor érdekes lapcím, egészen a Budapesten 1944-ben megjelent *Ellenállás*-ig.

Az *Új Hang* 1938 januárjában indult s 1941 júniusáig élt, az ugyancsak Moszkvában kiadott *Sarló és Kalapács* utódaként. Első főszerkesztője Barta Sándor volt, majd annak halála után Gábor Andor. A cikkek szerzői közül néhányat említünk: Balázs Béla, Bölöni György, Dienes László, Gereblyés László, Gergely Sándor, Lányi Sarolta, Lukács György, Madzsar József, Révai József, Tamás Aladár. A felsoroltaknak csak egy része élt ez időben a Szovjetunióban, s a más országokban élő emigráns írók többnyire álnéven küldték be cikkeiket a lapnak (így például Bölöni, Gereblyés Franciaországból), de a szovjetunióbeli magyar írók is sokszor használtak álnevet. Egyedül Gábor Andor a következő nevekkel jegyezte az *Új Hang*-ban megjelent írásait: Árva Péter, Besnyő (ezt az álnevet már bécsi emigrációja idején is használta, a *Panorámá*-ban), Hertelendy Balázs, Karakán Tivadar, Mettly Mihály, Névtelen Ákos, Pervy Péter, Sandy (ugyancsak régi álneve), Szebenyi Gáspár, Tüköry Tivadar. Tamás Aladár cikkeit Holló István, Mezei Kálmán, Paál András, Temes Áldor néven jegyezte. Lányi Sarolta írásait Lenke Sári és Leveles Zsolt aláírással találjuk.*

A lap magas színvonalát tanúsítják a benne szereplő külföldi szerzők. Közülük néhány: Gorkij, Majakovszkij, Hemingway, E. E. Kisch, Mauriac, Nexö, Steinbeck, Brecht, Bezruc, J. Becher.

Széles látókörű, művészileg igényes folyóirat volt az *Új Hang*, mely kora minden lényeges problémájával foglalkozott. A háború és a fasizmus elleni harc jegyében született. Fontos helyet kapott benne az irodalmi rész, de ezen túl rendszeresen foglalkozott politikai, gazdasági és általános kulturális kérdésekkel, s mindezek magyarországi és nemzetközi vonatkozásaival. Gyorsan és érzékenyen reagált a hazai problémákra, határozottan kiállt a Márciusi Front programja mellett, a perbefogott népi írók ügyében, az egyre jobban kiszipolyozott és üldözött munkásosztály érdekében.

A Magyarországról szóló cikkek a legfontosabb történeti, illetve politikai kérdéseket tárgyalták, így például: az 1848—49-es forradalmi mozgalmak; az 1918-as polgári demokratikus forradalom; a Tanácsköztársaság; az agrárkérdés; a nemzetiségi kérdés. Egy sor cikk jelent meg a népellenes törvényekről, éles tiltakozások a fajüldözés, a letartóztatások ellen. Számunkra fokozottan érdekesek a fasiszta sajtótörvénnyel (Madzsar József írt róla), a sajtóperekkel, a cenzúrával kapcsolatos írások.

Ami a nemzetközi rovatot illeti, szintén igen széles volt a skála, Európa és általában a világ minden területének fontos problémája helyet kapott a lapban.

* Az álnevekről írva, meg kell említeni a forrást, amely kitűnő könyvtári, irodalmi segédlet. Goldman Sándorné, a Párttörténeti Intézet munkatársa állította össze: az *Új Hang Repertóriuma* (1938—1941.) Bp. 1965. Gépirat. A Repertórium három fő részre oszlik: 1. Irodalom, 2. Magyarország, 3. Nagyvilág. Utána Névmutató, majd Álnévmutató következik.

UJ HANG

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

Az irodalomban, művészetben, társadalomkritikában a magyar nép becsületes demokráciát, igazi békét és szabadságot követelő hangját szólaltatja meg és pártállásra való tekintet nélkül támogat minden ilyenirányu megmozdulást.

Az UJ HANG minden száma a magyar és nemzetközi irodalmi és társadalmi élet legégetőbb kérdéseit tárgyalja és gazdag szemlesorozatot tartalmaz.

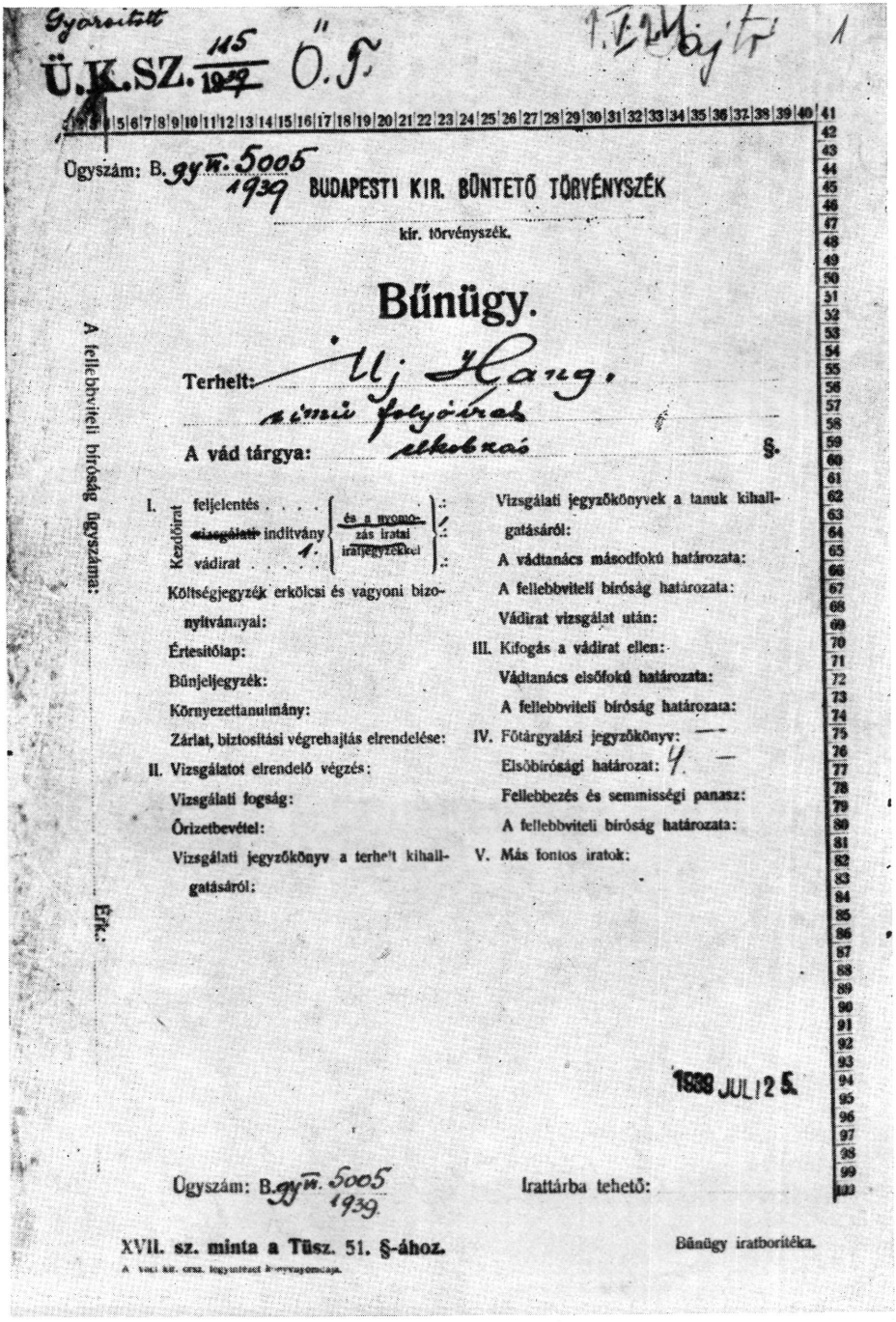

Gyorsított

Ü.K.SZ. 115/1939 Ö.F.

Ügyszám: B. gyv. 5005/1939

BUDAPESTI KIR. BÜNTETŐ TÖRVÉNYSZÉK

kir. törvényszék.

Bűnügy.

Terhelt: Új Hang.

A vád tárgya: elkobzás §.

A fellebbviteli bíróság ügyszáma:

Érk.:

I. Kezdőirat: feljelentés . . . . / vizsgálati indítvány / vádirat . . . . 1. — és a nyomozás iratai iratjegyzékkel

Költségjegyzék erkölcsi és vagyoni bizonyítványaival:

Értesítőlap:

Bűnjeljegyzék:

Környezettanulmány:

Zárlat, biztosítási végrehajtás elrendelése:

II. Vizsgálatot elrendelő végzés:

Vizsgálati fogság:

Őrizetbevétel:

Vizsgálati jegyzőkönyv a terhelt kihallgatásáról:

Vizsgálati jegyzőkönyvek a tanuk kihallgatásáról:

A vádtanács másodfokú határozata:

A fellebbviteli bíróság határozata:

Vádirat vizsgálat után:

III. Kifogás a vádirat ellen:

Vádtanács elsőfokú határozata:

A fellebbviteli bíróság határozata:

IV. Főtárgyalási jegyzőkönyv: —

Elsőbirósági határozat: 4. —

Fellebbezés és semmisségi panasz:

A fellebbviteli bíróság határozata:

V. Más fontos iratok:

1939 JUL 12 5.

Ügyszám: B. gyv. 5005/1939

Irattárba tehető:

XVII. sz. minta a Tüsz. 51. §-ához.

A vasi kir. orsz. fogyintézet könyvnyomdája.

Bűnügy iratborítéka.

Élesen ironikus és szellemes volt a „napi", azaz „friss" rovat: a glosszák, és az *Ahogy én látom* című.

Már fenti, vázlatos bemutatása a lapnak is rávilágít arra, hogy egyrészt: miért kezelték remotaként az Országos Széchényi Könyvtárban az *Új Hang*-ot, miért tiltották ki az országból első beérkezett példányaitól kezdve (*Posta- és Távirda Rendeletek Tára* 1938. 25. sz. és 1940. 14. sz.; *Csendőrségi Nyomozati Értesítő*. 1938, 1941), miért gyártották a periratok tömegeit róla, időnként „gyorsított eljárással".

Az alábbiakban közöljük az *Új Hang*ra vonatkozó egykorú bírói és ügyészi iratokat.

35.584/1940. k. ü. szám

A budapesti kir. ügyészségtől

A vonatkozó nyomozati iratokat egy drb bűnjel folyóirat csatolása mellett megküldöm és *indítványozom*,

hogy a kir. törvényszék a Bp. XXV. fejezetében szabályozott eljárást tegye folyamatba, a Bp. 477. §-a alapján tűzzön ki a főtárgyalásra határnapot és a Moszkvában előállított „Új Hang" című politikai és társadalmi folyóirat 1939. december haváról keltezett, a budapesti kir. büntetőtörvényszék vizsgálóbírájának B. I. 2789/1940. sz. végzésével már lefoglalt magyar nyelvű folyóirat csatolt és még bárhol feltalálható példányainak elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62. §-a alapján ítéletileg mondja ki, s arról a kir. Belügyminiszter Urat, valamint a m. kir. államrendőrség budapesti főkapitányságát ítélet kézbesítése útján értesítse.

Indokok:

Az indítványi részben megjelölt sajtótermék tartalma az 1921. évi III. t. c. 5. §. első bekezdése alá eső az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére izgatás vétségének az 1921. évi III. t. c. 7. §. első bekezdése alá eső, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségnek, valamint a Btk. 172. §. második bekezdése alá eső és az 1938. évi XVI. t. c. 4. §. első bekezdése alá eső osztály elleni izgatás bűntettének a jelenségeit tünteti fel . . .

az olvasót a kommunizmus javára befolyásolni és híveket szerezni törekszik . . . a 86. oldalon Magyar élet főcím alatt „A legújabb földreform javaslat", a 94. oldalon a „Telepítési törvény mérlege", „Mezőgazdasági munkapiac", 100. oldalon „Hozzászólás" főcím alatt „Kanyargó ösvények", 105. oldalon „Glosszák" és 117. oldalon „Ahogy én látom", 121. oldalon „Sorsok és emberek" felirat alatt megjelent közlemények a magyar közélet és földbirtokviszonyokat bírálja a nemzet megbecsülését sértő kijelentésekkel, ezenkívül a vagyontalan földmíves néposztályt a vagyonos, illetve birtokos osztály elleni gyűlöletre izgatja.

A folyóirat Oroszországban, Moszkvában állíttatott elő, tartalma miatt azonban bűnvádi eljárás senki ellen sem indíttatott meg.

Minthogy pedig az előállítók külföldiek és ott is laknak, s minthogy az egyébként felelős személyek ismeretlenek, s így a panaszolt sajtótermék miatt bűnvádi eljárás senki ellen sem indítható meg, ennélfogva a Btk. 62. §. és a Bp. 477. §.-ára alapított indítvány indokolt.

Budapest, 1940. évi június hó 20-án

Baróthy Pál sk. kir. főügyész,

a budapesti kir. ügyészség elnöke

A kiadmány hiteléül:

Zeöke Károly sk.
főtisz.

Budapesti Kir. Ügyészség bélyegzője

(FL 1940. Főügy. ir. VII. 3—5.)
57.301/1940. k. ü. szám.

A budapesti kir. ügyészségtől

A vonatkozó nyomozati iratok és egy drb. bűnjel folyóirat csatolása mellett megküldöm és

indítványozom

hogy a kir. törvényszék a BP. XXV. fejezetében szabályozott eljárást tegye folyamatba, a Bp. 477 §-a alapján tűzzön ki főtárgyalásra határnapot és a Moszkvában előállított, „Új Hang" című politikai és társadalmi folyóirat 1940. január haváról keltezett, — a budapesti kir. törvényszék vizsgálóbírájának B. I. 2789/1940/2. számú végzésével már lefoglalt magyar nyelvű folyóirat bárhol feltalálható példányának elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62. §-a alapján ítéletileg mondja ki, s erről a m. kir. belügyminiszter urat, valamint a m. kir. rendőrség budapesti főkapitányságát, ez utóbbit 18.159/1940. fk. II. számra hivatkozással az ítélet kiadványának a kézbesítésével értesítse.

Indokok:

Az eljárás tárgyává tett folyóirat tartalma az 1921. évi III. tc. 5. §. első bekezdésében meghatározott az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás vétségét, az 1921. évi III. tc. 7. §. első bekezdése alá eső a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétséget és az 1920. évi I. tc. 14. §-ához képest az 1913. évi XXXIV. tc. 2. §-ába ütköző, e §. második bekezdése szerint minősülő kormányzósértés vétségét állapítja meg.

Moszkvában magyar nyelven havonta megjelenő folyóirat ezen 128 oldal terjedelmű számában foglalt valamennyi közlemény a kommunizmus és a szovjet rendszer céljait szolgálja oly módon, hogy a kommunista felfogás szempontjából vizsgálja a világ eseményeit és dicsőíti a kommunista orosz állapotokat, ezt kívánatos színben tünteti fel, míg minden más államformát és társadalmi rendet gúnyos bírálat hangján, mint alsóbbrendű életszemlélet eredményét mutatja be. A szóbanlevő mű közleményeket tartalmaz a magyar közéletről is és kommunista bírálattal törekedik az olvasót a szovjetrendszer javára befolyásolni és híveket szerezni.

E tekintetben különösen a 25. oldalon „Lenin halálára", 26. oldalon „Lenin", a 86. oldalon „Szovjetunió" felirat alatt megjelent közlemények szolgálják a kommunizmus céljait és valósítják meg az államfelforgatás vétségének a tényálladékát.

A 108. oldalon „Zokog a gróf" című közlemény a budapesti kir. büntetőtörvényszéknél gr. Széchenyi Bálintné és társai ellen fizetési eszközökkel elkövetett visszaélés bűntette miatt folyamatba tett büntetőper adataival és a főtárgyalás eseményeivel foglalkozik, olyan beállítással, hogy e bűnperben az életbe léptetett zsidó törvény szelleme és az osztályérdekek érvényesültek. Állítja, hogy Széchenyi Bálintnét azért ítélték el, mert zsidó származású, Padovetznét, mert alacsony társadalmi osztályhoz tartozik és mert a vagyonos grófot vallomásában meghazudtolta és gróf Gattenburgot, azért, mert már nem tartozik a grófok társadalmi osztályához, mint egy főzősnő által kitartott állásnélküli személy.

Ellenben a bíróság bűnössége ellenére nem ítélte el a gazdag gróf Széchenyi Bálintot azért, mert gróf és gazdag.

A közlemény egész tartalma, de különösebben az alábbi kitételek tartalmaznak olyan tényállításokat, amely a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését sértik:

„Magyar bírák előtt éppen az igazság számítson egy pörben? Nem odáig azért nem süllyedtünk!"

„Ma már az igazság is odáig züllött!"

„Aki zsidónőt vesz feleségül az ne hazudjon, azt a mai magyar bíró leleplezi."

„Ez a Kocsis (dr. Kocsis Miklós ügyészségi alelnök közvádló) az a grófi kocsis . . ."

„Ó egy ügyészségi alelnöknek még rendben vannak osztály ösztönei nem emelt vádat. Nem bizony!"

„Ezzel vége a magyar igazságnak. A bíróság mindenkit elítélt."

A 112 oldalon „Ahogy én látom" főcím alatt levő közlemények közül „Gyanús" „Egyenest: Paradicsom" „Kontra Paradicsom" felirat alatti közlemény a kárpátaljai visszacsatolt területeken levő állapotok, valamint a magyar tényezők és erőfeszítéseivel foglalkozik, a közélelmezés megjavítása és az itt lakó nép alacsony életszínvonalának a felemelése céljából tett intézkedéseket becsmérlő módon tárgyalja.

14.601/939 fk.II.sz. vele 1172/939 fk.II.sz.

Jelentés

1939 év április hó 10 én.

Tisztelettel jelentem,hogy a budapesti kir. ügyészség megkeresésében foglaltakra nézve a puhatolást megejtettem,azonban nem sikerült megállapitanom,hogy a Moszkvában megjelenő " Uj Hang " cimü sajtótermék 1938 évi 9.10.és 11-es számaiban megjelent sajtókölemények magyar hangzásu szerzőinek kilétét és előéletét.

Nyomozásom igen megnehezitette azon körülmény,hogy az állitólagos szerzők származási és személyadatai teljesen ismeretlenek és ezek hiányában a kért adatok megállapithatók nem voltak,mert a bünügyi és politikai nyilvántartó hivatalban hasoló nevü egyén nagyon sok fordul elő és igy azok ott sem kereshetők sem azonosithatók nem voltak.

Helmeczi Margit, Hévizi András és Erondi András nevü egyének pedig a politikai nyilvántartó hivatalban egyáltalán nem fordul nak elő.

Hay Gyula nevü egyén a politikai nyilvántartó hivatalban egy előfordul aki Abonyban 1900 évben született rk.vallásu. Ez ismeretlen helyen tartózkodik és mint kommunista van nyilvántartva,azonban azon körülmény,hogy nevezettet mily büncselekmény terheli sehol nem tünik ki.

A fenti adatok igazolására a politikai és országos bünügyi nyilvántartó hivatalok által lebélyegzett kérdőjegyeket ezen jelentésemhez csatolom.

Kmft.

Kovács István

detektiv.(koronás).

Rktsz. 123. — Fővárosi Nyomda Rt.

4

A budapesti kir. büntetőtörvényszék, mint Külön bíróság.

B. VII./ 5005/1939 szám.

A MAGYAR SZENT KORONA NEVÉBEN!!

A budapesti kir. büntetőtörvényszék (mint Külön bíróság) nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

ítéletet:

A kir. törvényszék a Moszkvában megjelenő „Uj Hang" című folyóirat 1938. szeptember, október és november hónapokban megjelent 9, 10 és 11. számainak

a magyar büntetőtörvények hatályosságának területén levő példányaikkal együtt elkobzását és megsemmisitését a Btk. 62.§-a és a Bp.477. §-a alapján elrendeli.

Ezt az ítéletet a Te.117.§-a értelmében jogerőre emelkedése után a m.kir. belügyminiszterrel és a budapesti kir. ügyészséggel közli.

A bünjelként őrzött nyomtatványokat az ítélet jogerőre emelkedése után megsemmisités végett a kir. ügyészségnek megküldi.

A 116. oldalon „Tengerre magyar" cím alatti közlemény azt állítja, hogy a magyarság most veri fogához az első hadiuzsorán szerzett milliókat. Ugyanez a közlemény Magyarország Kormányzójának a személyét is sértő módon érinti a következőkben idézett részben:

„Később egy bizonyos tengernagy vezérkedése alatt az osztrák flotta melyből jugoszláv flotta lett a végén, addig vitézkedett, míg az osztrák magyar tengerből mare nostro lett, ami azonban nem a mi tengerünket jelentette. A magyar tenger mind a másé. De aki egyszer tengernagy, nem szívesen hagyja a nagy tengert . . ."

Az ismertetett közlemények a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétséget, ez utóbbi közlemény ezenkívül még kormányzósértés vétségét is megvalósítja.

Minthogy az eljárás alá vont sajtótermék előállítói külföldiek és ott is laknak, az egyébként felelős személyek ismeretlenek, a panaszolt könyv tartalma miatt bűnvádi eljárás senki ellen se indítható meg,

ennélfogva a Btk. 62. §. és Bp. 477 §-ára alapított indítvány törvényszerű és indokolt.

Budapest, 1940. június 20.

Baróthy Pál s. k. kir. főügyész, a budapesti kir. ügyészség elnöke.

Markovits Györgyi

A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai. A két világi háború közötti magyar társadalom olvasási kultúrájának, s ezen belül irodalmízlésének és igényének kutatása terén ma még csak kezdő lépések történtek. Az alábbiak a munkásosztály olvasási kultúrájának s irodalmi műveltségének alakulásához kívánnak néhány adalékkal szolgálni — a további erre vonatkozó kutatásokhoz tájékozódásként, kiindulásként.

Alapvető nehézséget jelent, hogy különösen a dolgozó tömegek olvasási kultúrájának alakulásáról nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű és színvonalú felmérés. Különösen a 20-as évekre vonatkozóan tudunk keveset a kutatott témáról; a 30-as és 40-es években már gyakrabban indultak szociográfiai felmérések, statisztikai adatgyűjtések.

Elöljáróban idézünk néhány felmérést arról, hogy az olvasás — mint a szabadidő felhasználásának módja — milyen mértékű volt a munkásosztály különböző csoportjainál.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet évről évre 14—18 év közötti munkásfiatalokat üdültetett üdülőtelepein. 1941-ben felmérést végeztek arról, hogy az itt üdültetett kb. 6000 munkásfiatal mivel töltötte elsősorban szabadidejét. A válaszadás szerint az olvasás a fiúknál 22,4%-os, a leányoknál 36,7%-os volt, ami igen magas aránynak számít. Különösen a budapesti fiatalok olvasásának aránya volt magas, itt a fiúk is 29,1%-ban nevezték meg elsősorbani időtöltésként az olvasást. Kisebb-nagyobb mértékben egyébként e munkásfiatalok túlnyomó többsége olvasott, a fiúknál mindössze 1%, a leányoknál pedig 6,8% volt azoknak aránya, akik egyáltalán nem olvastak.[1]

Hasonló felmérést végzett az Országos Szociálpolitikai Intézet is 1940-ben. Itt 15—28 év közötti munkásfiatalok szabadidejének felhasználásáról készült statisztikai összeállítás, s eszerint — több évi felmérés adatait figyelembevéve — a férfimunkásoknak 53%-a, a nőmunkásoknak ugyancsak 53%-a olvasott rendszeresen.[2]

[1] Petrányi Győző—Rusznyák Gyula: *Munkásifjúságunk helyzete.* Bp. 1944. 68., 75—77. l.

[2] Gyulai Elemér: *A magyar munkásifjúság szórakozása.* Szociális Szemle. 1940. 2. sz.

A kívánalmak oldaláról közelítette meg a kérdést Rostás Ilonának és Reitzer Bélának a 30-as évek végén készített szociográfiai felmérése. E felmérés felerészt budapesti felerészt vidéki textilmunkásokra terjedt ki. A megkérdezett 962 munkás közül főleg olvasással töltötte legszívesebben szabadidejét 87 munkás (9%), olvasással és egyébbel pedig további 152 munkás (16%).[3] Ugyancsak közel 1000 textilgyári munkás adatait dolgozta fel 1941-ben Rézler Gyula. Az ő felmérése szerint 741 munkás közül 306 munkás (41%) rendszeresen olvasott könyveket. Rézler Gyula adatai szerint elsősorban a szakmunkások olvastak, a betanított munkások — ezek túlnyomó többsége nő volt — nagyobb fele nem olvasott rendszeresen. Legkisebb mértékben a napszámosok vettek kezükbe könyvet, ezeknek csak mintegy harmada olvasott rendszeresen.[4]

S összehasonlításként szolgáljon még egy adat: az 1930-as évek végén a vasasszakszervezet szemináriumain részt vevő 537 munkás közül 417 munkás (78%) olvasott rendszeresen.[5]

A felsorakoztatott adatokból többféle szempontú következtetés vonható le. A korok szerinti rétegződést figyelembe véve megállapítható, hogy elsősorban a fiatalabb munkások olvastak nagyobb arányban. Az idősebb munkásoknál az olvasásra fordított idő s energia csökkent: egyrészt másirányú elfoglaltságaik (családi problémák stb.), másrészt nagyobb mértékű elfáradásuk, érdeklődésük csökkenése folytán. Fokozottan vonatkozott mindez a munkásnőkre: itt a munkásleányok olvasási aránya az idősebb munkásasszonyokéhoz képest sokszoros volt. Tekintetbe kell itt azonban venni, hogy az idősebb munkásasszonyokat — a termelőmunkában való résztvétel mellett — szinte teljesen lefoglalta és kimerítette a család ellátása és a gyermekek nevelése. A szakképzettséget figyelembe véve is rétegződés állapítható meg: a szakmunkásoknál nagyobb mértékű volt az olvasás, mint a tanulatlanabb, kulturális téren is elmaradottabb betanított munkásoknál és a segédmunkásoknál. Jelentős eltérés volt az olvasás tekintetében is a városban s a falun lakó munkások között: az erre vonatkozó adatok csekély volta mellett is nyilvánvaló, hogy a városi munkásság jóval kedvezőbb helyzetben volt. A falun élő munkásságnak nemcsak a könyvvásárláshoz szükséges anyagi erő nem állott rendelkezésre, de könyvtárba sem jutott el, sőt gyakran villanyvilágítása sem volt.

Az olvasási arány terén eltérés jelentkezett a politikai tudatosság foka szerint is. A szakszervezeti könyvtárak statisztikái szerint, s a mozgalomban részt vevő munkások között végzett felmérések szerint a politikailag öntudatosabb munkások nagyobb arányban olvastak is. A politikailag elmaradott munkások általában az olvasás terén is elmaradottabbak voltak, vagy olvasmányaik színvonala volt jóval alacsonyabb. Mindezt a továbbiakban felsorolt statisztikák is bizonyítják.

Az olvasási kultúra alakulásánál figyelembe kell venni, hogy az olvasás önmagában nem jelentett minden esetben hasznos, értékes tevékenységet. A reakciós szemléletű alantas színvonalú művek olvasása káros volt a társadalom, s az egyén politikai és kulturális fejlődésének szempontjából egyaránt. Az alábbiakban mindennek figyelembevételével igyekszünk képet rajzolni a munkások irodalmi olvasmányairól.

[3] Rostás Ilona—Reitzer Béla: *Ezer munkás a szabadidejéről.* Bp. [1940.] 15. l.
[4] Rézler Gyula: *Egy magyar textilgyár munkástársadalma.* Bp. 1943. 51. l.
[5] A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása az 1937—1938. évekről a XVI. rendes közgyűlésre. (Bp. 1939.) Párttört. Int. Arch. Vsz. 1937/23. sz. — A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése, zárszámadása és mozgalmi jelentése az 1939—1940. évekről a XVII. rendes küldöttközgyűlésre. (Bp. 1941.) Párttört. Int. Arch. Vsz 1939/23. sz.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet üdülőtelepein 1941-ben üdültetett kb. 6000 fiatalkorú munkás elsődleges olvasmányanyaga a következőképpen oszlott meg:

	fiúk	*leányok*
Regények	56,5%	64,5%
Képeslapok	17,9%	14,6%
Szakmai és ismeretterjesztő művek	19,1%	7,8%
Egyéb olvasmányok	5,5%	6,3%

Mint a felmérést elemző tanulmány szerzői írták, a regényeket és a verseket a leányok szeretik inkább. A regénybe a kérdezettek beleszámították a filléres ponyvát is, de — amikor hozzájutottak — „nagy regényeket" is szívesen olvastak.[6]

Az Országos Szociálpolitikai Intézet felmérései szerint a 15—28 év közötti munkásfiatalok olvasmányanyaga az 1930-as évek végén a következőképpen alakult:

	férfiak	*nők*
Ifjúsági regények	9%	3%
Fantasztikus, kalandos és bűnügyi regények	19%	5%
Erotikus regények	8%	8%
Szentimentális regények	3%	48%
Egyéb könnyű szórakozást nyújtó regények	15%	14%
Komoly, esztétikai értékű regények	39%	22%
Ismeretterjesztő munkák	7%	—

Ebben a felmérésben feltűnő az esztétikai értékű regények keresettségének viszonylag magas aránya, különösen a férfimunkásoknál (39%). A nőmunkásoknál viszont a szentimentális regények olvasottságának magas aránya (48%) tűnik szembe. A fantasztikus, kalandos és bűnyügyi regények természetszerűen a férfimunkásoknál voltak népszerűek.

A Magyar Textilipar Rt. 157 rendszeresen olvasó munkásának elsődleges olvasmányanyaga 1941-ben a következőképpen alakult:

Szépirodalmi könyvek	126	munkás	(80,3%)
Ebből történelmi regények	22	„	(17,4%)
Tudományos művek	16	„	(10,2%)
Szakirodalom	6	„	(3,8%)
Útleírások	9	„	(5,7%)

Az adatokat szolgáltató munkások többségben nők közül kerültek ki. A felmérést elemző tanulmány megemlítette, hogy egyesek vallásos és ismeretterjesztő könyveket is olvastak, politikai irodalmat a megkérdezettek között csupán 1 munkás tanulmányozott. 26 munkás (16,5%) nyíltan bevallotta, hogy csak a könnyebb fajsúlyú irodalom, a füzetes regények érdeklik. 76 munkás (48,4%) mindenféle fajtájú könyvet olvasott.[8]

E felmérésekből kiderül, hogy az olvasott könyvek túlnyomó többsége szépirodalmi művek közül kerül ki. Ez egyrészt mutatja a szépirodalom nagy jelentőségét az olvasáson belül, de ugyanakkor utal arra is, hogy az ismeretterjesztő irodalom — beleértve az irodalmi ismeretterjesztő könyveket is — olvasási aránya viszonylag alacsony

[6] Petrányi Győző—Rusznyák Gyula i. m. 68. l.
[7] Gyulai Elemér id. cikke.
[8] Rézler Gyula i. m. 51—52. l.

volt. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a munkások ismeretterjesztő irodalom iránti érdeklődése nagyobb volt, mint más társadalmi osztályoké. Például a városi közművelődési könyvtárakban — amelyeket túlnyomórészt a polgári-kispolgári rétegek használtak — az ismeretterjesztő irodalom alig tette ki az összes könyvforgalom 4—5%-át.[9]

A szépirodalmi olvasmányanyag tartalmi feltárása terén előbbre jutunk, ha az egyes írók műveinek az olvasottságát vizsgáljuk meg.

1942-ben 200 — 15—18 év közötti — leánytanoncot kérdeztek meg olvasmányaik felől. E tanoncok közül 15 nem szeretett vagy nem szokott olvasni. A többi jóformán csak szépirodalmat olvasott. Egy leány ismeretterjesztő könyveket, egy másik útleírásokat, egy harmadik pedig vallásos könyveket kedvelt leginkább. Verseket e leányok nemigen olvastak, ADY, KOSZTOLÁNYI és BABITS neve szerepelt egyszer-egyszer a válaszokban, a többi költő nevéről nem esett szó. A legkedveltebb írók a következők voltak: JÓKAI, GÁRDONYI, MIKSZÁTH, az újabb írók közül NYIRŐ József, ZILAHY Lajos, SOMOGYVÁRI Gyula, ZSIGRAY Julianna, s ritkábban HERCZEG Ferenc és GULÁCSY Irén. A külföldi klasszikus szerzők művei csak elvétve szerepeltek, annál olvasottabbak voltak a divatos bestsellerek. Első helyen állt Margaret MITCHEL regénye: az *Elfújta a szél*, majd CRONIN: *Réztábla a kapu alatt*, BROMFIELD: *Árvíz Indiában*, DU MAURIER: *A Manderley-ház asszonya*, Rachel FIELD: *Egy asszony három élete* című regények következtek. Eléggé sok kedvelője volt RACHMANOVA és ALDRICH regényeinek, és sokan sorolták legkedvesebb íróik sorába COURTHS-MAHLERT, OHNET-t és Emilia MARLITTot is. Sokan ilyen című könyveket soroltak fel kedvenc olvasmányaik között: *Nehéz ma lánynak lenni, Hazudj tovább, A férfi mind gazember, A szerelem elmúlik, A férj tudja meg utoljára* stb.[10] E munkásleányok tehát túlnyomó többségben színvonaltalan olvasmányokat kedveltek leginkább.

Valamivel kedvezőbb helyzet volt tapasztalható egy másik felmérés nyomán, amely 1934-ben készült a Fővárosi Könyvtár 11 fiókkönyvtárában tanoncok olvasmányairól. Meg kell jegyezni, hogy a könyvanyag összetétele itt nem tett lehetővé annyira alacsonyszínvonalú olvasást, s érvényesült itt a könyvtárosok ajánló-eligazító szerepe is. A felmérés nyolc napja alatt a fiókkönyvtárakból a tanoncok a következő írók műveit kölcsönözték:

JÓKAI Mór	31	kölcsönzés
GÁRDONYI Géza	16	„
HERCZEG Ferenc	15	„
MIKSZÁTH Kálmán, CSATHÓ Kálmán	6—6	„
Jack LONDON, H. G. WELLS, ERDŐS Renée	5—5	„
MÓRICZ Zsigmond, ZILAHY Lajos[11]	4—4	„

Tehát e munkásfiatalok között JÓKAI volt messze a legnépszerűbb író, őt követte GÁRDONYI Géza és HERCZEG Ferenc, s hasonlóan különböző szemléletű és értékű írók művei keveredtek egymással a további sorrendben.

A fiatalabb munkások olvasmányairól adott számot az Országos Szociálpolitikai Intézet már említett adatgyűjtése is. Eszerint a 15—28 év közötti munkásfiatalok leg-

[9] L. DRESCHER Pál: *Nagyvárosi népkönyvtárak* (Magy. Könyvszle 1937. 1. füzet) és RADÓ István: *Vidéki közkönyvtárak* (Magy. Könyvszle 1940. 1. füzet) c. tanulmányait.

[10] HANSKARL Erzsébet: „*Mi a kedvenc olvasmányod?*" Jelenkor. 1943. 21. sz.

[11] DRESCHER Pál: *Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége?* Bp. 1934. (Különlenyomat.)

kedveltebb olvasmányai a magyar klasszikusok közül JÓKAI és MIKSZÁTH művei voltak, a külföldiek közül pedig DOSZTOJEVSZKIJ, Jack LONDON és ZOLA művei. Az adatgyűjtést elemző tanulmány szerint nagy érdeklődés nyilvánult meg Victor HUGO és DUMAS, a magyarok közül MÓRICZ Zsigmond és SZABÓ Dezső munkái iránt is. Sokan olvasták a szocialista írók munkásproblémákkal foglalkozó könyveit is, de az ilyen olvasók csak a férfimunkások közül kerültek ki. Ugyancsak a férfimunkások között nagy keletje volt a kalandos regényeknek, a vadnyugati- és detektívtörténeteknek (Edgar WALLACE, Max BRAND, Zane GREY stb. könyveinek). A nők a szentimentális regényeket kedvelték (COURTHS-MAHLER, CROKER, LEHNE stb. köteteit). Az elemzést végző tanulmány szerint a munkásság irodalmi élményeiben két szélsőség volt található: a legvalószínűtlenebb romantika és a legvaskosabb naturalizmus keresése.[12]

A munkásosztály és más társadalmi osztályok olvasmányanyagának összehasonlítására ad lehetőséget egy következő statisztikai felmérés, amely ugyancsak 1934-ben készült a Fővárosi Könyvtárban. Ezek az adatok is a 11 fiókkönyvtár nyolc nap alatti kölcsönzéséből alakultak, s ezek szerint a leggyakrabban keresett szerzők a következők voltak:

JÓKAI Mór	678 kölcsönzés,	ebből munkás	93	(13,5%)
HERCZEG Ferenc	492 kölcsönzés,	ebből munkás	38	(7,7%)
GÁRDONYI Géza	401 kölcsönzés,	ebből munkás	51	(12,7%)
MIKSZÁTH Kálmán	276 kölcsönzés,	ebből munkás	26	(9,4%)
CSATHÓ Kálmán	229 kölcsönzés,	ebből munkás	17	(7,4%)
ZILAHY Lajos	193 kölcsönzés,	ebből munkás	37	(19,1%)
MÓRICZ Zsigmond	192 kölcsönzés,	ebből munkás	41	(21,3%)
ERDŐS Renée	131 kölcsönzés,	ebből munkás	30	(22,9%)
RACHMANOVA	89 kölcsönzés,	ebből munkás	2	(2,2%)
ZOLA	88 kölcsönzés,	ebből munkás	15	(17 %)
HARSÁNYI Zsolt	71 kölcsönzés,	ebből munkás	2	(2,8%)
BALZAC	70 kölcsönzés,	ebből munkás	14	(20 %)
TORMAY Cécile	65 kölcsönzés,	ebből munkás	3	(4,6%)
Anatole FRANCE	63 kölcsönzés,	ebből munkás	15	(23,8%)
Romain ROLLAND	53 kölcsönzés,	ebből munkás	3	(5,6%)
TOLSZTOJ	52 kölcsönzés,	ebből munkás	5	(9,6%)
DOSZTOJEVSZKIJ	52 kölcsönzés,	ebből munkás	11	(21 %)
MADÁCH Imre	39 kölcsönzés,	ebből munkás	5	(12,8%)
SHAKESPEARE	36 kölcsönzés,	ebből munkás	9	(25 %)
DREISER	36 kölcsönzés,	ebből munkás	7	(19,4%)
SHAW	35 kölcsönzés,	ebből munkás	8	(22,8%)
GORKIJ	25 kölcsönzés,	ebből munkás	6	(24 %)[13]

A leggyakrabban keresett szerzők tehát JÓKAI, HERCZEG Ferenc és GÁRDONYI Géza voltak. Ha figyelembe vesszük azonban, hogy az összes könyveket tekintve a munkásolvasók aránya 11,6% volt, HERCZEG Ferenc műveit számarányuknál jóval kisebb mértékben olvasták munkások (7,7%-os arányban). A legkeresettebb szerzők művei közül számarányuknál ugyanúgy jóval kisebb mértékben olvasták munkások CSATHÓ Kálmán műveit, s szinte teljes mértékben elfordultak a szovjetellenes RACHMANOVA könyveitől (csak 2,2% munkásolvasó), az ellenforradalmár szemléletű TORMAY Cécile könyveitől (4,6% munkásolvasó), s a konzervatív-színvonaltalan HARSÁNYI Zsolt regényeitől (2,8% munkásolvasó). Arányukhoz képest viszont jóval magasabb mértékben olvasták SHAKESPEARE (25%), GORKIJ (24%), Anatole FRANCE (23,8%), SHAW (22,8%), MÓRICZ Zsigmond (21,3%), DOSZTOJEVSZKIJ (21%), BALZAC (20%), DREISER (19,4%) és ZOLA (17%) műveit. S ha hozzátesszük még, hogy az itt eddig nem szerepelt írók közül

[12] GYULAI Elemér id. cikke.
[13] DRESCHER Pál id. cikke.

Mark Twain műveit 40%-ban, Traven regényeit 37,5%-ban, Puskin műveit 33,3%-ban, Vörösmarty verseit 27,1%-ban, Goethe *Faust*ját 23%-ban, Ady verseit pedig 20%-ban munkások olvasták, a munkások olvasmányainak színvonala — a Fővárosi Könyvtárban végzett felmérés tanúsága szerint — mindenképpen kedvezőnek volt tekinthető. Az egyéb társadalmi rétegek (értelmiségiek stb.) olvasmányanyagát természetesen befolyásolta az is, hogy például a magyar és külföldi klasszikusok műveit részint már iskolai tanulmányaik során megismerték, másrészt e klasszikusok s más színvonalasabb művek esetleg otthoni könyvtárukban is megvoltak. Mindezt a munkásság olvasmányainak a más társadalmi osztályok és rétegek olvasmányaihoz való viszonyítása terén ugyancsak tekintetbe kell venni.

Egy másik, 1937-ben készült felmérés is tanúskodik a munkásolvasók haladó és színvonalas művek olvasására irányuló törekvéseiről. E felmérés a Fővárosi Könyvtár egyik fiókjának 90 nap alatti kölcsönzéseiről készült. Itt csaknem 600 nőolvasó leggyakrabban az alábbi 24 szerző műveit kereste:

Munkásnők	*„Intellektuális" dolgozó nők*
Jókai Mór	Jókai Mór
Herczeg Ferenc	Surányi Miklós
Erdős Renée	Gulácsy Irén
Mikszáth Kálmán	Mikszáth Kálmán
Dosztojevszkij	Komáromi János
Csathó Kálmán	Erdős Renée
Móricz Zsigmond	Harsányi Zsolt
H. G. Wells	Sinclair Lewis
Kosztolányi Dezső	Tamási Áron
Dickens	Zilahy Lajos
Zilahy Lajos	Thomas Mann
Knut Hamsun	Herczeg Ferenc
Komáromi János	Galsworthy
Balzac	Nyirő József
Gárdonyi Géza	Márai Sándor
Móra Ferenc	Selma Lagerlöf
Ibanez	Sigrid Undset
Wassermann	Farrère
Karinthy Frigyes	Ostenso
Rachmanova	Mereskovszkij
Thomas Mann	Rachmanova
Sinclair Lewis	H. G. Wells
Pierre Benoit	Kipling
Régnier	Maugham[14]

A színvonalas és haladó írókat tekintve a munkásnők legkeresettebb szerzői között 17 ilyen író volt, az „intellektuális" dolgozó nők legkeresettebb szerzői közül csak 8 volt ilyennek tekinthető. Csaknem ilyen eltérés mutatkozott a háztartásban dolgozó munkásnők és a háztartásban dolgozó „intellektuális" nők olvasmányai között — ugyancsak a munkásnők javára. E kategóriákban a 20 legkeresettebb író a következő volt:

Háztartásban dolgozó munkásnők	*Háztartásban dolgozó „intellektuális" nők*
Jókai Mór	Harsányi Zsolt
Gulácsy Irén	Surányi Miklós
Pierre Benoit	Móricz Zsigmond
Sinclair Lewis	Herczeg Ferenc
Jack London	Zilahy Lajos
Herczeg Ferenc	Nyirő József

[14] Fort Sándor: *Egy népkönyvtár nevelő munkássága nőolvasói körében.* Bp. 1937. (Különlenyomat.)

Zola	Erdős Renée
Gárdonyi Géza	Márai Sándor
Arany János	Mikszáth Kálmán
Székely Tibor	Jókai Mór
Galsworthy	Gulácsy Irén
Kaffka Margit	Sinclair Lewis
Móricz Zsigmond	Somogyvári Gyula
Knut Hamsun	Jack London
Komáromi János	Maurois
Selma Lagerlöf	Tolsztoj
Harsányi Zsolt	Sigrid Undset
Surányi Miklós	Pierre Benoit
Sudermann	Pearl Buck
Zilahy Lajos	Galsworthy[15]

A háztartásban dolgozó munkásnőknél tehát a 20 legkeresettebb író közül 11 színvonalas és haladó író volt, míg a háztartásban dolgozó polgári—kispolgári nők 20 legkeresettebb írója közül csak 8 volt ilyen író. Figyelemre méltó itt az is, hogy a háztartásban dolgozó „intellektuális" nők 10 legkeresettebb írója kizárólag magyar szerzők közül került ki, a háztartásban dolgozó munkásnők 10 legkeresettebb írója közül pedig 4 külföldi volt, köztük Zola, Jack London és Sinclair Lewis. Ez is utal bizonyos mértékig a munkásolvasók internacionális, külföld felé forduló érdeklődésére.

A munkásosztály viszonylagosan magasabb színvonalú olvasására egyéb felmérések is utalnak. Rézler Gyula adatgyűjtése szerint például a Magyar Textilipar Rt.-ben — ahol pedig főleg betanított nőmunkások dolgoztak — a legnépszerűbb írók Mikszáth, Gárdonyi, Móra, Tamási Áron, Nyirő József és Márai Sándor voltak — tehát többségben haladó és színvonalas írók. Itt — mint a felmérést elemző tanulmányában Rézler Gyula írta — nagy tábora volt a kalandos könyveknek és útleírásoknak. A felnőttek is gyakran kérték az üzemi könyvtárból Verne Gyula műveit. Általában azokat a könyveket szeretik a munkások — írta Rézler Gyula —, amelyekben életet, mozgást, kalandot, szabadságot találnak.[16]

A mozgalomban részt vevő munkások általában nemcsak irodalmi színvonal tekintetében törekedtek igényességre, számukra még elsődlegesebb volt a könyv tartalma, eszmei mondanivalója. A munkásmozgalom sokévtizedes tevékenysége során általában eszmei—színvonalbeli igényességre nevelte a munkásságot. Az eredményeket — ha részlegesen is — mutatja néhány, a mozgalomban részt vevő munkások olvasmányairól készült felmérés.

1942-ben 23 vidéki ifjúmunkás olvasmányairól készült egy összeállítás. Az ifjúmunkások közül 14 nem vett részt a mozgalomban, ezek nagy része elsősorban kalandregényeket, sőt ponyvákat olvasott legszívesebben. 9 fiatal részt vett a munkásmozgalomban, ezek leggyakoribb szépirodalmi olvasmányai Petőfi, Jókai, Kassák Lajos, Darvas József, Nagy István, Gorkij és Solohov — tehát színvonalas és többségben forradalmi jelentőségű írók — művei voltak.[17]

Egy másik felmérés — ugyancsak a 40-es évek elején — a munkásmozgalomban részt vevő 68 fiatal olvasmányáról készült. E fiatalok leggyakoribb olvasmányai a magyar írók közül Petőfi, Jókai, Ady, Kassák Lajos, József Attila és Illyés Gyula művei voltak. A külföldi szerzők közül első helyen Upton Sinclair szerepelt, utána Dickens, Zola, Jack London, Anatole France, Gorkij, Barbusse, Traven, Alexej Tolsztoj, Egon Erwin Kisch, Feuchtwanger, Katajev és Avdejenko művei következtek.[18]

[15] Fort Sándor id. cikke.
[16] Rézler Gyula i. m. 51. l.
[17] *Adatok a vidéki ifjúmunkásság helyzetéről.* Népszava. 1942. ápr. 26.
[18] Keresztülkasul egy ifjúmunkáscsoport életén. Népszava. 1941. ápr. 13.

Egy harmadik statisztikai összeállítás szerint a mozgalomban részt vevő munkásság legolvasottabb magyar írója a 20-as években KASSÁK Lajos volt, a harmincas években JÓZSEF Attila és DARVAS József. A külföldi írók közül ZOLA, Jack LONDON, Anatole FRANCE, GORKIJ, TRAVEN és Upton SINCLAIR művei voltak a legkeresettebbek, mert — mint az olvasmányanyagot idéző tanulmány szerzője írta: — ezek művei „... arra szolgálnak, hogy az olvasókban is felébresszék a változni és változtatni akarás értelmi és érzelmi folyamatát..." A tanulmányíró fel is sorolta, hogy melyik szerző miért népszerű a munkások között. Mint írta: „József Attila versei és Darvas József első regényei főleg azért népszerűek, mert elsősorban a munkássághoz szólnak. Zola azért népszerű, mert a szociális igazság egyik előharcosa volt, Anatole Francenál igazi humanizmus nyilvánul meg, Jack London a szabadságvágyat érzékelteti, Traven munkái harcos emberek harcos élményeiről és az élet valóságáról szólnak, s Gorkij és az orosz írók pedig azért népszerűek, mert valamennyien ... közvetlen részesei a harcnak..."[19] S hasonlóképpen írt 1943-ban SZAKASITS Árpád is egyik cikkében PETŐFIvel, ADYval és JÓZSEF Attilával kapcsolatosan. PETŐFI azért él oly lángolón a munkásság képzeletvilágában — írta —, mert dalaiban maga a nép szólalt meg, ADY verseiben az elnyomottak kiáltása süvölt, életet, szeretetet és szabadságot követelve, s JÓZSEF Attila verseiben „... az új magyar proletár ereje feszül..."[20]

A szervezett munkásság a külföldi irodalmak közül különös érdeklődéssel fordult a szocializmust építő Szovjetunió irodalma felé. Az ellenforradalmi rendszer évei alatt az orosz és a szovjet irodalom igénylése politikai kiállás is volt. Mint az egyik tanulmány szerzője, ZEMPLÉNYI István írta: ez az irodalom azért népszerű a munkásság előtt, mert „... az orosz írók Puskintól egész Tolsztojig teljesen az élet és a nép közelségében működtek. Az orosz társadalmat a maga hűségében ábrázolták..." Ezek a költők és írók egyben nevelők is voltak. GORKIJ pedig már nemcsak a nép írója volt — írta ZEMPLÉNYI —, „... hanem maga a nép. Az orosz társadalom igazi arcának és harcának írója ő és mindez kellőképpen magyarázza, mi az oka népszerűségének a munkások között..."[21]

Végül néhány munkás egykorú példája szolgáljon tanulságként, hogy mit jelentett a munkásosztály egy-egy tagja számára az irodalom.

HANKISS János akkori kultuszállamtitkár 1943-ban egy értekezleten egy TROMBITÁS nevű inasgyerekről beszélt, aki minden szabadidejét arra használta fel, hogy olvasson, de nem ponyvát, hanem haladó, szocialista irodalmat. ZOLA és DOSZTOJEVSZKIJ tartozott a kedvencei közé s általában a „magas irodalom" lelkes híve volt, mert — mint HANKISS mondta — jobbá, értékesebbé akart válni a könyvek által. S mindehhez hozzáfűzte még HANKISS János: az ilyen munkásfiatalok példája nem egyedülálló, sokan voltak ilyenek akkor is, amikor pedig még „... az ebédjük sem volt biztosítva..."[22]

Egyik cikkében KASSÁK Lajos is egy munkást idézett, akire TOLSZTOJ *Háború és béké*je volt lenyűgöző hatással. „Úgy beszélt előttem erről a könyvről — írta KASSÁK —, mint aki szerencsés pillanatban szerencsésen magára talált... Hallgattam az embert, aki eddig csak merev logikai formulákkal volt megközelíthető, s valósággal újjászületett Tolsztoj könyve által..." Egy másik munkással is beszélt KASSÁK, akire STENDHAL *Vörös és fekete* című regénye volt ilyen döntő hatással. „Hetekig a regény hőseivel bajlódtam álmomban — mondta e munkás —, s ahogyan lassan megnyugodtam, észre-

[19] ZEMPLÉNYI István: *Irodalom és társadalom*. Bp. 1942. 9. l.
[20] SZAKASITS Árpád: *A költő és a munkás. A munkás könyve*. 1943. Bp. [1943.] 41.
[21] ZEMPLÉNYI István i. m. 13. l.
[22] HANKISS János előadása. *A szabadidőmunka időszerű kérdései*. Szerk. Fluck András, Bp. [1943.] 15. l.

vettem, hogy kicsit meg is változtam. Azóta mintha tágabbnak látnám a világot és érdekesebbnek érezném az életet. . .''[23]

A könyv szemet-lelket megnyitó, élesztő és ébresztő hatásáról vallott egy harmadik munkás is. ZEMPLÉNYI István írta, hogy ez a munkás így nyilatkozott egy könyvről: „Ez a könyv az én fájdalmaimat, örömeimet írta meg egy olyan helyzet kapcsán, amit én is átéltem és ugyanilyen gondolataim és érzéseim voltak róla, csak éppen nem tudtam volna azokat így kifejezni. . .'' S ZEMPLÉNYI ezt is hozzátette: „Ez is érthetővé teszi, hogy miért nem olvas az értelmes munkás Herczeg Ferencet és Harsányi Zsoltot és hasonlókat, akiknek regényeiben kimondottan nagypolgári sorsokról, életkörülményekről és érzésvilágról van szó. . .''[24]

S a sok példa közül utolsóként egy fiatal takarítónő szavait idézzük, akiről BÁLINT György írt a *Gondolat*ban. Ez a takarítónő hozzájutott DARVAS József regényéhez, a *Fekete kenyér*-hez, s elragadtatással így beszélt a könyvről: „Én eddig mindig csak ponyvát olvastam. Nem is tudtam, hogy olyan regények is vannak, melyek rólunk szólnak, a mi életünkről. . .'' A könyv egy ideig kézről-kézre járt a munkáslakásokban — írta BÁLINT György —, mindenütt nagy tetszést keltett, s „. . . a ház lakói alig tudták megérteni, hogy olyan írók is vannak, akiket a munkások és a parasztok sorsa is érdekel. . .''[25]

A könyv, a regény, a vers is — MARX szavaival — anyagi erővé vált, ahogy az olvasmány mondanivalója behatolt az olvasók tudatába. A jellem- és világnézet-formálás egyik nagymértékben ható tényezőjeként jelentkezett, s nemcsak az egyént emelte fel, hanem a munkásosztály egészét is.

SZILÁGYI JÁNOS

[23] KASSÁK Lajos: *Író, könyv, olvasó.* A munkásműveltség könyve. Szerk.: Szendrő Ferenc. Bp. 1947.

[24] ZEMPLÉNYI István i. m. 10—11. l.

[25] BÁLINT György cikke. BÁLINT György—DARVAS József—FORGÁCS Antal—JAHN Ferenc: *Visegrádi ucca 20—24.* Gondolat 1936. 2. sz.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben. E folyóiratban már két alkalommal beszámoltam a szlovákiai, ill. a cseh- és morvaországi gyűjteményekben levő régi (1712 előtti) magyarországi nyomtatványokról *(Magy. Könyvszemle.* 1963. 116—120 és 344—347). Most ugyanilyen áttekintést nyújthatok Jugoszláviáról, ahol 1966 októberében négyhetes kutatóutat tettem a magyar—jugoszláv kultúrcsere-egyezmény keretében. Ennek során az alábbi sorrendben a következő gyűjteményeket kerestem fel:

Novi Sad, Matica Srpska — *Beograd*, Akadémia, Egyetemi Ktár, Nemzeti Ktár, Egyházi Múzeum — *Dubrovnik*, Naučna Bibl., ferencesek, domonkosok — *Šibenik*, minoriták — *Zadar*, Naučna Bibl., ferencesek — *Rijeka*, Naučna Bibl., levéltár, ferencesek, kapucinusok — *Ljubljana*, Egyetemi Ktár, szeminárium, ferencesek — *Maribor*, Naučna Bibl., püspöki ktár — *Varaždin*, kapucinusok — *Čakovec*, ferencesek — *Zagreb*, Egyetemi Könyvtár, érseki ktár, szemináriumi ktár, teol. kari ktár, jezsuiták, Akadémiai Ktár — *Dakovo*, püspöki ktár — *Osijek*, ferencesek, múzeum — *Vukovar*, ferencesek — *Ilok*, ferencesek — *Subotica*, püspöki ktár, ferencesek.

A fenti 16 város 36 gyűjteménye közül a rijekai kapucinusok könyvtárába nem engedtek be, 11 további gyűjteményben nem leltem általam keresett nyomtatványokra, míg az alábbi gyűjteményekben következő számban találtam régi magyarországi nyomtatványt:

Novi Sad	Matica Srpska	1
Beograd	Egyetemi Ktár	2
Beograd	egyházi múzeum	2
Dubrovnik	domonkosok	1
Zadar	Naučna Bibl.	1
Rijeka	Naučna Bibl.	3
Rijeka	ferencesek	9
Ljubljana	Egyetemi Könyvtár	27
Ljubljana	szeminárium	16
Varaždin	kapucinusok	10
Čakovec	ferencesek	15
Zagreb	Egyetemi Könyvtár	112
Zagreb	érseki ktár	52
Zagreb	szemin. ktár	5
Zagreb	ferencesek	18
Zagreb	theol. kari ktár	1
Zagreb	jezsuiták	4
Zagreb	Akadémiai Ktár	14
Dakovo	püspöki ktár	5
Osijek	ferencesek	5
Osijek	múzeum	1
Vukovar	ferencesek	4
Ilok	ferencesek	7
Subotica	ferencesek	21
	Összesen	336

Összesen tehát 24 gyűjteményben 336 RMK-példányt sikerült felkutatnom, amelyek közül korábban — a szakirodalom, ill. nyilvántartásaink alapján — 3 könyvtárból csak 46 példányról (azaz kb. 12%) tudtunk.

A számunkra új 290 RMK-példány közül tíz mint nyomtatvány eddig teljességgel ismeretlen volt:

1. Pilcius, Kaspar: *Epinikion praelii cum Turcis commissi, et victoriae incruentae militum Sendröensium, 9. die Iulij anno 1578. acquisitae.* Bartphae (1578) [Gutgesell]. [4] lev. — 4° Zagreb EK 38.905 (28)
2. Pythiraeus (Mekinich), Grgur: *Duseune peszne psalmi . . . po Gerguru Pythiraeusu alit Hervatczki Mekinichiu pri S. Krisi kol Soprona plebanusu.* Pri Sz. Krisi 1609 Imre Farkas. [4] + 98 [recte 99] + [4] lev. — 8°
   Ljubljana, püspöki szeminárium P. III. 4 (1) — A 55. lev. hiányzik.
3. Pythiraeus (Mekinich), Grgur: *Druge Knhge . . .* Pri Sz. Krisi 1611 Imre Farkas. [4] + 124 + [4] lev. — 8°
   Ljubljana, püspöki szeminárium. P. III. 4 (2)
4. Molnár Gergely: *Elementa gramaticae latinae . . .* Varadini 1657 Szenczi. [80] lev. — 8°
   Dubrovnik, domonkosok 11—III—34
5. [Alvares, Manuel: *Institutionum grammaticarum liber primus.* Latine-Hungarice-Germanice. Tyrnaviae 1659 Schneckenhaus.] [2] + 182 lap. — 8°
   Zagreb, EK Bibl. Zriniana 422 (1) — Hiányzanak a következő levelek: A_1—A_4, A_7, A_8, C_1, H_4 és H_5.
6. Alvares, Manuel: *De institutione grammatica liber secundus.* [Latine-Hungarice-Germanice.] Tyrnaviae 1659 Schneckenhaus. [6] + 137 + [1] lap. — 8°
   Zagreb EK Bibl. Zriniana 422 (2)
7. Alvares, Manuel: *Institutionum grammaticarum liber tertius.* [Latine-Hungarice-Germanice.] Tyrnaviae 1659 Schneckenhaus. [2] + 92 [recte 90] + 4?] lap. — 8°
   Zagreb Ek, Bibl. Zriniana 422 (3) — Hiányzik az F_7 és F_8 levél.
8. *Pax Romana seu asper pacis Romanae et patris Ardaburij vindex.* Honori . . . Pauli Eszterhazi de Galantha . . . dum consvetos Palladis labores annius proemijs remuneraretur, ab . . . almae archiepiscopalis universitatis Tyrnaviensis juventute in scenam data. Tyrnaviae 1699 Hörman. [8] + ? lev. — 4°
   Zagreb EK 27.376 (31) — A B_4 levéllel megszakad.
9. *Cultus sancti Joannis apostoli et evangelistae.* Potissimum desumptus ex Sacra Scriptura et ss. patribus. Tyrnaviae 1700 Hörmann. 14 lap. — 8°
   Zagreb EK 302.265

Ezekhez hozzákapcsolható még egy további, horvát nyelvű nyomtatvány (Pozsony 1640), melyet ugyan Szabó Károly a Régi Magyar Könytár II. kötetében az 561. szám alatt leírt, de példány csak most lett belőle ismeretes a zágrábi Egyetemi Könyvtárból (jelzete II D—16°—15).

A fenti munkák közül kiemelhető a két horvát nyelvű evangélikus énekeskönyv (2. és 3. sz.), amelyet 1609-ben és 1611-ben Sopronkeresztúron nyomtattak. A horvát szakirodalomban is ismeretlen két könyv nótajelzésként számos helyen magyar énekkezdetre utal, ami a saját irodalomtörténetünk számára is igen értékes adalék. Ugyancsak jelentős az a latin nyelvű, történeti tárgyú iskoladráma, amelyet 1699-ben Esterházi Pál nádor tiszteletére adtak elő a diákok Nagyszombatban (8. sz.). Az egyes felvonások előtt a tartalmi összefoglalás magyar nyelven is megtalálható.

A jugoszláviai gyűjteményekben talált régi magyarországi nyomtatványok számszerűségét és a személyes tapasztalatokat felmérve megállapítható, hogy e könyvek legnagyobb számban itt is — akárcsak Csehszlovákiában — a hazánkkal tartós történelmi kapcsolatban állott területen találhatók (Horvát-Szlavonország, ill. Szlovákia). Mennyiségileg kevesebb, de sok esetben ritkább műveket őriznek az említett területekkel határos, de Magyarországról nézve már távolabbi vidékeken (Szlovénia, ill. Horvátország). A még messzebb eső országrészekben a régi hazai nyomtatványok előfordulása esetleges, de nem ritkán innen is kerülnek elő teljesen ismeretlen és számunkra fontos kiadványok (Dubrovnik, ill. Prága).

A fentiek után elmondható, hogy a régi magyarországi nyomtatványok legjelentősebb gyűjteményei felett — a hazai és csehszlovákiai könyvtárak után — most már Jugoszláviában is világos képünk van. A retrospektív nemzeti bibliográfiánk régebbi korszakainak feldolgozásához legsürgősebb lépésként a mind mennyiségi, mind minőségi szempontból igen jelentős romániai (elsősorban erdélyi) könyvanyag feltárása szükséges.

BORSA GEDEON

Adalék Kultsár István könyvtárának történetéhez. BUSA Margit a *Magyar Könyvszemle* előző számában részletesen ismertette KULTSÁR István Komárom megyére hagyott könyvtárának történetét. Tanulmányát — levéltári kutatásaim alapján — a következővel szeretném kiegészíteni. 1830-ban felmerül egy városi könyvtár létesítésének gondolata Komáromban. KÖNIG Károly helyi kereskedő 1930 június 12-én a városi tanácshoz írott beadványában azt kéri, hogy saját könyvtárát kölcsönkönyvtárként a polgárok rendelkezésére bocsáthassa. KÖNIG törekvéseivel nem ért egyet KÖRMENDI Chrysologus iskolaigazgató, s úgy érvel, hogy König könyvtára csak a művelt német polgárok olvasási igényeit elégítené ki, ezek száma a városban pedig csekély, a magyar lakosság érdekét az szolgálná, ha KULTSÁR Istvánnak a vármegyére hagyott könyveit a városnak engednék át. A vitába a Helytartótanács is beleszól és KÖRMENDI álláspontját teszi magáévá és felhívja Komárom megyét, hogy a KULTSÁR-könyvtárat a végrendelkező kívánsága szerint fordítsa a köz hasznára. A megye 1832 augusztus 1-én tartott közgyűlésén foglalkozik a könyvtár ügyével s válaszként kéri a helytartótanácsot, hogy „efféle kérdéses tudósítástól bennünket felmenteni méltóztassanak". A Helytartótanács ezután belenyugszik a megye közönyös magatartásába és KULTSÁR Istvánnak a köz művelődésére szánt könyvtára holt anyagként hever tovább a megyeháza helyiségeiben.[1]

TURÁNYI KORNÉL

[1] Helytartótanács. Rev. Lib. 1830—5—12 és 1832—5—6.

FIGYELŐ

T. P. Sevensma. (1879—1966.) A könyvtárosok nemzetközi közösségének nagy halottja századunk élő könyvtártörténetét testesítette meg, amikor az élők sorából távozott. Ő volt az 1928-ban alakult nemzetközi könyvtárosszövetség (IFLA, FIAB) alapítója és több mint harminc éven át főtitkára. Hollandiában, Hilversum városában született, előbb a rotterdami, majd az amsterdami egyetemi könyvtár igazgatója volt. Nemzetközileg ismert neve tette magától értetődővé, hogy őt állítsák 1929-ben a volt Nemzetek Szövetsége (az ENSZ elődje) genfi könyvtárának élére. Az ő tervei szerint épült fel az akkori egyik legmodernebb könyvtár, a népszövetségi palota épületkomplexusának legimponálóbb tagjaként, szakok szerint tagolt raktárszintekkel és messzemenő szabad használatot lehetővé tevő olvasótermekkel. 1938-ban tért vissza hazájába, átvette a leydeni egyetemi könyvtár vezetését. Amikor sok év után nyugalomba vonult, továbbra is részt vett a könyvtári mozgalomban — haláláig tiszteletbeli elnöke volt a FIAB-nak —, azonkívül két nagy holland lexikon szerkesztését vállalta.

Egyik legfőbb úttörője volt nyugaton annak az irányzatnak, amely a bezárkózott, kutatásainak élő könyvtárost szociális kötelezettségének tudatára ébresztette, olvasók és könyvtárosok közti szoros együttműködést hirdetett. A modern olvasószolgálat ma már magától értetődő elvei és módszerei részben az ő agitációja nyomán érvényesültek minden országban. Tudós könyvtárosok és tudományos kutatók egymást segítő munkaközössége — a mai tudományos könyvtárak alapállása — az ő sokfelé elszórt munkái és személyes hatása nyomán vált a modern könyvtárügy egyik alapkövetelményévé.

D. B.

Hungarika bibliográfiát! Karl-Heinz JÜGELT nemrég megjelent hungarika katalógusában[1] sorra veszi a jénai egyetemi könyvtárban található XVI—XVIII. századi magyar vonatkozású történelmi műveket, 470 könyvet és röpiratot, és mindegyiknél feltünteti azt is, hogy leírása hol található. Az eredmény igen meglepő, az anyag harmadrészét eddig semmiféle magyar vonatkozású könyvészet nem dolgozta fel, s így számunkra teljesen ismeretlen. Ez a feldolgozatlanság nem lehet elszigetelt jelenség, bizonyosan más könyvtárak polcain is tömegével sorakoznak olyan régi újságlapok, röplapok, könyvek, amelyekről sejtelmünk sincs.

Kell, hogy ez a tény gondolkozásra késztesse a magyar bibliográfusokat, kell, hogy figyelmüket egy lehető teljességre törekvő hungarika bibliográfia összeállítása felé irányítsa! Egy ilyen munka természetszerűen több, mégpedig legalább három részre tagozódik, és mindháromnál mások a követelmények, szerkesztési elvek, sőt bizonyos szem-

[1] *Hungarica Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena.* Weimar, 1961.

pontból még a gyűjtési szempontok is mások. Az első korhatárnak az 1711. vagy az 1800. esztendő adódik, a másodiknak pedig 1945.

Az utolsó húsz év termésének számbavétele jellegzetesen nemzeti könyvtári feladat, márcsak azért is, hogy a Széchényi Könyvtár tudomást szerezzen minden fontos hungarikáról, s így be tudja őket szerezni. A külföldön megjelent magyar nyelvű művek és a magyar írók idegen nyelvre fordított munkái szervesen beletartoznak a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* keretébe. Erre már többen rámutattak, utoljára SZENTMIHÁLYI János 1958-ban, *A hungarica-bibliográfia néhány problémája* című cikkében.[2] Emellett a magyar vonatkozású anyag összegyűjtésére is kell gondolni. Ez utóbbira HANKISS János tett érdekes, számos példával illusztrált javaslatot.[3] HANKISS tanulmánya azonban éppúgy visszhang nélkül maradt, mint SZENTMIHÁLYIé, még megvitatásukra sem került sor.

Az 1711—1944 közt megjelent hungarikák számbavételére eddig igen kevés történt, s ezt részben a megjelentetés nehézségei és a felelős szervek érdektelensége magyarázza. Példaként VERESS Endre *Bibliografia română-ungară*ját[4] említem. Itthon hiába keresett rá kiadót, az 1879-től 1920-ig terjedő rész pedig még ma is kéziratban porosodik, a kutatók számára hozzáférhetetlenül.

A legrégebbi korszaknál valamivel kedvezőbb a helyzet. Az 1711-ig megjelent hungarikákat már SZABÓ Károly szerette volna feldolgozni a *Régi magyar könyvtár* IV. részeként. HELLEBRANT Árpádnak hasonló tervei voltak, sőt a tárgykört egy 1885-ben kelt levelének tanúsága szerint szerette volna kibővíteni a „*XV. században magyarországi nyomdászoktól nyomott munkákkal, ha ti. külföldön jelentek meg.*"[5] SZABÓt halála akadályozta meg terve kivitelében, HELLEBRANT kedvét pedig elvették szerencsétlen családi körülményei, amelyek szembeállították az Akadémiában teljhatalmú GYULAI Pállal.

A korszakról mégis jelent meg egy sereg könyvészeti összeállítás. Egyik csoportjuk egy-egy gyűjtemény katalógusa, mint az „*Apponyi*", mindmáig legteljesebb hungarika feldolgozásunk,[6] vagy mint HUBAY Ilonának a Széchényi Könyvtár röplapjait feldolgozó kitűnő munkája.[7] A bibliográfiák egy része gyűjtési kritériumnak egy-egy várossal való foglalkozást tekinti, mint BALLAGI Aladár vagy FITZ József műve,[8] mások pedig a megjelenési nyelvet. Utóbbiak közé tartozik VERESS Endre előbb említett összeállítása, KERTBENY úttörő jellegű könyvészete, KONT Ignác bibliográfiája.[9] Mindazonáltal érthető, hogy GULYÁS Pál 1942-ben rezignált hangon állapította meg: „*Egyelőre arra sincs sok remény, hogy a Régi Magyar Könyvtár teljesen hiányzó IV. része valaha is elkészüljön.*"[10]

A felszabadulás óta új távlatok nyíltak a tudományos kutatásra, tömegével jelennek meg a legkülönbözőbb tárgykörű bibliográfiák. GULYÁS Pál borúlátása sem lenne indokolt ma. Talán van remény egy ilyen jellegű bibliográfia kiadására, és ha van, akkor a munkát mielőbb el kellene kezdeni. A teendők menetét a következőkben látom:

1. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Dokumentációs Bizottsága, mint a kérdés leghivatottabb gazdája, vegye be tervfeladatai közé az 1711 vagy

[2] *Magy. Könyvszle.* 1958.
[3] *Debreceni Kossuth L. Tudományegyetem évkönyve.* I. 183—241. l. Debrecen, 1955.
[4] 1—3. Bucuresti, 1931—35.
[5] A levél az Akadémiai Könyvtárban.
[6] APPONYI S.: *Hungarica. 1—4.* München, 1903—1927.
[7] *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpívek az Országos Széchényi Könyvtárban.* 1480—1718. Bp., 1948.
[8] BALLAGI A.: *Buda és Pest a világirodalomban.* 1473—1711. Bp., 1925. — FITZ J.: *16. és 17. századi röpiratok Pécsről.* Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. 1931—32. 6—7. sz.
[9] KERTBENY K.: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1600.* Bp., 1880. KONT I.: *Bibliographie française de la Hongrie.* Paris, 1913.
[10] *A bibliográfia kézikönyve. 2. köt.* Bp., 1942. 58. l.

1800 előtti hungarikák könyvészetének elkészítését, jelöljön ki egy 3—5 tagú szerkesztőséget, és gondoljon a szükséges anyagiak biztosítására.

2. A szerkesztőség dolgozzon ki egy tervezetet a korhatárra, szerkesztési elvekre és legfőképp arra, hogy hogyan értelmezik a hungarika fogalmát, a magyar vonatkozást, mennyire törekedhetnek a teljességre. SZENTMIHÁLYI János számos példát hoz fel idézett tanulmányában arra, hogy a hungarika fogalom mennyire szűkíthető, illetve bővíthető. A tervezetet vitassák meg régi könyvtörténetünk kutatóival.

3. A szerkesztő bizottság kartonkatalógus formájában állítsa össze az eddig megjelent könyvészetekben feltárt anyagot. Nemcsak a kimondott hungarika-bibliográfiákra és katalógusokra gondolok, hanem olyan egyéb művekre is, amelyekben feltehetően sok magyar vonatkozású anyag található. Ilyen például WELLER *Repertorium typographicuma*[11] vagy ESTREICHER *Bibliografia polskája*,[12] amelyeket — tudomásom szerint — még senki sem nézett át ebből a szempontból.

4. Az érdekelt könyvtárakkal és a felettes hatóságokkal való megbeszélés során rá kellene venni nagyobb régi állománnyal rendelkező könyvtárainkat, hogy iktassák tervükbe hungarika anyaguk feltárását. Ennek legcélszerűbb formája rotaprint, xerox, stencil vagy más házi sokszorosítás lenne, de megoldható géppel írt katalóguscédulák formájában is. Az *Apponyi*ban, *Ballagi*ban vagy más könyvészetben részletesen leírt műveknél elég a szerző neve, a rövidített cím és a leírásra való hivatkozás, más esetben pedig célszerű lenne a címlap betűhív másolata a sormetszet jelölésével.

5. Nehezen megoldható feladat a külföldi könyvtárakban rejtőző anyag felkutatása, pedig itt van a legtöbb remény ismeretlen hungarikák felfedezésére. Elsősorban azt kell megállapítani, hogy hol található olyan külön kezelt röplap vagy egyéb gyűjtemény, időrendi vagy szakkatalógus, amelynek segítségével aránylag kevés munkával lehet a bibliográfiában felhasználható címekhez jutni. Ilyen helyeknél lehet gondolni egy-két hónapi időtartamú kiküldetésre. De egyéb lehetőségen is érdemes gondolkozni. Példaként felhozom JÜGELTnek, a Deutsche Staatsbibliothek könyvtárosának a nevét. Nem lehetne valamiképp honorálni munkáját és kutatási kedvezményt kérni számára, hogy a jénain kívül más német könyvtár anyagát is dolgozza fel? Talán Krakkóban is lehetne megfelelő szakembert találni erre a célra.

6. Meg kell kezdeni erőteljes iramban a csak külföldi könyvtárakban található és komoly értéket jelentő hungarikák tervszerű beszerzését mikrofilmen vagy fénymásolatban.

Legyünk tisztában azzal, hogy belátható időn belül a teljességet nem tudjuk megközelíteni. De mégis lehetne egy hat vagy nyolc éves határidőt szabni az anyaggyűjtésre, a kiadást pedig nem szabad a bizonytalan jövőre halasztani. A *Régi magyar könyvtár* új kiadásának megjelentetése után kerítsünk sort erre! Ha az egész anyagnak csak kétharmadát sikerül összegyűjteni, akkor is olyan könyvészethez jutunk hozzá, amit múltunk minden kutatója igen jó eredménnyel használhat.

VÉRTESY MIKLÓS

Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai. Egyre kevesebb levelet írunk. És talán senki sem ér rá ma már, hogy rendszeres naplót vezessen, mint régen szokás volt, élményeiről és az eseményekről, amelyeknek valamilyen formában és valamilyen fokon részese volt. Az idő fokozódó sürgetése erőinket a

[11] WELLER, E.: *Repertorium typographicum*. Nördlingen, 1864.
[12] ESTREICHER, Karol: *Bibliografia polska. 1—32*. Krakow, 1872—1938.

jelenre összpontosítja, a tervszerű cselekvés számtalan részletére — a cselekedet mögött rejlő gondolatot, egy-egy alkotás, mű vagy létesítmény belső rugóit, összefüggéseit az előzményekkel, kialakulásának egymást követő fázisait nem örökítjük meg. Egy tervfeladat, egy tudományos kísérletsorozat, vagy akár egy átgondolt, egységes politikai akció befejeztével ezek a háttérben maradó részletek elfelejtődnek, leválnak, mint a kész épületről az állványzat.

Nem változtat ezen, hogy soha annyi statisztika, számszerű adatrögzítés nem készült, mint napjainkban. Az akták és statisztikák mögött rejlő indítást, a lebonyolítás részleteit az adatgyűjtemény nem örökíti meg. Lehet, hogy egy-egy ilyen akció hátterét csak néhányan ismerték: nem mindig azért, mert titokban akarták tartani, hanem mert az adott pillanatban, a munka eleven folyama közben ez nem látszott fontosnak. A megelőző megbeszéléseket írásban nem rögzítették, levelezésre ilyen esetekben kisebb szükség van, mint régen: a modern közlekedési lehetőségek egy-egy szóbeli tanácskozásra távoli országrészekből — néha éppen világrészekből — gyorsan összegyűjtik a közvetlen tanácskozás résztvevőit.[1] A tanácskozás jegyzőkönyve többnyire csak a legfontosabbra szorítkozik, néha nem is készül feljegyzés. Az igazgató nem intéz írásbeli kérdéseket az egyes gyár-részlegek vezetőihez, még akkor sem, ha azok helyileg távol esnek, hiszen felhívhatja őket telefonon. Így a választ azonnal megkaphatja, a részleteket visszakérdezéssel ellenőrizheti. A telex szükség esetén a legfontosabb szövegeket — vagy inkább jeleket — rögzíti is. Az ipari televízió még gyors helyszíni szemlét is lehetővé tehet.

A nagy levelezők, a KAZINCZYk és FLAUBERTek kora az irodalomban is kezd lejárni, bár a személyes élmény baráti közlése, vagy a közvetlen benyomás naplószerű rögzítése még aránylag írók és művészek életében játszik továbbra is (egyelőre?) jelentős szerepet.

Különösen a történészek, a legújabb kor történetírói érzik az írott források hiányos voltát. A levéltárak anyaga nagyobb, de kevésbé beszédes mint régen. A hozzánk legközelebb álló történelmi területen például, a könyv vagy a sajtó történetében: régen az egyházi és világi cenzúra eljárásai folyamán a részletadatok garmadáját termelte. Ma a cenzúra a demokratikus országokban megszűnt — máshol működését leplezi, nem foglalja írásba.

A politikai történelem forrásai sem maradnak fenn mindig írásos formában. Néha éppen a legfontosabb megállapodásokról, nemzetközi tárgyalások anyagáról nem készül hivatalos feljegyzés. Az előkészítés legfontosabb fázisait írás nem örökíti meg, csak a döntéseket, az immár „bizonylat"-jellegű, a közvetlen cselekvés alapját, mintegy menetrendjét vagy forgatókönyvét képező okmányt. Ezért fordul a történész előszeretettel az élő tanúkhoz, az események résztvevőihez, az új anyagok, új gyártási módszerek felfedezőihez és kialakítóihoz, politikusokhoz, kutatókhoz, feltalálókhoz.

Mindebben még nem volna semmi alapvetően új, hiszen a történetíró száz évvel ezelőtt is felkereste és kikérdezte az élő tanúkat, mielőtt műve megírásához fogott. De új az, hogy néhány év óta ezeket a szóban elmondott emlékeket nem *egyszeri* használatra gyűjti *egy* történész, nem *egy* meghatározott műhöz szolgáló részletkutatás elemeiként bukkannak fel — hanem a szóban elmondott emlékeket rögzítik, nem egyszeri felhasználás céljára, hanem tartós dokumentumként. És a szóbeli anyag gyűjtését többnyire nem is maga a történetíró végzi, hanem egy közbeiktatott anyaggyűjtő szerv, rendszerint (de nem szükségképpen) egy már fennálló szervezet: könyvtár vagy dokumentációs intézet. És ez a szerv a kérdező munka eredményét — a műfaj mesterei ezt interjúnak nevezik, úgy, mint az újságírás egy közismert, de még szintén nem nagy múltra visszanéző mű-

[1] KARSAI Elek előadása az OSZK-ban 1966. dec. 19-én.

formáját — közönsége számára tárolja és szélesebb vagy szűkebb körben hozzáférhetővé teszi, éppúgy, mint a kéziratokat vagy a könyveket.

Az Egyesült Államok könyvtáraiban ez idő szerint 75 ilyen „Oral — history — plan" áll megmunkálás alatt. Maga az elnevezés: szóbeli történelem is innen származik. A közel húsz éve folyó módszeres munkának ezen a téren a Columbia Egyetem mellett működő *Oral History Research Office* a legtekintélyesebb központja. Itt elsősorban történelmi érdekű anyagot gyűjtenek. De van szóbeli történelmi anyaga már New York állam mezőgazdaságának, a texasi olajkutaknak és a jazz-zene történetének.[2]

A siker egyik alaptényezője, hogy a megkérdezett, rendszerint nagyon elfoglalt, vezető emberek — politikusok, katonák, gazdasági szakértők, tudósok, — időbeosztásához alkalmazkodik. És formája a közvetlen beszélgetés, ami számukra nem fárasztó, nem látszik „kötelező, felelősséggel ellátott" tevékenységnek. Azonkívül a magnófelvétel lehetővé teszi gyors kérdések feltevését, ezzel az emlékezet felfrissítését, elmélyítését, esetleg olyan adatok napvilágra hozását is, amelyek a kérdező nélkül fel sem merülnének.

A kérdező, az interjú-vezető ugyanis nem szorítkozik puszta „lehallgatásra" mechanikus hangrögzítésre. Feladatai, eljárásának technikája már kidolgozott módszertant követ. A beszélgetést irányítania kell: ő felelős azért, hogy a figyelem a lényeg felé forduljon, felesleges anyag ne terhelje az eljárást, már csak az aránylag magas költségek miatt sem. Nem egyszerű technikus, hanem képzett, sőt egyre inkább erre a feladatra külön kiképzett szakember. Mielőtt a kiszemelt közéleti vagy gazdasági vezető kikérdezéséhez fog, gondosan tanulmányozza a már ismert irodalmat, a már feltárt adatokat — ezek alapján irányítja a beszélgetést. Sokszor maga tereli ezzel a figyelmet olyan eseményre vagy adatra, amelyet a kérdezett maga is elfelejtett már, ha maga írná az emlékiratát, éppen ezek a leginkább homályban maradó részletek elvesznének. Átgondoltság és kötetlenség közt kell egyensúlyt teremteni: volt olyan eset, hogy kertben folyó beszélgetés magnószalagjára a madárcsicsergés is rákerült.

A szalagra vett beszélgetés néha a kérdéseket is tartalmazza, néha csak a feleleteket. A legtöbbször persze összefüggő előadás, ha rapszodikus is: egy-egy tényre, emlékre több új kérdés nyomán vissza-visszatér. A gyűjtött anyag további sorsában azután egy olyan fázis következik, amit szerkesztésnek nevezhetnénk. A hangfelvételt legtöbbször gépírásba teszik át — így könnyebben kezelhető és tárolható. Leírás előtt vagy után az interjú-alannyal ellenőriztetik az elmondottakat, esetleg utólagos korrekcióra is adnak ezzel lehetőséget. Sokszor magát a hangfelvételt helyezik a gyűjteménybe — ilyenkor azonban az ilyen különleges anyag konzerválásának, tárolásának használatba adásának problémái is jelentkeznek, bonyolult és magas költségkihatásokkal. A legáltalánosabb gyakorlat az, hogy a szalagról lemásolják, kéziratba teszik át a szöveget — esetleg egy rövidebb részletet eltesznek az eredeti hangfelvételből is, mintegy szemelvényt vagy illusztrációt. Még gyakoribb az az eset, amikor egy-egy személyről vagy egy-egy esemény- vagy kísérletsorozatról felvett orális anyagot az ugyanazon témát illető más természetű dokumentumokkal együtt őrzik, tehát könyv, kézirat, hírlap-kivágás, mikrofilm együtt van tárolva tárgy szerinti rendben. Az utóbbi rendszerrel él a Ford Motor Company archívuma a gyárat illető egész dokumentáció területén, vagy a texasi egyetem, amely 1951, az első olajlelet 50. évfordulója óta gyűjti az olajkutatás történelmi dokumentumait,

A Tulane-i (New Orleans) egyetem a jazz-zene kutatásának nemzetközi központja. Az anyag legfontosabb részét a magnóinterjúk jelentik. De velük együtt tárolnak hang. lemezeket eredeti jazz- és népdalfelvételekkel, kb. 5000 nyomtatott kotta-kiadványt-

[2] Vö. *A symposium on oral history.* Wilson Libr. Bull. 1966. 599. 628—1. — Elizabeth I. Dixon: *The implications of oral history in library history.* J. Libr. Hist. 1966. 1. sz. 59—62, 74. l.

La Rocca, az első nagy jazz-karmester külön gyűjteményét (kivágatok, levelek, plakátok, fényképek), és még egyéb vegyes anyagot.

A közelmúlt évtizedek fontosabb szereplőinek, főleg a forradalmi munkásmozgalom még köztünk élő hőseinek emlékeiről Magyarországon is készültek már hangfelvételek. Úttörő kísérletként 1960 végétől az Országos Széchényi Könyvtár Zárolt gyűjteményében készültek hangfelvétel-interjúk *A munkásosztály irodalmi műveltsége Magyarországon a két világháború közötti időszakban* c. témakörből. A tevbevett céltámogatás ugyan elmaradt, de, ha szükségképpen lassult tempóban is, a munka folytatódik. A gyűjtemény — gépiratba áttéve — főleg írók, költők, nyomdászok, könyvterjesztők és mozgalmi propagandisták visszaemlékezeteit öleli fel.[3]

A Magyar Szocialista Munkáspárt Párttörténeti Intézetében 1962 óta folyik szervezetten a hangszalagra vett visszaemlékezések begyűjtése. A nyilatkozatokat azonnal gépírásba teszik át, két példányban, amelyek egyikét a megkérdezettek — a magyar munkásmozgalom régi harcosai és a küzdelmes két világháború közti emlékek más, haladó felfogású hordozói — hitelesítik.

Hasonló témájú gyűjtés készül tudomásom szerint egyik nagy napilapunk archívuma számára is és ilyenek a Magyar Rádió hangszalagon rögzített kortárs-visszaemlékezései.

De nyitott kaput döngetnénk, ha kiragadott példákon túl a hazai és nemzetközi síkon készülő hasonló szóbeli történelmi programok részletes ismertetését kísérelnénk meg. A kérdés teljes irodalmának összegyűjtése e pillanatban még nehézségbe ütköznék, hiszen a programok igen változatosak és kidolgozásuk még eléggé elszigetelten, általános érvényű szabályok és határozott területek kijelölése nélkül folyik. Persze a szóbeli történelem[4] anyaggyűjtő módszereivel, a tárolás és feltárás problémáival foglalkozni kell.

De e kis tanulmány közvetlen céljának — a figyelemkeltésen kívül — nem ezt tekintjük.

Hanem a szóbeli történelemnek mint *jelenségnek* a fontosságát akarjuk aláhúzni a dokumentáció és a könyvtárügy történelmi fordulópontján, amelynek tanúi vagyunk. Az e területen végbemenő forradalmi átalakulásnak kétségtelenül egyik — bizonyára a legelső — útjelzője a gépesítés. Nem csupán a katalógus-sokszorosítás, a szállítás, a kiszolgálás gépesítéséről, a szállítószalagról, a csőpostáról, a telexről vagy a kompakt raktárrendszerekről van itt szó. De megindult és terjed az anyagban való tájékozódás, az adatkeresés gépesítése is.

A gépesítés mellett a forradalmi fejlődés másik, nem kevésbé fontos tényezője magának a gyűjtött anyagnak, a könyvtárakban és más anyaggyűjtő intézetekben őrzött dokumentumoknak az átalakulása. A XV. század közepétől majdnem egészen a mi századunk közepéig, tehát közel fél évezreden át a könyvtáros szeme előtt álló alapegység a könyv volt és a könyvnek két fő fajtáját ismerte: az írott könyvet és a nyomtatott könyvet. Az így kétirányban kifeszített felfogó hálón csak kisebb rést ütött a periodikák megjelenése, majd a használati nyomtatványok — igaz, már a nyomtatás legkezdetén ismert — kategóriájának modern elburjánzása (elsősorban a plakátoké és röpiratoké). Némi fenntartással a két új típus (talán csak a hírlapok kivételével) asszimilálhatónak látszott: a bekötött folyóiratévfolyamok vagy egyes plakátok kolligátumai külsőleg is könyveknek látszottak. (Pl. az Országos Széchényi Könyvtár régi, bekötött színlapgyűjteményei.)

[3] Markovits Györgyi szíves közlése. Markovits az interjú-alanyokat személyesen kereste fel; a tervszerű, gyors kérdések emlékezetfrissítő hatását tapasztalatai alapján hangsúlyozza.

[4] Maga a terminus is vitatható, talán akad majd jobb magyar megjelölés is.

Új tényező azonban a nem könyvjellegű sokszorosított anyag megjelenése: nem csak az ezerféle nyomdán kívüli sokszorosítási eljárás termékei, hanem magát az írást is kiküszöbölő rögzítési eljárások termékei: film, hanglemez, hangszalag.[5]

A könyvtár hovatovább nem az írásban rögzített dokumentumok gyűjteménye többé, hanem a célkitűzése (profilja, gyűjtőköre) *központjában álló stúdium minden adatáé.* Tudomásul kell venni, hogy *az adat, tehát a dokumentumnál kisebb egység* ma már az, amit a látogató keres, akár mint kutató specialista jelentkezik, akár mint egyszerű, általános tájékozódásra törekvő érdeklődő. Nem úgy teszi fel a kérdést, hogy valamely könyv, folyóirat, kézirat megvan-e, mert tudja, hogy abban megleli, ami számára érdekes — hanem így: engem ez a téma érdekel, minél gyorsabban meg akarok tudni mindent, amit erről a könyvtár nyújthat. Sőt, ha a könyvtár anyagából nem lehet valamit megállapítani, akkor jelölje meg, hogyan juthatok hozzá. Alapvető hivatás-erkölcsi követelmény a könyvtárossal szemben a huszadik és a huszonegyedik század közti átmeneti időben, hogy a kutatót ne hagyja magára még ott sem, ahol saját gyűjteményének határai végződnek, hanem irányítsa tovább, másfajta gyűjtemények, különleges dokumentumok, a kutató által nem ismert szakemberek felé. Hiba van ott, ahol a reference-könyvtáros a leggondosabban tájékoztat mindenről, amit a könyvtárban megtalálhat a kereső, de — ha érzi is, hogy a kutató kérte adathoz vagy adatcsoporthoz még nem mutatta meg a legrövidebb, legbiztosabb utat — nem irányítja tovább, nem segít neki a további tájékozódásban, ha úgy érzi, hogy bármely szakkérdés is „nem az ő asztala".

Egyre gyakoribb, hogy írásban, képben, mikrofilmen *készen* (ipari szakkifejezéssel „előregyártva") adja vagy küldi a kívánt adatokat a könyvtár. A reference-szolgálat beékelődik a dokumentum és a kutató közé, a kutató — a szó jó értelmében — látogatóból „vevővé" alakul át. A könyvtáros-dokumentalista egyre nagyobb részét végzi el a munkának, amelyet régen teljesen a kutató végzett.

És mindezt még egy további döntő lépés követi. Ez az, amikor a könyvtár már nem csak gyűjti, bibliográfiák és más segédeszközök alapján összeválogatja anyagát, hanem közvetlenül a forráshoz nyúl, aktív részt vesz a dokumentum *termelésében.* Ennek a fejlődésnek — egy új minőségi átalakulásnak? — első hajtása, első szimptómája az „Oral history". A könyvtár alapképlete, modellje, amelyben eddig az egyik oldalról könyvek áramlottak be, a másik oldalról kutatók s a két áramlat találkozási helyén székelt a dokumentációt, felvilágosítást nyújtó könyvtáros — egy harmadik kapuval egészül ki, amelyen maguk a könyvtárosok rajzanak ki a tevékeny élet széles mezejére, vagy a múlt emlékét őrző eleven „források" közé s ott módszeresen, az ő tervszerű közbejöttükkel, igényeiknek, illetőleg kutatóik, „vevőik" igényeinek megfelelően létrehozott új, még egyre alakulóban levő szerkezetű dokumentációval térnek vissza.

Még csak egy szóval kell kitérnünk a szóbeli dokumentáció jelentőségére a tudománytörténet és annak egyes ágai, köztük a *könyvtártörténet* terén. A még velünk levő „öregek", de részben a kortársak emlékei a közelmúltból sok mindent megmagyaráznak, aminek az évi jelentésekben, de még a távlati tervekben, tervtanulmányokban sincs nyoma. Csak egy példát: egyike a legizgalmasabb kérdéseknek a nagy tudományos könyvtárak történetében az állagnak, az anyagnak a létrejötte, kialakulása. Ismerjük a könyvtár gyűjtőkörét, lehet, hogy az talán több ízben is, igen körültekintően, írásbeli megfogalmazást, jogszabályszerű rögzítést is nyert, mégis, sokszor egyéni elképzelésen, a szabályok alkalomszerű magyarázatán múlik, merre terjeszkedik a gyűjtés. A válogatás közvetlen folyamatát irányíthatja egy divat, egy tudományos tendencia, egy politikai

[5] A kiadványfajták *megoszlásában* beállott eltolódásra a magyar szakirodalomban tudtommal SEBESTYÉN Géza utalt először. *A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve.* Magy. Könyvszle. 1961. jún. különszám. 75—105. l. Kül. 87. l.

megrázkódtatás. De befolyást gyakorolhat egy egyéniség speciális érdeklődése, egyoldalú vagy sokoldalú kiterjedésű koncepciója. Vagy egy nagyobb hagyaték, amelynek továbbfejlesztése érdemesnek tűnik.

Hogy mi volt a döntő a különböző felfogások között, hogy ezek egymásutánja milyen rétegeket határozott meg az állományban — az irattári anyagból, jelentésekből nem mindig tűnik ki, de kitűnhet egyetlen vezető könyvtáros visszaemlékezéseiből, ha a szóbeli történész jó érzékkel „rákérdez".

Hasonló ehhez pl. az Országos Széchényi Könyvtár esetében a raktárrendszerek összekeveredése, helyhiány és más okból bekövetkezett összekuszálódása. Mögötte egy egyszerű tény áll: a Nemzeti Múzeum épületének — mérettől és férőhelytől is független — alkalmatlansága a nagy raktárt igénylő újfajta nagykönyvtár szempontjából. De a megoldások és szükségmegoldások részletei a könyvtártan módszertani állapotát, a maguk idejében legmodernebbnek tartott, azután elavult raktári rendszerek áthasonítását tükrözik.

Összegezve: a szóbeli történelem a fejlődés alaptényezőinek, a társadalmi, gazdasági állapotnak döntő jelentőségét nem kisebbíti — de ezeknek a tényezőknek áttételes érvényesülését, főleg az egyéniségek szerepét, az események lefolyásának részleteit olyan új fénybe helyezheti, amely elméleti tudásunkat is gazdagítja.

DEZSÉNYI BÉLA

Egy nagy jelentőségű társadalomtudományi reference-munkáról. — A kieli Világgazdasági Intézet könyvtárának kötetkatalógusa. A használatban levő értékes kötet-katalógusok sora, mint amilyenek a British Museumé, a Bibliothèque Nationale-é, a Library of Congress-é, egy újabb, ezúttal nem általános, hanem szakgyűjtemény-katalógussal növekedik: 1966-ban megjelentek a kieli Institut für Weltwirtschaft könyvtára katalógusainak első kötetei.

A világ egyik legjelentékenyebb társadalomtudományi gyűjteményének, az 1914-ben alapított, jelenleg több mint 900 ezer bibliográfiai egységet, közte mintegy 19 ezer kurrens periodikát számláló könyvtárnak a *katalóguskoncepciója és rendszere* olyan, hogy azon ritka katalógusok közé tartozik, amely valóban *bibliográfiai forrásértékkel bír.*

Amint a „világgazdaság" összetetten értelmezendő az intézet és a könyvtár nevében, mert valójában a közgazdaságtudományok széles skálájú gyűjtése mellett kiterjed a földrajzra, a kulturális antropológiára, legújabbkori történelemre, szociológiára, állam- és jogtudományokra stb., ugyanúgy a katalógus sem egyszerűen a hagyományos könyv, folyóirat, földrajzi stb. megoldást tükrözi, hanem GÜLICH professzornak ma is élő és ható intenciói szerint, eleve *a kutatás, a használat* kívánalmaiból indult ki és ennyiben sajátos felfogást tükröz. Ha pedig *egy ilyen felfogás realizálását közel 40 évig* (1924-től számítható az újrendszerű katalógusok kiépítése) következetesen viszik keresztül, akkor az irodalomfeltárásnak, a kutatómunkának egy olyan „halmaza" jön létre, amely nem mennyiségénél, hanem *minőségénél* fogva válik alkalmassá arra, hogy kötetkatalógus formájában használják nemzetközileg. Nyilván ez a meggondolás — és ez egyben az üzleti meggondolás alapja is — vezethette a bostoni HALL-céget arra, hogy a kieli világgazdasági intézet cédulaanyagát folyamatosan lefotóztassa, copy-flow eljárással sokszorosíttassa és két év alatt *213 kötetben* megjelentesse.[1]

[1] *Katalog der Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft* Kiel. *Personenkatalog* kb. 630 ezer cédula 30 kötetben, *Behördenkatalog* kb. 200 ezer cédula 10 kötetben, *Körperschaftenkatalog* kb. 270 ezer 13 kötetben, *Regionenkatalog* kb. 1 millió 75 ezer cédula 52

Mi az, ami miatt „computerizálódó" korunkban, a modern technika vívmányainak fokozódó könyvtári elterjedése körülményei között, az elhelyezésében, felszereltségében nem éppen korszerűnek mondható kieli könyvtár katalógusát most már nemcsak a kutatók, hanem az „üzlet" is felfedezte? Mi az, amivel a kieli könyvtár katalógusa többet nyújt a szokásosnál? Koncepciójában, szemléletében.

A használat helyes felismeréséből indulva ki, a katalógus-rendszer megtervezői igyekeztek *mindazon információs elemeket belesűríteni*, amelyek a kutatást előmozdítják. Ennek érdekében nem vonták meg sem kiadványtípusonként (monográfia, periodika stb.), sem műfajilag (tanulmány, recenzió, biográfia stb.) a határvonalat, ezzel szemben *a sokoldalú megközelíthetőség szempontját helyezve előtérbe, kiadványtípusra, műfajra való tekintet nélkül* alkották meg a katalógusrendszer egyes alkotó-részeit.

Így a *Personenkatalog* együtt tartalmazza egy-egy szerző monografikus műveit, folyóiratcikkeit, a műveire vonatkozó recenziókat és az esetleges biográfiai, vagy biobibliográfiai adalékokat. A *Behördenkatalog* a hatóságok kiadványait, a róluk szóló ismertetésekkel, kommentárokkal. A *Körperschaftenkatalog* ugyanezt a testületek vonatkozásában. A *Regionenkatalog* rendkívül részletes feldolgozásban a földrajzi egységek szerint csoportosított szakirodalmat. A *Sachkatalog* az ésszerűség keretein belüli részletezésben tárgyszavazza az irodalmat, míg a *Titelkatalog* a címek szerint tárja fel az állományt. Ez körülbelül az optimális, amit egy katalógus-hálózat nyújthat, és ha ehhez a koncepcióhoz hozzászámítjuk, hogy a kieli világgazdasági intézet állományának *tekintélyes része nemkönyvkereskedelmi forgalomba került kiadványokból áll* (bankjelentések, üzleti beszámolók, kutatási jelentések stb.), akkor érthető, hogy kötetkatalógusa valójában bibliográfiai értékkel bír, más szóval használata az egyéb kötet-katalógusokkal szemben, amelyek mindenekelőtt a belső könyvtári munka céljait szolgálják (címfelvétel, katalogizálás), *reference-jellegű*, a társadalomtudományi könyvtári-dokumentációs munkának válik egyik értékes tájékoztató munkaeszközévé.

RÓZSA GYÖRGY

Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai. Már több évvel ezelőtt, 1963-ban jelent meg először az országban folyó különféle bibliográfiai vállalkozások körében az *Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai* című kiadvány, amely éveken át, a propagandisztikus hírverés mellőzésével, feltűnés nélkül látta el kitűzött feladatát. 1966-ban a kiadvány bizonyos nyilvánosságot kapott azáltal, hogy a Népművelési Propaganda Iroda, a 4. évfolyamtól kezdve átvette terjesztésre. Ez által a félig-meddig házi használatra szánt bibliográfia rendszeres előfizető táborra talált és kilépett kísérleti stádiumából.

A kiadvány a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gondozásában jelenik meg, összeállítója Szász Károlyné GILLEMOT Katalin. Két hónap anyagát tartalmazza egy-egy kartoték-tömb, így tehát évente hatszor megjelenő kiadványról van szó.

Célja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókjai könyvtári munkájának támogatása, de ezen elsődleges cél mellett az összeállító gondolt arra, hogy e kiadványt a tudo-

---

kötetben, *Sachkatalog* kb. 1 millió 700 ezer cédula 83 kötetben, *Standortskartei der Periodika* kb. 70 ezer 10 kötetben, *Titelkatalog* kb. 300 ezer cédula 15 kötetben. A kiadó G. K. Hall, Boston, Mass. a kötet-katalógus teljes árát közel 20 ezer USA dollárra hirdeti. — Az MTA Könyvtára megkísérli, hogy a katalógust, amiből Magyarországra már csak a rendkívül magas ár miatt is, nyilván csak egy sorozat kerülhet, kiadványcseréje keretében egy külön megállapodás formájában beszerezze és az ország érdekelt kutatóinak és könyvtárainak hozzáférhetővé tegye a bennefoglalt információs anyagot.

mányos könyvtárak és kutató intézetek is haszonnal tudják majd forgatni. Ahhoz, hogy némi fogalmat alkothassunk magunknak egy-egy füzet tartalmáról, példaképpen közlünk néhány statisztikai adatot a bibliográfiában feldolgozott tanulmánykötetek számáról: 1963/64-ben 83, 1965-ben pedig 20 (1966-ról még nem áll rendelkezésre adat), nagy terjedelmű, alapvető tanulmánykötet analitikus feldolgozását végezte el. A feldolgozott folyóiratok száma viszont, kisebb változásoktól eltekintve állandó. 1966-ban pl. a következő folyóiratokból és hírlapokból került ki a feldolgozásra szánt anyag: *Élet és Irodalom, Kortárs, Könyvtáros, Kritika, Nagyvilág, Társadalmi Szemle, Új Irás, Valóság, Világosság, Magyar Nemzet, Népszabadság, Népszava.* Mindegyik folyóiratnál és hírlapnál természetesen a megfelelő hónapok anyaga kerül feldolgozásra.

Ha egy szóval kellene meghatározni a szóban forgó bibliográfia műfaját, akkor nem lenne könnyű dolgunk. Annyi nyilvánvaló, hogy *szakbibliográfiáról* van szó. Csakhogy a szakbibliográfiának egy sajátos válfajáról, *analitikus* szakbibliográfiáról, ami lehetővé teszi a könyvek, valamint a folyóiratok egyazon szakterületet érintő anyagának azonos módon való feltárását, és az így feldolgozott bibliográfiai adat-anyag egyetlen betűrendbe való rendezését. Az is kétségtelen, hogy *válogatott* szakbibliográfiáról van szó. Mindez kitűnik már a kiadvány címéből.

A bibliográfia legfőbb értéke: *analitikus volta.* Az analitikus jelleg keretein belül különösen nagy jelentőségű értékként könyvelhetjük el azt a tényt, hogy az analitikus feltárás a recenzió-anyagra is fenntartás nélkül kiterjed. Sőt, a vállalkozás maga egy olyan, egyelőre még meg nem valósított bibliográfia-típus felé mutat, melynek igénye már több oldalról, több fórum részéről bizonyára felmerült: a *Magyar Nemzeti Bibliográfiá*-t és *a Magyar Folyóiratok Repertórium*-át mintegy kiegészítő általános recenzió-bibliográfiáról van szó.

Egy ilyen általános recenzió-bibliográfia szükségessége egyrészt azzal a ténnyel igazolható, hogy vannak olyan országok, ahol ez a bibliográfia-típus, mint nemzeti bibliográfiai feladat, már megvalósult (példaként a Moszkvában megjelenő *Letopisz' Recenzij* említhető) és megjelenése óta senki sem vonja kétségbe a folyamatos megjelenés szükségességét. Az általános recenzió-bibliográfia szükségessége melletti másik bizonyíték az, hogy számos tudományos intézet (az MTA Nyelvtudományi Intézete, az MTA Pszichológiai Intézete stb.) az intézetben folyó szakbibliográfiai gyűjtőmunka során jelentős erőfeszítést tesz a tudományterületet illető recenziók gondos feldolgozására. E vállalkozások azonban — bizonyos tekintetben — mindig hiányosak maradnak: az intézet által képviselt tudománnyal határos tudományterületekre, ill. az úgynevezett interdiszciplináris tudományterületekre vonatkozó recenzió-anyagról nem tudnak megfelelően alapos feldolgozást-feltárást nyújtani. Nyilvánvaló, hogy egy általános, minden szakterületre (a technikai, természettudományi tudományterületekre is) kiterjedő recenzió-bibliográfia meg tudna birkózni az említett mélyrehatóbb, a rokon területek tájékára is kiható recenzió-tájékoztatással.

Nem szorul részletes bizonyításra az a tény, hogy egy-egy mű mindenkori tudomány- és kultúrpolitikai szempontú értékelése megfelelően tükröződik a műre vonatkozó recenziók anyagában. (Hiszen a *recenzió* szót — a jelentés pontos meghatározását véve alapul — éppen az választja el a *referátum*, ill. a *sillabus* szavaktól, hogy ez kritikai vonatkozásokat tartalmazó ismertetésre utal.) Ha pedig tükröződik a recenzió-anyagban ez a szempont, akkor a recenzió-anyagot az irodalom, valamint az irodalomtudomány irányítóinak, de a maguk területén a többi tudományok irányítóinak is, mindenkor gondosan figyelemmel kell kísérniök. Ez a figyelemmel kísérés sokkal hatékonyabb egy teljes recenzió-anyagot tartalmazó recenzió-bibliográfia segítségével. Tudjuk, hogy nem lehet élesen elválasztani a kultúrpolitikai funkciót a tudományszervezési tevékenységtől, de ha figyelmünket, a két összefüggő tevékenység közül inkább az utóbbi felé fordítjuk, akkor is

azt tapasztaljuk, hogy igen nagy haszna lenne egy általános recenzió-bibliográfiának. Nem egy tudományterületen belül, a tudományterület reprezentatív publikációs fórumainál egyenlőtlenségeket és aránytalanságokat mutat a recenzió-ellátottság (jelentős művek ismertetés nélkül és kritika nélkül maradnak, másokról meg terjengős ismertetések és kritikák jelennek meg). Az ilyen aránytalanságokat sokszor az összefüggő kép hiánya idézi elő. Egy általános, minden szakterületre kiterjedő recenzió-bibliográfia bizonyára jelentékenyen csökkentené, éppen az összefüggő recenzió-megoszlási kép megadásával, ezeket az aránytalanságokat.

Egy ilyen általános recenzió-bibliográfiának ennél az imént említettnél még jelentősebb tudományszervezési következménye is lehetne. Jól tudjuk, hogy a tudomány egyenlőtlenül fejlődik: számos olyan tudományterület van most is, de volt is mindenkor, melyen belül szükségképpen elmaradottabb volt a hazai tudományos termés a nemzetközihez viszonyítva. Sőt esetleg semmiféle eredeti tudományos termés sem állt rendelkezésre (pl. egy—másfél évtizeddel ezelőtt a kibernetika vagy a közlés-elmélet terén). Úgy gondoljuk, hogy az ilyen ritkulási pontokon az eredeti tudományos kutatás hiányát fokozott témábavágó recenzió-tevékenységgel kellene, amennyire lehet, ellensúlyozni. Ez a recenzió-tevékenység fenntartaná a tudományos érdeklődés folyamatosságát az ilyen, pillanatnyilag kevéssé kutatott területeken is, és alapot szolgáltatna ahhoz, hogy eredeti kutatások bármikor zökkenésmentesen, nyomasztó elmaradottsági érzés nélkül induljanak meg, vagy kezdődjenek újra. Az eredeti kutatások pontjainak és volumenének a recenziós tevékenységgel való ilyen összeegyeztetése azonban szintén csak akkor valósulhat meg igazán, ha rendelkezésünkre áll a többször emlegetett általános recenzió-bibliográfia.

Egy ilyen bibliográfia-típus igényétől azonban még messze van annak megvalósulása. Anyagi lehetőségek, megfelelő bibliográfusok nem állnak rendelkezésre. Az egész vállalkozás szervezeti hovatartozásán sem vitatkoztunk még. Sőt Szentmihályi János szóban közölt véleménye szerint még számos fogalom (recenzió, referátum stb.) pontos definíciója is hiányzik, márpedig a fogalmak tisztázása elkerülhetetlen ilyen nagyobb szabású bibliográfiai vállalkozás megkezdése előtt. Mindebből az látható, hogy az általános recenzió-bibliográfia megvalósulása hazai viszonylatban még igen-igen távoli dolog. Az azonban kétségtelen, hogy az *Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai* című kiadvány — elsősorban bizonyos szerkesztési és bizonyos anyagrendszerezési elvek tisztázásával — kezdeményező lépésnek számít az említett általános recenzió-bibliográfia valamikori megvalósulása felé.

Térjünk vissza a szóban forgó kiadvány szorosabb értelemben vett ismertetéséhez. A megadott forrásokban (tanulmánykötetek, folyóiratok) szereplő irodalomtörténeti tanulmányok bibliográfiai adatai betűrendben követik egymást. Nemcsak tanulmányok bibliográfiai adatait találjuk meg a szóban forgó bibliográfiai kartoték-anyagban, hanem a sajtó és a tudományos folyóirat-visszhang meglehetős teljességét reprezentáló recenzió-anyag adatait is, mégpedig nem az ismertetések íróinak betűrendjében, hanem az ismertetett mű szerzőjének betűrendjében. A recenziók anyagában, természetesen, tulajdonnevek is szerepelhetnek; ezek egy-egy utalócédula formájában szintén belekerülnek a betűrendbe. Az ilyen tulajdonnév-utalásokon túlmenően tárgyi utalásokkal is gazdagon el van látva a kiadvány (ilyen tárgyi utalásokkal találkozunk pl.: művészetpolitika, kozmopolitizmus, színművészet stb.). Egy-egy mű vagy tanulmánykötet bibliográfiai adata mellett sorakoznak a rá vonatkozó recenziók adatai, ám a recenziók száma gyakran elég tetemes, ami annak a jele, hogy az illető tanulmány, illetve téma nagy visszhangra talált a sajtóban, az irodalomtudományban és az irodalmi kritika műhelyeiben. A bibliográfiai kiadvány „kartoték"-nak nevezi magát, ami nem formális megnevezés, hanem arra utal, hogy a kiadvány borítólapba beleillesztett kartonlapok formájában jelenik meg. E karton-

lapok nincsenek lapszámozva, sorrendjüket csak a betűrend biztosítja. A kartonlapok nyolc részre szétvághatók és szétvágás után dobozba vagy fiókba kívánt módon rendezve elhelyezhetők. Ez lehetővé teszi azt, hogy a kartonlapok rendezési szempontját idővel megváltoztatva, az egész anyagot szükség szerint átrendezzük, illetve, hogy a felesleges kartonlapokat és ezáltal az általuk képviselt hivatkozásokat, később kiselejtezzük.

Annak érdekében, hogy kellő precizitással megtaláljuk a bibliográfiai vállalkozás helyét, néhány szempontot említünk meg arra vonatkozólag, hogy miként viszonyul az a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, az *Új Könyvek*, a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* és a Kozocsa-féle *A Magyar Irodalom Bibliográfiája* című vállalkozásokhoz. E kiadvány összegyűjti az összes rencenziót, míg az *Új Könyvek* csak egy-egy elég tárgyilagos, de szűkszavú ismertetéssel igazítja el az olvasókat a könyvekről, tehát referátumot ad, recenzió helyett. Az *Új Könyvek* nem ad analitikus felvételt az esztétikai és irodalomtörténeti, valamint az életrajzi tanulmánykötet-cikkekről. A *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* nem vágható szét és nem közöl recenziókat. *A Nemzeti Bibliográfia* pedig, amellett, hogy szintén nem vágható szét, nem dolgozza fel a tanulmányköteteket analitikusan. Kozocsa bibliográfiája ugyan mindezt megteszi, de nem vágható szét, és sajnos elmaradással adják ki.

Kik számára használható a szóban forgó bibliográfiai kiadvány? Nem véletlen, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gondozásában jelent meg. Talán a legnagyobb szolgálatot éppen a Fővárosi Könyvtár fiókkönyvtárai olvasóinak, illetve könyvtárosainak tehet, de az is kétségtelen, hogy más könyvtárak (tudományos nagykönyvtárak, szakkönyvtárak stb.) tájékoztató szolgálata számára is hasznos segédeszköz.

Elhagyva a könyvtári tájékoztatás területét, adatokkal bizonyítható, hogy az irodalomtörténész szakember számára is igen jó szolgálatot tesz, mivel olyan nagy anyagot ölel fel, melynek eredetiben való átnézését nagy szabadidő lehetőséggel rendelkező személy is csak ritkán valósíthatná meg. De ha valaki rendszeresen olvassa is a feldolgozott folyóiratok és hírlapok anyagát, még akkor is, visszakeresési célzattal, semmivel sem kevésbé hasznos: hiszen egy-egy adatról sokszor csak hiányos emlékek maradnak meg az olvasás után, esetleg csak a téma, csak a szerző neve, stb. rögződik az emlékezetben. Végezetül igen jelentős szerepe van ennek a kiadványnak a pedagógia, közelebbről az irodalom-tanítás támogatásában is. Tudomásunk van arról pl. hogy iskolai dolgozatot író gimnazisták, szakdolgozatukat készítő egyetemi hallgatók, valamint tanulmányi versenyekre pályázók, jó segédeszközre lelnek e kiadványban.

Felmerülő kérdés lehetne az, hogy az ilyen analitikus bibliográfiai feldolgozás elsősorban az irodalomtörténet és irodalomtudomány tárgykörében hasznos-e elsősorban. Ha a pedagógiai vonatkozásból indulunk ki, akkor igenlő a válasz. Nem ennyire igenlő, ha a Fővárosi Könyvtár olvasóira gondolunk általában. Kérdés, hogy az irodalom, az irodalomtörténet és rokon vonatkozások anyagában kívánnak-e elsősorban tájékozódni az említett olvasók, vagy a tudományos ismeretterjesztő, vagy elsőrendűen tudományos szakirodalomban-e? (El lehet képzelni, hogy e tekintetben érdeklődés-eltolódás figyelhető meg már most, vagy ennek az eltolódásnak esetleg bizonyos előjelei mutatkoznak.) A szakember számára, végezetül, kétségtelen, hogy vannak olyan tudományterületek (szociológia, pszichológia, stb.), amelyeken belül a bibliográfiai feldolgozásokkal való ellátottság színvonala sokkalta alatta marad az irodalomtörténet ilyen természetű ellátottságának. Ha tehát a tudományos szakirodalom recenzió-anyagát tekintjük, akkor még inkább indokolt az az igény, hogy az irodalomtörténet és irodalomtudomány, ill. irodalomesztétika mellett a többi tudományterület publikációs anyagában megjelenő recenzió-anyag is feldolgozásra kerüljön.

Egy másik észrevétel arra vonatkozhatna, hogy mindenben egyetértünk-e a szóban forgó kiadványba belevett forrás-anyaggal. Egyelőre csak fővárosi megjelenésű folyóira-

tok és hírlapok kerülnek feldolgozásra. De nem lenne-e elképzelhető a meglevő folyóirat-lista egy-két más, nem-fővárosi folyóirattal való kiegészítése? (Gondoljunk például az *Alföld* vagy a *Tiszatáj* című folyóiratok tanulmány-, ill. recenzió-anyagára). Az is elképzelhető lehetne például, hogy a külföldön megjelenő magyar nyelvű folyóiratok anyaga is belekerülne a kiadványba. Hasznos lenne ugyanis tájékozódnunk a szomszédos népi demokráciákban megjelenő magyar nyelvű tanulmánykötetek és folyóiratok idevágó anyagáról is.

Mindezek a kritikai megjegyzések, természetesen, nem kívánják csökkenteni a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár imént ismertetett bibliográfiai vállalkozásának jelentőségét, sőt, elismerve azt, hogy az ilyen újszerű feladat az átlagosnál, a már hosszú múlttal rendelkező bibliográfiai vállalkozásokénál sokkal több gonddal, fejtöréssel és szerkesztői munkával jár, külön is értékeljük, hogy az összeállító vállalta ezt a többletmunkát, valamint a vállalkozással elkerülhetetlenül együttjáró nehézségeket, veszélyeket.

BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA

Reneszánsz könyvkötőműhelyek. A magyar művelődéstörténet egyik legszebb, bár fájdalmasan rövid fejezetét keltette életre az Iparművészeti Múzeum kiállítása: reneszánsz kötéstáblák és díszítések bemutatásával.

A köztudat számára a magyarországi humanizmus és reneszánsz MÁTYÁS király nevében és a korvinák fogalmában summázódik. Itt ez a kiállítás megsejteti velünk, hogy a XV. század végi —XVI. század eleji magyarországi bibliofilia és kötésművészet nem egy fényűzést kedvelő nagy uralkodó egyedülálló szenvedélye volt. Hogy mindez nem korlátozódott a budai várpalota könyvkészítő műhelyére és hogy a korvinák jelentik ugyan a korszak csúcsteljesítményét, de nem önmagukban, és nem előzmény nélküli jelenségként.

A reneszánsz könyvművészet mozgalma Itáliából indult el és az erőteljes kulturális kapcsolatoknak köszönhetően kezdett nálunk is hatni. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen szellemi-kulturális hatást elsősorban az egyházi rend közvetített és képviselt, bár az írásbeliség monopóliumán már erőteljes rést ütött a feltörekvő polgárság. A szellemi élet teljes laicizálódása azonban még soká várat magára és a könyvművészet letéteményesei egyelőre a különböző szerzetesi könyvműhelyek: karthausi, ferences stb. kolostorok keretén belül dolgoznak és alkotnak.

Rendkívül érdekes mozzanat, hogy ezúttal az újat, az olasz reneszánszra jellemző geometrikus fonadékos kötést többnyire a kolostori műhelyek készítették, míg a konzervatív gondolkodásmód, a régebbi gótikus stílushoz való ragaszkodás a polgári könyvkötőműhelyekre jellemző. A kiállított kódexek érdekesen illusztrálják azt a folyamatot, ahogyan az új díszítőmód tért hódít és lassan-lassan egyeduralkodóvá válik, miközben a réginek lényeges elemeit és jegyeit magábaolvasztja. Az olasz reneszánsz könyvművészet jellemzője az említett geometrikus fonadékos kötésminta. A nálunk meglevő gótizáló irányzaté a növényornamentika. E kettőből kölcsönhatás révén alakult ki a sajátos magyar reneszánsz stílus, amelyet bizonyos keleti hatás is átszínez. Azt a folyamatot, amely a keleti (egyiptomi) és olasz hatást szerves egésszé dolgozza a hazai formakinccsel, hogy eredményeit aztán eljuttassa cseh és lengyel kultúrterületre is, miközben hazai gyökerei a törökdúlás következtében elszáradnak: jól érzékelteti a kiállítás.

Van azonban a kiállításnak néhány olyan negatív mozzanata, amelyet meg kell említenünk. Mindenekelőtt úgy tűnik, mintha csak a beavatottak számára rendezték volna. Az az ember, aki különösebb könyvtörténeti és művészettörténeti képzettség nélkül járja végig a termet: nem kap szervesen összefüggő egészet. A kisebb-nagyobb kódexek látványára emlékezik talán egy darabig, de ez minden. A kiállítás címe könyvkötő-

műhelyekről beszél. Kevésbé megtévesztő volna, ha a reneszánsz kötéstáblák és díszítésekről tenne említést. Nem mindenkiben tudatosul, hogy a könyvkötőműhelyeken alkotó közösségeket kell érteni. Annál kevésbé, mert a kiállítás nem hangsúlyozza ezt eléggé. Elénk tálalja az egyes könyveket, illetve műhelyeket: Lövöldi Karthausi kolostor, budai ferences csoport, G. A. mester, a pesti mészáros-céhkönyv kötőműhelye stb., de nem magyarázza meg az egyes műhelyekből kikerült munkák stílus-jellemzőit, hatását és azt, hogy mennyi munka maradt ránk tőlük és hol találhatók meg. Zavaró pl., hogy ha egy-egy táblán ki van téve 3—3 fakszimile fénykép vagy rajzmásolat egy-egy kódexről és a tájékoztató szövegfelírás nem az egyes képek alá kerül, hanem a tábla szélére, hogy a szemlélő zavarbajön, ha kedve támad az azonosításhoz.

A díszítéstechnikára hatással voltak bizonyos architekturális jelenségek. Ezt a hatást jól illusztrálták a belvárosi templom vörösmárvány pasztofóriumának kb. teljes nagyságú, hatalmas fotoreprójával. Bizonyos, hogy hatásos. De jobban örültünk volna, ha legalább néhány nagyobb reprodukcióval bemutatták volna a könyvkészítés: másolás, nyomtatás, fűzés, táblakészítés, aranyozás stb. munkáit! (Mellékesen: a kiállításra betévedt embereknek vajon hány százaléka tudta volna megmondani, hogy mi az a pasztofórium? Mert az sincs megmagyarázva!) És végül: nagyon örültünk volna valamiféle tájékoztató kiadványnak, amely röviden és jól áttekinthetően összefoglalja a reneszánsz könyvművészet korát, stílusjegyeit, az egyes műhelyek jellemzőit és kisugárzási körüket (esetleg térképpel), hogy egésszé, teljesebben érthetővé és maradandóbbá tegye a kiállítás élményét.

H. Lakatos Éva

Lengyel plakátkiállítás a MOM Szakasits Árpád Művelődési Otthonában. A bemutatott mintegy 100 plakát csak kis részét tartalmazhatta a mai lengyel plakátművészetnek, mely nemcsak hazájában, hanem nemzetközi vonatkozásban is kiemelkedő. A bemutatott lengyel plakátok stílus és tárgyválasztás szempontjából egyaránt sokoldalúak.

Politikai jellegű plakátjaik erőteljesek és festői módon használják fel a fotót az emlékezésre. Kulturális tárgyú plakátjaik szellemesek, klasszikus tagolásúak. Nem szokványos megoldásúak munkavédelmi és alkoholellenes plakátjaik sem.

Külön csoportot alkotnak a cirkuszplakátok. Ez a témakör lehetőséget ad az ötletes lengyel grafikusművészeknek, hogy gazdagon színezett tervekkel nyerjék meg a közönséget.

A lengyel grafikusművészek közül kiemelkedik Przygodski J. Lenin plakátja, Majewski G. május elsejei plakátja, Urbaniec M. Auschwitz-plakátja, Hilscher J. nemzetközi gyermeknapra készített műve, Tomaszewski H. kiállítási plakátja, Jodlowski T. utazási plakátja. A sportplakátok közül Urbaniec M. művei tűnnek ki. Újszerűek Sobczynski R. és Baczewska L. alkotásai.

A kiállításon bemutatott plakátok jól példázzák a lengyel plakátművészet magas iskoláját, a korszerűséget, az ötletességet, a grafikai elgondolások erőteljes megformálását — és méltán váltották ki mind a szakkörök, mind a kiállítást látogató közönség elismerő véleményét.

Munkácsi Piroska

SZEMLE

Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. A reformáció korában. Budapest 1967, Akadémiai Kiadó, 295 l.

A magyar nyomda- és könyvtörténet kimagasló művelőjének, Fitz Józsefnek ezt a munkáját nem kis megilletődéssel vette kezébe az ismertetés írója. Történt ez egyrészt, mert posthumus műről van szó, másrészt mert — ha szabad itt személyes érzelmet is kifejezésre juttatni — Fitz József volt az, aki a régi nyomtatványokkal való foglalkozás iránt az érdeklődésemet felkeltette, és első, botladozó lépéseimet e téren igazgatta.

Fitz József négyévtizedes alkotómunkájának méltó betetőzését jelenti az a nagyméretű szintézis, amelyben össze kívánta foglalni hatalmas ismeretanyagát a magyarországi nyomda- és könyvtörténetről. Ennek első kötete, amely a mohácsi vészig tárgyalta e témát, 1959-ben jelent meg. (Vö.: *Magy. Könyvszle.* 1960. 72—76. l.) A most megjelent második kötet mondanivalóját a reformáció korából veszi és lényegében befejezi a XVI. század ismertetését.

Az olvasó a zárszóból megtudja, hogy a szerzőt hosszú és súlyos betegsége, majd 1964-ben bekövetkezett halála megakadályozta a következő, harmadik kötet megírásában, és abban is, hogy a második nyomdai munkálatait befejezze. Ezt a szerző kéziratának tiszteletben tartásával barátai és munkatársaiból alakult munkaközösség (Kőhalmi Béla, Máté Károly, Soltész Zoltánné és V. Waldapfel Eszter) végezte el. Önzetlen segítségükért, amely lehetővé tette a kötet megjelentetését, annak összes olvasója nevében itt mondunk köszönetet.

A második kötet tehát szerves folytatása az előzőnek, csak a címében nyert helyes kiigazítást, ahol a „magyar" jelzőt a tartalmat pontosabban fedő „magyarországi" váltotta fel. A kötet beosztása is hasonlatosságot mutat az elsővel: az általános részt az egyes nyomdák tevékenységének ismertetése követi. Az általános történet, természetesen magyarországi adatokon alapszik, és csak ott és annyit vett a szerző igénybe külföldi ismeretanyagból, ahol és amennyi szükséges volt a hazai viszonyok megvilágítására.

Érdekes a mű korszakolása. Míg Gulyás Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Budapest, 1931.) az egyes nyomdákat azok megindulásának időrendjében tárgyalta, addig Fitz József ehelyett mondanivalóját ideológiai áramlat köré csoportosította. A Mohács utáni Magyarország — mint csaknem egész Európa — a reformáció hatása alá került, ami természetesen a nyomdászatra is döntő hatással volt. A szerző tehát a reformáció korának magyarországi nyomda- és könyvtörténetét írta meg. Végére hagyta az ellenreformáció első hazai nyomdájának, a nagyszombatinak megindulását 1578-ban. Ez mintegy átvezetést jelent a következő korszakba.

Fitz Józsefnek a kötete korszakolásában megnyilvánult színes egyénisége számos fejezet összeállításában is tükröződik. Az általános részben ilyen szellemesen megválasztott témák köré csoportosította mondanivalóját, mint „a nyomdák ellenségei" (pestis, török és a cenzúra), „a nyomdavezető számvetése" (költségek, utánnyomás, ill. privilégium, szerzői honorárium), vagy „rövid életű felvidéki nyomdák" (Eperjes, Besztercebánya, Pozsony).

A szerző ezúttal is ugyanabban a rendkívül vonzó stílusban ír, mint amit már korábbi munkáiban is megcsodálhattunk. Ez olvasmányossá teszi a könyvet a szakma iránt csak érdeklődőknek és a témában jártas kutatónak egyaránt. Az évtizedes tapasztalatok birtokában bölcs higgadtsággal mérlegel, óvakodik a túlzó általánosításoktól. Miután kitűnően ismeri az anyagot, teljesen tisztában van, hogy milyen nagyon sok maradt máig is elrejtve a kutató szemek elől. Elismeri, hogy a statisztika bizonyos áttekintő tájékoztatást nyújthat, de egyben kifejezi bizalmatlan-

ságát is a számszerűségekkel szemben, sőt másokat is int ezek túlértékelésétől. („Tudjuk, hogy a régi korok bibliográfiai számadatai szükségképpen hamisak. Kénytelenek vagyunk egyes kérdések tárgyalásakor idézni őket, de jó lesz ilyenkor kérnünk az olvasót, hogy ne higgyen idézeteinknek." — 88. lap.)

A XIX. század több szerzője számos romantikus képzelgéssel hidalta át ismerete hiányait. Ezek kigyomlálását Fitz József nem mulasztja el: helyreigazítja pl. Ballagi Aladár novellisztikus képét a régi nyomdák életéről (52. lap), szétoszlatja a papír feltalálása és elterjedése körüli misztikus ködöt (75. lap) stb.

A szerző erős oldala, hogy amilyen közérthetően ismerteti a mondanivalója megértéséhez szükséges alapfogalmakat (pl. a fametszetekről szóló tudnivalók az 56. lapon), ugyanolyan élvezetesen olvashatók azok a részek is, amelyeket korábban teljes tudományos igényességgel már külön is kiművelt és most munkájába beépített (pl. a Luciusról szóló tanulmány a 63—66. lapokon).

Az élvezetesen megírt didaktikus részek a tárgy- és adatszerűségében impozáns ismeretanyaggal jól kiegészítik egymást. A helyes arányok megválasztása nem csak az általános részre, hanem az egyes nyomdák ismertetésére is jellemző. Az olvasó világos és szakszerű áttekintést kap azok életéről, tevékenységéről és hatásáról.

Fitz József munkájához — a jegyzetapparátusból kitűnően — az 1960-ig megjelent irodalmat használta. Helyes lett volna ezt valahol feltüntetni, hogy a címlapon szereplő 1967-es évszám ellenére az utolsó esztendők kutatási eredményeit az olvasó ne keresse hiába. Fokozza ezt a bizonytalanságot, hogy négy helyen (52., 104., 209. és 273. lapokon) az 1962—1965. évekre vonatkozó kiegészítés, ill. változtatás történt a kéziratban anélkül, hogy az 1960—1965 közötti esztendők irodalma és annak eredményei beépítést nyertek volna a könyvbe.

A mű áttekinthetőségét — az előző kötettel szemben — az illusztrációk jegyzéke fokozza. A hely- és névmutató, amelynek rendkívüli hasznosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, sajnos nem tükrözi kellő teljességében a könyvben tárgyalt hatalmas ismeretanyagot. Több meglepő hiány felfedezése után szúrópróbaszerűen összevetettem a 88. lapon levő hely- és személyneveket a mutatóval. Ennek során kiderült, hogy abból nem kevesebb, mint öt város (Bécs, Brassó, Gyulafehérvár, Kassa és Kismarton) és öt személy (Báthori Zsigmond, Xalixt Honter, János Zsigmond, Márton eperjesi könyvárus és Karl Gustav Schwetschke) neve hiányzik.

A szerző munkájának ez a második kötete még az elsőnél is gazdagabb és reprezentatívabb kiállítású. A szép köntös csak fokozza a belső tartalom értékét. Az Akadémiai Kiadó joggal büszke lehet erre a bibliofil igényű kiadványára.

A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem című nagylélegzetű, összefoglaló munkának ez a második kötete alapvető kézikönyve lesz az ezzel a témával folalkozóknak, és mindig kedves olvasmánya az eziránt érdeklődőknek. Ez Fitz Józsefnek „aere perennius" emléket állít.

Borsa Gedeon

A könyvtári szolgálat jogi szabályozása II. Összeállította és szerkesztette Takács József. Budapest, 1966. 360 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 17. sz. kiadványa.)

Könyvtárügyünk fejlődésének jó ütemét jelzi, hogy az 1958-ban megjelent könyvtárügyi jogszabálygyűjtemény újabb — az 1965-ig inclusive megjelent joganyagot tartalmazó — kötete látott napvilágot. A szerkesztői bevezető jelzi, hogy az új kötet a korábbiaknak folytatása, azonos szerkezeti vázzal és közös mutatókkal. A teljesség kedvéért utalnunk kell az 1958-ban megjelent kötet bevezetőjében mondottakra, ahol Takács József kifejtette, hogy a kötet az 1951-ben és 1954-ben megjelent gyűjteményekkel *együtt* alkot szerves egységet: 1951-ben elsősorban a történeti jellegű anyag került kiadásra, majd 1954-ben az akkor hatályos jogszabályok — mindkét kötetben időrendben. Az 1958-as (majd az előttünk fekvő 1966-os) kötetek az 1954 óta megjelent jogszabályokat tematikus csoportosításban nyújtják, megkönnyítve így is (túl a jólsikerült mutatókon) a gyakorlati használatot.

A kötet széleskörű, a könyvtárügy egészére kiterjedő áttekintést nyújt az 1956-os alapjogszabályok kiegészítéseiről, majd ezt követően az egyes ágazatok terén létrejött felügyeleti és szervezeti jellegű joganyagról, a gyűjtőköri kérdésekkel, a könyvtári belső munkafajtákkal, a könyvtárközi együttműködéssel, a dokumentációval és a személyzeti ügyekkel kapcsolatos jogszabályokról. Végül az egyes hálózatok általános szervezeti szabályzatait olvashatjuk. Külön említendő, hogy a kötet nem csupán a nyomtatásban megjelent jogszabályokat adja, hanem számos belső, csupán irattárakban található utasítást is.

A különben elszórt, szinte hozzáférhetetlen, sok esetben másodlagos fontosságú jogszabályanyag egy kötetben történt összegyűjtése számos esetben teszi majd lehetővé, hogy e joganyagból általánosan, vagy saját területünkön hasznosítható tanulságokat vonjunk le. Ezen túlmenően — forrásszerű, pontos fogalmazásban, sallangos magyarázatoktól mentesen — olyan területekkel is alaposan megismerkedhetünk, melyek közvetlen munkánktól távolabb állanak. Így p. o. minden könyvtáros számára fontosak a sajtójoggal és a fordításokkal kapcsolatos jogszabályok, mivel valóban ma már könyvtáraink tekintélyes része lát el kiadói tevékenységet. Külön örömmel üdvözöljük a pótszabadságok kérdésének krónikussá vált rendezetlenségével kapcsolatos megjegyzést a „szerzett jogok"-at illetően. (336. l.).

Legyen szabad pár kívánnivalóra is rámutatnunk. A jogszabálymutatóban alkalmazott csillagjelek magyarázata ide, s nem a bevezetésbe kívánkozott volna. Hasonlóképpen félreértésre adhat alkalmat, hogy a tárgymutatóból elmaradt az aláhúzások magyarázata. A tartalomjegyzék utal a magyar könyvtárügy szervezeti felépítését ábrázoló, az 1958-as kötetben található sematikus vázlatra. Helyes lett volna ennek újbóli közlése, tekintettel az azóta bekövetkezett szervezeti változásokra (p. o. az Országos Könyvtárügyi Tanács névváltozása, az Országos Műszaki Könyvtár névváltozása és függőségének módosulása, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtárának önálló hálózati központtá válása). S a fenti, kisebb jelentőségű kifogások mellett egyetlen súlyosabb hiányosság: elmaradt az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtári hálózata nemzetközi csere-szabályzatának közlése. (E jogszabály a Könyvtárhálózati Füzetek 2. számaként jelent meg.)

A szerkesztő 1958-ban kötete elé azt a célt tűzte, hogy az a könyvtáros kézikönyveként szolgáljon, nyújtson tájékoztatást (bel- és külföld számára egyaránt) a magyar könyvtárügy fejlődéséről, s adjon segítséget a könyvtárosképzés területén. Mindkét kötet elérte, sőt messze túllépte a kitűzött célt, s nélkülözhetetlen segédeszköze lesz minden könyvtárosnak.

TÓTH ANDRÁS

Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz. Közzéteszi NIZSALOVSZKY Endre. (A leveleket sajtó alá rendezte LUKÁCSY Sándor. A bev. tanulmányt és — LUKÁCSY Sándor közreműködésével — a magyarázó jegyzeteket írta NIZSALOVSZKY Endre.) Budapest 1967, Akad. Kiadó, 259 l. 6 t. (Irodalomtörténeti füzetek 55.)

A magyar reformkor és polgári átalakulás két kiemelkedő egyéniségére — akik közül, elméleti és gyakorlati politikai hagyaték mellett, az egyik a magyar irodalom klasszikusa is — új világot vető minden adat értékes a könyvek, kéziratok búvára számára. Különösen, ha régóta lappangó, nagyobb kéziratos anyagról van szó, mint a NIZSALOVSZKY által előbb folyóiratban ismertetett, majd a most kiadott könyvben egész terjedelmükben közreadott EÖTVÖS-levelek. A mintaszerű, gazdag jegyezetekkel kísért szövegkiadás — NIZSALOVSZKY és LUKÁCSY együttes munkája — mindhárom részében (1. Szárnypróbálgatások, első eredmények; 2. A politikai küzdelmek keresztttüzében; 3. Világos után) új, főleg részleteket megvilágító, de többször eddigi tudásunkat lényegesen bővítő, illetve módosító adattal gazdagítja a két, szoros személyes barátsággal egybefűzött, nagy alkotó életrajzát.

A sajtótörténész számára a legtöbb tanulsággal mégis a második főrész anyaga szolgál. A *Pesti Hirlap* történetének második, KOSSUTH megválása utáni szakaszára derül belőle új fény, arra a szakaszra, amely a tündökletes első évek után valahogy epigonkorszaknak tűnhetett régebben. Azt mutatja, hogy SZALAY, meg a szerkesztésben aktív részt nem vállaló EÖTVÖS, nagy felelősségtudattal vállalta a feladatot, pontosan, szerződésszerűen határozták meg kölcsönös szerepüket és a végrehajtás fázisai közt sem szakadtak el egy percre sem egymástól. EÖTVÖS nem csak kész cikksorozattal sietett a súlyos fordulaton túlesett lap segítségére, de részletekben is ott állt tanácsaival SZALAY mellett. Erősen hisznek abban, hogy az ellenzék a „vigyázatlan" KOSSUTH után mellettük fog állani. Eleve súlyt helyez EÖTVÖS a „gyanúsítások" leszerelésére. SZALAY érezztesse, mennyire kényszerhelyzet, a közérdek és az ellenzéki célok érdeke késztette új szerepére, „nehogy Kossuth vigyázatlansága által a párt mely haladási pártnak nevezi magát, organum nélkül maradjon". Azt remélik, hogy KOSSUTH, ha csak a „Híradó sípján [a kormány konzervatív újsága] fújni nem akar", maga is mellettük fog állni.

Az ellenzék centralista és municipalista szárnya közt habozók megnyerésére EÖTVÖS taktikai, a sajtó hatásának jó ismeretére való tanácsokat is ad, pl. az országgyűlési beszámolókban a hozzájuk közel álló követek beszédeit nem szabad csak „in nucleo" adni, hanem „amennyire lehet a discussiot individualisálva; a' magyarnak óriási hiúsága van, 's követeink

legnagyobb része oda áll hol magát inkább tömjénezve 's beszédeit terjedelmesebben közzétéve látja".

A csalódás, majd annak nyomában a lap újabb átalakítása, a centralista tendencia enyhítése, ebben az ellenzéket a megyék ellen kihasználó kormánypárti sajtó szerepe, végül a négy főmunkatárs egymás közti és az ellenzék BATTHYÁNY által vezetett többsége közti tárgyalásokra kapunk még egy sor adatot ezekből a mindig átgondolt, mégis a meggyőződés lelkességétől fűtött levelekből.

Az igen alapos jegyzetelés a levelek szövegét egy majdnem ugyanolyan izgalmas — és alig kevésbé terjedelmes — kommentárszöveggel teljesíti ki. Az alapossága, a lényeges új tudományos mondanivaló teljes és szabatos előadásával jellemző, hogy pl. EÖTVÖS elméleti főművének SZALAY által svájci barátai (EÖTVÖS és SZALAY nyugati, főleg svájci barátaira vonatkozó adatokra folyóiratunk tárgyköre miatt itt nem térhetünk ki) útján is táplált nemzetközi hatását egészen a huszadik századi nyugati politikai-társadalomtudományi irodalomig kíséri nyomon.

Néhány jelentéktelen, inkább csak elírásszerű hiba: LANDERER és HECKENAST szövetkezése 1845-ben már évek óta befejezett volt, a „később" időpont jelölés tehát téves (161. l.). Ugyancsak 1845-ben már nem a *Pesther Tagblatt*, hanem a *Pester Zeitung* a legnagyobb német újság; utóbbit LANDERER éppen a *Pesti Hirlap* csökkentebb terjedéséért kapta kárpótlásul (162. l.). *Lagrand* Dumonceau helyesen *Langrand* Dumonceau (212. l.). Nem *Nouvelle* Larousse *Universelle*, hanem *Nouveau ... Universel* (144. l. és mutató).

A művek, cikkek, hírlapok indexe, valamint a névmutató egészítik ki a nem csak tudományosan alapos, de minden részében élvezetesen feldolgozott kiadványt.

DEZSÉNYI BÉLA

Historocký Rok — Pamätnica z osláv storočnice Matice Slovenskej v roku 1963. Martin, 1966. Matica Slovenská, 363 l.

1963-ban ünnepelték a szlovákok kultúrtörténetük egyik jelentős eseményének, a Matica Slovenská alapításának 100. évfordulóját. Bár az intézmény eredeti formájában csak 12 évig állt fenn (az akkori magyar kormányzat szűklátókörű nemzetiségi és kultúrpolitikájának egyik legnagyobb balfogásaként 1875-ben betiltotta), a Matica Slovenská a létrehozásával és fenntartásával kapcsolatos küzdelmek nyomán kulturális fogalommá és a nemzetiségi eszme melletti kiállás szimbólumává vált. A Matica eredetileg, mint egyetlen engedélyezett, társulati formában működő szlovák kulturális intézmény szervezte a honismereti kutatásokat, gyűjtötte a szlovák életre vonatkozó dokumentumokat és széleskörű tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is fejtett ki. 1919 után a polgári köztársaság időszakában könyvkiadóként, népművelési központként lényegileg állami kultúrpolitikai funkciót töltött be. A népi demokráciában előbb mint népnevelő tömegszervezet működött, az 1954-ben történt államosítás során Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet néven, az ehhez fűződő funkciókban kapta meg végleges profilját.

Az évforduló jelentősége önmagában is indokolja a reprezentatív kivitelű emlékkönyv formájában való megemlékezést. A mű szerkesztői azonban nem az intézmény küzdelmes múltjáról és eredményeiről akartak áttekintést adni, hanem csupán a jubileumi események részletes lerögzítésével kívánták dokumentálni a kortársak egyértelműleg pozitív értékítéletét. Ennek megfelelően az emlékkönyv csak röviden említi a Szlovák Tudományos Akadémia 1963. febr. 18—20-án megtartott, a Matica Slovanská történeti jelentőségével foglalkozó ünnepi ülésszakát és csupán utal az elhangzott előadásokat ismertető publikációkra.

A kötet érdemi része a lényegében 1963. aug. 2—4. között Martinban lezajlott jubileumi ünnepségsorozatnak, az elhangzott beszédeknek, a jubileummal kapcsolatos társadalmi eseményeknek (kiállítások, színielőadások, emlékműleleplezések), továbbá az ország más városaiban és külföldön tartott megemlékezéseknek részletes krónikája. Jelentős helyet biztosítottak a szerkesztők a bel- és külföldi kulturális intézmények képviselőik útján vagy írásban eljuttatott üdvözleteinek. Így fotókópiában közlik az Országos Széchényi Könyvtár kétnyelvű üdvözlő levelét, amely a Matica Slovenskát mint az ezer éves magyar—szlovák kapcsolatok közös hagyományait őrző és feltáró kulturális intézményt értékeli és a közös tudományos érdekek szolgálatában készségét fejezi ki az aktív együttműködésre.

Az ünnepi ülések felszólalásai közül említésre méltó Juraj PAŠKA, a Matica igazgatójának rövid történeti áttekintést adó megnyítója és Alexander DUBČEK, a Szlovák Kommunista Párt első titkárának a Matica kulturális jelentőségét összefoglaló ünnepi beszéde.

Az emlékkötet gondos kiállításával az ünnepi ülésekről, társadalmi eseményekről, műalkotásokról, fontosabb dokumen

tumokról közölt fényképfelvételeivel színvonalas emléket állít a jubileumnak. A Matica külföldi tisztelői azonban szívesen olvastak volna e kötetben is néhány tanulmányt az alapítás előzményeiről, a betiltás politikai-társadalmi hátteréről, a Matica hagyományőrző, népművelő és kiadói tevékenységéről, alapítói és későbbi vezetői tudományos és közéleti munkásságáról. A kutatók munkáját mindenesetre megkönnyíti az évfordulóval kapcsolatban 1962—63 folyamán a szlovák és cseh sajtóban önálló műként, vagy periodikák, gyűjteményes kötetek cikkeként publikált tanulmányok és közlemények bibliográfiája.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego. Tom V, Zeszyt 1, 2. Wrocław—Warszawa—Kraków 1966. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 284+256 l.

A Lengyel Tudományos Akadémia Lengyel Sajtótörténeti Kutatócsoportja folyóiratának 1966. évi kötetei az előzőekhez hasonlóan változatos tartalmú színvonalas tudományos publikációk. Az anyag csoportosítása továbbra is hármas: tanulmányok, dokumentumok, recenziók. A tanulmányok közül a lengyel sajtótörténet legkorábbi időszakával, Jerzy ŁOJEKnek az 1776—1783 között megjelent *Gazeta Grodzieńska*-t tárgyaló cikke foglalkozik. Az ún. Kongresszusi Lengyelország sajtóviszonyait ugyanezen szerzőnek a lapkiadó vállalatok szervezési és finanszirozási kérdéseiről, valamint Alina SŁOMKOWSKAnak a kormánysajtó létrehozására irányuló kísérletekről szóló tanulmányai dolgozzák fel. A XIX. század második felének problémái Eugeniusz TOMASZEWSKInek *A szerzői honoráriumok bevezetése a varsói napisajtóban 1851—1861 között* című, Jerzy MYŚLIŃSKInek *A Prezgląd Rzeszowski és a Kurier Rzeszowski kiadąsi költségei és terjesztése 1883—1887 között* című és Zenón KMIELIK *A néplapok története 1866—1905 között és a Zorza és a Gazeta Swiąteczna* című cikkeiben szerepelnek. A XX. század első évtizedeit tárgyalják MYŚLIŃSKInek a krakkói konzervatív sajtóval és a Krytyka kiadó pénzügyeivel foglalkozó cikkei, továbbá Wojciek BUŁATnak a *Głos (1900—1905)* és Wiecław PIĄTKOWSKInak a *Polak (1896—1906)* társadalmi-politikai folyóiratok jelentőségét elemző tanulmányai. A két világháború közötti önálló Lengyelország sajtójára vonatkozó kutatásokat Jan BORKOWSKInak *Társadalmi-politikai problémák a Społem hasábjain 1930 november—1939 július között* című tanulmánya, valamint a Ruch folyóiratterjesztő vállalat tevékenységére és a lengyel katonai sajtó történetére vonatkozó dokumentumösszeállítások képviselik.

A Lengyelországon kívüli lengyel nyelvű sajtó problémái Jarosław DASZKIEWICZnek *Lengyel sajtó Szovjet-Ukrajnában 1919—1950 között* című és Andrzej SLISZ *Lengyel sajtó Belorussziában 1921 előtt* című tanulmányaiban nyertek feldolgozást. Rokon témakört érint *A Lengyel Köztársaság new yorki főkonzulátusa sajtóosztályának tevékenysége 1919-ben* című dokumentumközlemény és Józef SKRZYPEKnek az emigránsproblémákkal foglalkozó lwówi lapot, a *Prezgląd Emigracyjnyt* feldolgozó tanulmánya.

A dokumentumok közül a legalaposabb feldolgozás *A lengyel munkásmozgalmi sajtó statisztikája 1848—1939 között* című adatgyűjtemény. Érdeklődésre tarthat számot a szólásszabadság védelme érdekében 1929 novemberében Varsóban megtartott hírlapírói konferencia anyaga is.

A recenziók sorában összehasonlító jellegű feldolgozás a lengyel ellenállási mozgalom sajtóbibliográfiáival foglalkozó cikk. Az ismertetett művek közül a legjelentősebbek: CIEŚLAK, Tadeusz: *Lengyel sajtó Mazóviában és Warmiaban 1718—1918.* Olsztyn, 1964. Ketrzyński Tudományos Intézet. 185 l.; GIEŁZYŃSKI, Witold: *A varsói sajtó 1661—1914.* Warszawa, 1962. PWN. 525 l. Figyelemre és követésre méltó közlemény a lengyel főiskolákon, tudományos könyvtárakban és intézetekben készült sajtótörténeti tárgyú dolgozatok, doktori és magiszteri értekezések jegyzéke is.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae 1—2. Praha 1966, Academia. 530, 490, XVI p.

Kissé szokatlan ismertetésre vállalkozni olyan művel kapcsolatban, amelynek csupán első két kötete jelent meg, a másik három és az ötöt együtt áttekinthetővé tenni hivatott hatodik, „mutató-kötet" még nem látott napvilágot. Mégsem lesz hiábavaló főként e mű alap-koncepciójára és még inkább néhány módszertani megoldására felhívni a XV—XVII. századdal foglalkozó és számos probléma megoldása előtt álló hazai irodalomtudományunk, filológiánk szakembereinek figyelmét.

A leginkább lexikonnak minősíthető munka tematikája: „a latin és görög nyelvű költészet Cseh- és Morvaország területén az Ulászló-kortól a Fehérhegyi csatáig", azaz a XV. század utolsó harmadától a XVII. század első harmadáig. Egyaránt

figyelembe vesz kéziratos és nyomtatásban megjelent verseket. Igen érdekes, kik kapnak címszót az *Enchiridion*ban:

a) csehországi származású, latin vagy görög versek szerzői; *b)* olyan személyek, akik jelentősebb szerepet játszottak a humanista költészet fejlődése szempontjából; *c)* akiknek nagyobb számú kisebb verset vagy legalább egy, két- vagy néhány szerző által készített könyvet ajánlottak; *d)* olyan külföldiek, akik Cseh- és Morvaországban működtek vagy jelentősebb kapcsolatuk volt a területtel, illetve képviselőivel.

Az alap-koncepció tehát némiképp Szabó Károly RMK II—III-ának verses része. A latin, görög próza újabb kötetben jelenik majd meg, míg a cseh nyelvű verses és prózai nyomtatványokat egyaránt a szintén napjainkban befejezéséhez közeledő *Knihopis* tartalmazza.

A szerkesztőknek igen komoly problémát okozott az anyag terjedelmének csökkentése és a válogatás. (1908-ban, illetve 1918-ban megkezdett munka folytatásáról, részben újjászerkesztéséről van szó, Truhlář—Hrdina kifejezetten XVI. századi örökségének feldolgozásáról.) Ezért maradtak ki az eredetileg számbavett prózaírók, a csak kevés dedikációban szerepelt személyek, továbbá azok, akiknek a cseh—morva földdel való kapcsolata vitatható, illetve nem jelentős, kimaradtak továbbá az antik szerzők nevei is.

A szerkesztők csökkentették a tárgyi címszavakat is. Mindössze egyetlen ilyen címszót használnak, a *Carmina gratulatoriat*.

Mindezen egyszerűsítések ellenére számos vitatható kérdésben kellett állást foglalniuk a szerkesztőknek. Ilyen például az önálló művek besorolása. Az egy szerzőt feltüntető művek természetesen az illető szerző neve alatt kaptak helyt. Amennyiben szerző neve nem szerepel, a besorolást az „alap-vers" szerint végezték, amely rendszerint az egész mű címe is. A többszerzős műveket annak a személynek a neve alá sorolták, akihez az ajánlás szólt, ha pedig ilyen személy több volt, akkor az egész mű a szerkesztő-költő neve alatt szerepel, ha pedig az sem meghatározható, akkor az ábécé szerinti első költő neve alatt. Ennek ellenére minden szerző nevét kiemelik a megfelelő helyen, természetesen csak rövid utalás formájában.

Az anyag természetéből még egyéb meggondolások is következnek. Ilyen például az, amikor az ajánlásban szereplő — irodalmilag nem számottevő — nő neve helyett rendszerint a férj neve adja a címszót.

Ha az *Enchiridion*ban szereplő szerző cseh nyelven is, vagy prózát is írt, akkor ezek a művei is említést nyertek a kézikönyvben, de a lehetőségig rövidített formában, illetve a szerkesztők pusztán utalnak más kézikönyvek vagy egyéb források adataira.

Problematikus a nevek átírása, illetve helyesírása is. Idézzük ezzel kapcsolatban szó szerint a *Bevezető* eligazítását: „A címszó alapja az a név-forma, amelyet a szerző leggyakrabban használt, illetve ha ismertebb íróról van szó, a modern irodalomtörténetben használatos név-forma . . . A keresztnevek a cseh és a szlovák szerzők esetében csehül, másoknál latinul szerepelnek." A nemesi előneveket (helyneveket) csak azoknál a szerzőknél vették figyelembe, akik születésüknél fogva kapták azt. A címszó alapja mindenképpen a vezetéknév, s az elő-, illetve helynév csak akkor az, ha az illető nemesi család kifejezetten és következetesen elő-, illetve helynevét használta vezetékneve helyett.

Minden személyről rövid életrajzot közöl az *Enchiridion*, majd a művek részletes leírása, a kritikai kiadások, lelőhelyek és a vonatkozó irodalom következik.

A kézikönyvben három kronológiai számsor található. Ezek a marginális évszámok jelzik a szerző saját munkáinak (antikvával szedve), az ajánlásban szereplő személy (kurzívval), végül azoknak a műveknek az időrendiségét, amelyekben a címszóban szereplő személynek része volt.

A vállalkozás és megoldása mindenképpen érdekes és tanulságos, s a felvetett kérdések vitathatóságuk ellenére vagy éppen ezért számunkra is rendkívül időszerűek. Most nem is vállalkozhatunk sem a mű alapvető módszertani problémáinak, sem egyes tételeinek érdemi elemzésére. Erre az egész sorozat ismertetésében kerülhet csak sor.

Az *Enchiridion* magyarországi aktualitását a módszertani problémák mellett jónéhány hungarika szereplése is aláhúzza, ami ismét csak a két ország szakembereinek, sőt Kelet-Közép—Európa tudományosságának együttes munkálkodását sürgeti.

Käfer István

Taubert, Sigfred: Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels. Pictures and texts about the book trade. Images et textes sur la libraire. Hamburg, 1966. Hauswedell. I. XXV, 124 l. II. IX, 523 l.

Képeskönyv a könyvkereskedelem történetéről. Az első, vékonyabb kötet témák (kereskedő, segéd, vásárló, belső berendezés, kiadó stb.) szerint elemzi a képeket, és mindegyik témáról rövid történeti áttekintést ad. A második, vastag kötet 258 nagyméretű képet tartalmaz. A szerző,

aki maga is könyvkereskedő, válogatása fő elvének a változatosságot tartja, s ezt sikerül minden tekintetben megvalósítania. Tárgy szerint mindent felölel, ami a könyvkereskedéssel kapcsolatos: kirakatokat, belső berendezést, elegáns üzlettulajdonosokat, segédeket, piaci árusokat, házalókat, antikváriumokat, kölcsönkönyvtárakat, kiadókat, szerzőket, nyomdászokat, rézmetszőket, gyermek és felnőtt vásárlókat... Felfogás szerint komoly alkotások és szatirikus-vidámak váltják egymást keleidoszkopszerűen. Műfajilag láthatunk színes és fekete-fehér metszeteket, litográfiákat, olajfestményeket, akvarelleket, címlapokat, porcelánszobrokat, csak a fényképek maradtak ki, feltehetően az anyag túlságos gazdagsága miatt. Időbelileg túlteng a XIX. és XX. század, de azért találunk középkori és XX. századi alkotásokat is. Az angol, német, hollandus, olasz, francia és orosz művészek mellett sok a kínai és japán, néhány földrészről (Afrika, Dél-Amerika) és néhány országról (Magyarország, a balkáni országok és az ázsiaiak nagyrésze) azonban nem tudott TAUBERT anyagot szerezni. A művészek közül kb. százhatvannak ismerjük a nevét (Honoré DAUMIER, Gustave DORÉ, Thomas ROWLANDSON, Karl SPITZWEG stb.), de elég sok az anonim alkotás.

A második kötet egy kis könyvkereskedelem-történeti antológia is. A képmagyarázatokat versekből, színdarabokból, levelekből, hivatalos jelentésekből, történelemkönyvekből vett idézetek kísérik. Ezek többnyire nincsenek szoros kapcsolatban a képekkel, de vagy ugyanabból az időből származnak, vagy ugyanabban a témakörben mozognak.

A szöveg három nyelvű: német, angol, francia.

Noha a szerző lehetetlen gondolatnak tartja, hogy művét a könyvkereskedelem történetének tekintsük, nem vitás, hogy ez a gazdag, változatos anyag igen sok adattal és ötlettel szolgálhat a historikusoknak; mégpedig nemcsak a könyvkereskedelemmel foglalkozóknak, hanem minden kultúrtörténésznek, elsősorban természetesen annak, aki valamiféle szempontból a könyv múltjával foglalkozik. A kitűnően összeválogatott képanyag átnézését a laikusoknak is ajánljuk: nagy élvezetet okoz mindenkinek, akinek szívügye a könyv.

VÉRTESY MIKLÓS

Hering, Elisabeth: Az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift.) (Ford. Vajda Endre) Budapest, 1966. Gondolat. 187 l. 14 t.

Az emberközti érintkezésnek a nyelv kialakulása utáni első nagy fázisáról, az írás kialakulásáról közérthető, rövid ismeretterjesztő tájékoztatás nem jelent meg a felszabadulás óta; egy terjedelmesebb, inkább könyv- mint írástörténeti mű látott napvilágot, amely nem felelhetett meg a jogos igényeknek. Ezzel lehet indokolni, hogy — noha az írás és írásbeliség történelmi kutatásában Magyarország olyan nemzetközi viszonylatban is megbecsült tudósokat tud felmutatni, mint HAJNAL István és tanítványa, MEZEY László — érdemes volt lefordítani ezt a nem túl nagyigényű, de jól perdülő — szinte szórakoztatva mesélő írástörténeti könyvecskét. HERINGet inkább az ősi írásrendszerek felfedezése, kalandos, sokszor bravúros megfejtése — egy GROTEFEND, CHAMPOLLION, vagy a legújabb, a szovjet KNOROZOV személyisége — érdekli, mint az írások kialakulásának, az írásba foglalt közlés lassú térfoglalásának az útja. Néha nem tud ellenállni az anekdotikus részletezés vonzásának. Néha úgy látszik, eltéveszti a határt az érdeklődés felcsigázására igénybevehető „rejtélyes" fordulatok komoly könyvben megengedhető alkalmazásánál. De a kép-, gondolat-, hangrögzítés lényeges és sokfelé egymástól függetlenül végbemenő folyamatát, meg az ábécé módszerének alapjában egyszerű felfedezését alapos, megbízható tanulmányra támaszkodva mutatja be. A legújabb eredmények és írástörténeti irányok — bár szembesítés és vitatás nélkül — de helyet találnak az összképben, noha ez — a történeti egymásután néha szükségtelen megszakítása miatt — mozaikdarabokra bomlik.

Mindent összevéve érdekes, vonzó olvasmány HERING kis könyve. Reméljük, az igért hazai szerzők készítette írástörténet nem várat már sokáig magára, addig HERING írása a könyv- és könyvtártörténet szakmai kutató-jelöltjei számára is haszonnal forgatható, könnyen érthető bevezetés gyanánt szolgálhat.

D. B.

Williamson, Hugh: Methods of book design. The practice of an industrial craft. 2. ed. London, 1966, Oxford University Press. XV, 433 l.

Az angol könyvnek a kontinensitől eltérő, jellegzetes arculata van. Stílusában az utolsó évtizedek alatt szinte semmit sem változott, ma is a nemes klasszicista hagyományokat tartja szem előtt, a „modern" elemektől, a formai újításoktól erősen elzárkózik. Ugyanakkor jellemzője az is, hogy technikailag igen magas színvonalon áll.

Hugh Williamsonnak is számottevő része van abban, hogy a mai angol könyv ilyen hagyományőrző formájú és ilyen gondos kivitelű. Williamson korábban az oxfordi Alden Press, majd tizenhat éven keresztül az egyik legjelentősebb angol tudományos kiadó, az Oxford University Press vezető szakembere, jelenleg pedig az oxfordi University Press (nyomda) egyik vezetője. 1952 óta részt vesz az angol Nemzeti Könyvszövetség évi kiállításának a szervezésében. Az angol könyvkiadók egyesülete által létesített könyvkiadói és nyomdászati tanfolyamnak kezdettől fogva egyik felügyelője.

Williamson tíz év után most már második, átdolgozott és bővített kiadásban megjelent műve a könyvtervezéssel kapcsolatos ismereteket foglalja össze. A könyv elsősorban a kiadóban dolgozók igényeit elégíti ki, de haszonnal forgathatják egyrészt a nyomdaiparban működők, másrészt a könyvkereskedők, könyvtárosok, könyvgyűjtők is. Az ilyen tárgyú művekhez hasonlóan külön fejezetekben tárgyalja a könyv létrejöttével kapcsolatos egyes részletkérdéseket: a kéziratot, a könyv alakját, a szedéstükröt, a szedést, a betűk megválasztását, a betűtípusokat, az illusztrációs technikákat, az illusztrációnak, a könyvdísznek és a színeknek a szerepét, a papírt, a kötést, a borítópapírt stb.

A könyvtervezésben érdekelteknek alaposan ismerniök kell a szerző szerint az előállítással kapcsolatos műszaki kérdéseket és lehetőségeket, ezért minden fejezetben világosan összefoglalja a szükséges technológiai ismereteket. A magyarázatokat nem sok, de szemléletes ábrával is közelebb hozza az olvasóhoz.

Williamson hangsúlyozza, hogy a könyv egyik szempontból nézve áru, ezért a nyersanyag- és termelési lehetőségekben a gazdaságosság figyelembe vételével kell válogatni. Ugyanakkor vonzóvá kell tenni a terméket, hogy a vevők minél nagyobb számban és szívesen vásárolják meg. A vásárló, az olvasó egyik igénye, hogy a könyv tartós legyen, a gyakori használat során se menjen tönkre. Másik igényük, hogy a könyv mint látvány is megfeleljen céljának: jól áttekinthető, tisztán olvasható legyen. Végül harmadik igényük, hogy a könyv ne csak tartalma, hanem külseje miatt is megőrzésre érdemes legyen.

Ezek a praktikus szempontok vezetik a szerzőt az egyes részletkérdések fejtegetésében is. Esztétikai követelményként az egységes, harmonikus tipográfiai képet hangsúlyozza. Nem beszél „szép" könyvről, csak jól „megtervezett" és „jól előállított" könyvről. A könyvtervezést, a könyvkészítést nem tekinti művészetnek, hanem mesterségnek, iparnak. Így nem ad túl sok lehetőséget az egyéni elképzeléseknek, a fantáziának, hanem a hagyományosan kialakult és szinte kötelezőnek elismert szabályokat ismerteti, azokból kell szakértő válogatás után a megfelelőeket alkalmazni.

A könyv sok hasznos ismeretet ad, s olvasása után megérthetjük, hogy az ilyen kézikönyvekből tanulók magas színvonalon tudják tartani az angol könyvet.

Dörnyei Sándor

Hawken, William R.: Copying methods manual. Chicago, 1966. Library Technology Program — American Library Association. XV, 375 p. (Library Technology Program publications, 11.)

Az elmúlt 15 évben számos könyvfényképező és iratmásoló eljárás terjedt el. Míg korábban csak néhány reprodukálási lehetőség közül lehetett választani, ma már a hagyományos fényképezés mellett a különféle új fizikai és kémiai másolóeljárásokat s a reprográfiai ipar számtalan készülékét és másolóanyagát vehetik igénybe a könyvtárak és kutatóintézetek. Ennek következtében megnőtt a dokumentációs fényképezést, sokszorosítást tárgyaló kézikönyvek fontossága és kelendősége, mert e szakterület megduzzadt irodalmában és a gyakorlatból még kevéssé ismert másolóeljárások között nehéz tájékozódni.

Az említett időszakban megjelent jelentősebb kézikönyvek, pl. a FID által kiadott *Manual on document reproduction and selection* (1953—1957), a *Manuel pratique de réproduction documentaire et de sélection* (1964), vagy Otto Frank könyvei, a dokumentációs fényképezés, másolás kérdéseit nem a felhasználási területekből kiindulva tárgyalják, s a könyvtári anyagra nem fektetnek kellő hangsúlyt. W. R. Hawken másképpen dolgozza fel ezt a témát, mint elődei: a másolásra kerülő eredeti dokumentumokból s a másolatok vizsgálatából indul ki, a könyvtári reprodukálás módjára, lehetőségeire nézve ad gyakorlati tanácsokat. Alapgondolatában és szerkezetében leginkább Binkley 30 évvel ezelőtt megjelent könyvével rokon (*Manual on methods of reproducing research materials*. Ann Arbor, 1936).

W. R. Hawken is elsősorban a „research materials" kategóriába sorolható dokumentumok reprodukálását vizsgálja. A kutatási anyag műfaja és jellege szerint sokféle. A nyomtatványok lehetnek könyvek, hírlapok, térképek, tónusos illusztrációk, katalóguskártyák. A nem nyomtatott

anyag lehet pl. kézirat, gépirat, eredeti tónusos illusztráció, kézírásos vagy gépírásos katalóguslap, mikrofelvétel és eredetiről készült másolat. A műfajokon túl az eredeti dokumentumok fizikai jellegzetességeik szerint tovább csoportosíthatók. A technikai problémák egész sora merül fel például a kívülállók számára egyszerűnek tűnő nyomtatvány-másolás esetében. Már a betűk mérete, jellege, egymástól való távolsága is befolyásolja a másolat olvashatóságát. A nyomás minősége, színe, a papír árnyalata, felülete, elszíneződése, a kötet vastagsága meghatározó tényező lehet egy-egy reprodukáló eljárás kiválasztásában vagy elvetésében. A másolatok az eredetitől és egymástól sok tekintetben különbözhetnek, pl. a méret, a fizikai jellemzők, a kép tisztasága vagy tartóssága tekintetében. A másolóanyagokat vizsgálni lehet hő- vagy fényérzékenységük, a kontraszt, a megvilágítástérjedelem, a feloldóképesség, a színérzékenység stb. szempontjából. A felvétel ugyanakkor készülhet optikai, érintkező másoló, vagy mikrofelvevő eljárással. Ha tekintetbe vesszük, hogy a dokumentációs reprodukáló, illetve sokszorosító eljárások száma az utóbbi időben többszörözödött meg, s ezek közül e kézikönyv harmincat ismertet, meg lehet érteni azokat a nehézségeket, amelyek a legmegfelelőbb eljárás kiválasztását kísérlik. A gyorsmásoló eljárások egy része még újkeletű, alig jutott túl a kísérletezés szakaszán, csak korlátozottan terjedt el. A *Copying methods manual* első ízben a legtöbb régi és új eljárás elemzését, összehasonlítását, értékelését adja a könyvtárak szempontjából, segít eligazodni a technikai problémák és lehetőségek sokaságában. A mikrofilmezés viszonylag kevés teret kap az egyéb másolóeljárások mellett.

A könyv 27 táblázata és 195 ábrája fokozza a mű használhatóságát. Adatokat tartalmaz a nyersanyagok jellegére, a selejt arányára, a készülékek beszerzési árára, a másolatok előállítási idejére nézve is. Nem a korszerű gépek leírásával, a gyártó cégek felsorolásával foglalkozik, hanem a reprodukáló eljárásokkal. A vállalati kiadványok, prospektusok elfogultságával — főleg az általuk bemutatott készülék előnyeit ismertető egyoldalúságával — szemben eligazítást ad a célravezető eljárások kiválasztására és közvetve a készülékek megszerzésére.

A *Copying methods manual* néhány függelékkel egészül ki. A függelékek röviden, 10—20 lap terjedelemben, tárgyalnak önálló kötetek betöltésére is alkalmas témákat. A könyvtári reprodukciós szolgálatokról és a kutatási dokumentumok másolatainak beszerzési forrásairól írott függelékek is elárulják, hogy a szerző elsősorban könyvtárak használatára szánta könyvét. A szerzői jogi kérdésekről C. F. Gosnell írt tanulmányt. A dokumentációs reprodukció szabványainak válogatott bibliográfiáján kívül még egy bibliográfiát közöl a könyv, Allen B. Veaner annotált bibliográfiáját a könyvtári reprográfia műszaki, bibliográfiai és ügyviteli kérdéseiről. Egy 102 tételre terjedő válogatás természetesen csupán ízelítőt adhat e kérdés hatalmas irodalmából. Az európai és a nem angol nyelvű írások csak elenyésző mértékben vannak itt képviselve, de a bemutatott amerikai anyagban megtaláljuk néhány fontos publikáció szakszerű ismertetését. A kézikönyv befejezésül egy 20 lapos terminológiai szótárat tartalmaz a reprográfiai szakkifejezések magyarázatával.

Hawken könyve kielégíti a kis és nagy könyvtárak igényeit. Amellett, hogy a reprográfiai lehetőségekkel most ismerkedő könyvtárak, dokumentációs intézetek számára iránytűt ad a reprodukáló eljárások útvesztőjében, hasznos kézikönyvet jelent reprográfiai szakemberek, fényképészek számára is. A hagyományos fényképező eljárások, elsősorban a kisfilmes és lemezes fényképezés szerepének, technikájának az ismertetését hiányolhatjuk. Az új gyorsmásoló eljárások és mikrofilmező rendszerek elterjedésével ugyanis az egyedi reprodukciók, pl. lemezfelvételek, nem vesztették el fontosságukat a kutatási anyag reprodukálásának különleges eseteiben. Hasznos lett volna legalább azokra az esetekre utalni, amikor az új technikai eljárásokkal nem lehet kielégítő eredményt elérni.

Külön érdeme a könyvnek áttekinthető szerkezete, egyszerű stílusa. Hawken könyve nem csupán a megelőző szakirodalom összefoglalása, hanem annak jelentős továbbfejlesztése, saját kutatásain alapuló eredeti mű.

Tőkés László

Viswanathan, Caduveti Gurusubrahmanya: Cataloguing theory and practice. London, Asia Publishing House, 1965. XVI, 283 p.

A nálunk eléggé ismeretlen szerző hazája könyvtárügyének egyik jelentékeny személyisége, akinek nevéhez számos szakközlemény és több könyvtártani munka *(An Introduction to Public Library Organization, The High School Library, its Organization and Administration, Public Library Operations and Services)* publikálása fűződik. Viswanathan éveken át

vett részt az indiai egyetemi könyvtárosképzésben a katalogizálás és bibliográfia oktatójaként, huzamosabb időt töltött Angliában tanulmányúton és vendégelőadói minőségben.

Szóban forgó munkájának ez a harmadik kiadása. A korábbi kiadások (1954, 1959) meleg fogadtatása a gyakorló szakemberek részéről és a kedvező nemzetközi visszhang késztették egyrészt e jelentékenyen átdolgozott változat közreadására, másrészt az a célkitűzés, hogy világos útmutatással szolgáljon annak a bonyolult helyzetnek az áttekintéséhez, mely OSBORN, LUBETZKY s mások kritikai tevékenysége, illetőleg az A.L.A. szabályzat revíziójára irányuló törekvések és a nemzetközi szabvány előmunkálatai folytán kialakult. Munkája tehát nem egy újabb elméleti irányzatot testesít meg. A kiadvány a könyvtárszakos egyetemi hallgatók tankönyve és a gyakorló könyvtárosok kézikönyve kíván lenni.

A harminc fejezetből álló munka a könyvtári feldolgozó tevékenység szinte valamennyi területét tárgyalja, nem korlátozódik a címleírás és a leíró katalógus témakörére. Bevezető fejezeteiben a könyvtári katalógus természetével, funkcióival foglalkozik s mellékesen néhány esetlegesen megválasztott katalogizálási emléket (az ókortól kezdve) is bemutat, továbbá részletesen ismertet több jelentékenyebb vállalkozást és címleírási szabályzatot. Tárgyalja a rendszavak és funkciók, valamint a leíró katalogizálás kérdéseit. Bemutatja az alapvető katalógustípusokat (szerzői, cím, betűrendes tárgyi, szótár, szak, betűrendes szak). Szinte szabályzatszerű részletességgel vagy tíz fejezetben foglalkozik a címleírás, rendszóválasztás kérdéseivel — elsősorban az amerikai gyakorlat alapján. Az európai könyvtárosok számára a legfigyelemreméltóbb rész az indiai szerzőkkel foglalkozó lehetne, azonban nyugati forrásmunkáinál — meglepő módon — nem részletesebb.

A szerző néhány fejezetet a tárgyi feltárás kérdéseinek megvilágítására szentel. Bővebben foglalkozik a tárgyszóalkotással s viszonylag szűkszavúan az osztályozással. Vázolja a betűrendes és szakkatalógusok szerkezetét. Tárgyalja a központi feltárás és nyilvántartás kérdéseit, speciális anyagok feltárásának sajátosságait. Külön fejezetet szán a feldolgozó munka anyagi kihatásainak, az oktatás kérdéseinek megvilágítására s ennél nem többet a dokumentáció általános jellemzésére.

A szöveget a szakkifejezések definícióinak gyűjteménye, a vizsgázók számára az ellenőrző kérdések jegyzéke, valamint név- és tárgymutató egészíti ki, és a feldolgozó munka bibliográfiája, amely katalogizálási szabályzatokat és kézikönyveket, osztályozási táblázatokat stb. tartalmaz.

A határozottan bevezetés jellegű munka értéke a témakör sokoldalú és célszerűen gyakorlatias kezelésében van. A fontosabb területek feldolgozásának aránytalanságai mellett kétségtelen hiányossága az, hogy csak angol és amerikai forrásokra támaszkodik.

SZELLE BÉLA

Sengupta, Benoyendra: Cataloguing: its theory and practice. Calcutta, World Press private Ltd, 1964. XVIII, 399 p.

A szerző részt vett a nemzetközi katalogizálási szabályzat előmunkálataiban és a szűkebb szakmai körökben az indiai nevek szakértőjeként vált ismertté.

A színvonalasabb tankönyvjellegű munka mind tartalma, mind módszerei miatt határozottan figyelemre méltó. Érdeklődése a katalogizálás elméleti és gyakorlati kérdéseire terjed ki — szélesebb, tehát a tárgyi feltárást is magábafoglaló értelmezéssel. Tárgyát lényegében két aspektusból vizsgálja: elméleti és gyakorlati megközelítésben, s utóbbit függelékként hozott igen hasznos adattárakkal segíti elő.

Az általános, elméleti megközelítés során foglalkozik a katalogizálásnak mint ismeretkörnek a jellegével, általában a katalógus természetével és feladataival, a vele szemben támasztott igényekkel, szerkezetével és felépítésével, a katalógustípusokkal és funkcióikkal. Külön fejezeteket szentel a katalogizálás fejlődéstörténetének bemutatására, melynek során néhány jelentősebb XVII—XVIII. századi fejlemény érintése után a XIX. és főleg a XX. század minden jelentősebb katalogizálási törekvését, szabályzatát, irányzatát napjainkig terjedően ismerteti és értelmezi. Az egyes kérdések megvilágításában hangot ad a különféle véleményeknek, szabatos definíciókat alkalmaz, közli a lényeges adatokat — s mindezt logikus, jól áttekinthető szerkezetben nyújtja. Figyelme nem korlátozódik egyoldalúan az angol és amerikai eredmények feltárására. A könyv első részének áttanulmányozása a lényeget illetően kielégítő elméleti alapokat biztosít és lehetővé teszi a mai helyzetkép megismerését az idevezető úttal együtt.

Gyakorlati megvilágításban részesülnek a címleírás, az osztályozás, a tárgyszóalkotás, a központi feldolgozás és nyilvántartás kérdései. Részletesen foglalkozik a speciális anyagok feldolgozásával, a katalógus építésével. Megkapjuk a katalogizálásnál használandó munkák válogató

jegyzékét is. Ezekre a fejezetekre az áttekinthetőség, szabatosság, jó példaanyag felvonultatása jellemző. Számunkra különös jelentőséget azonban nem a felsorolt erények adnak, hanem az, hogy az egyéni és a testületi szerző tekintetében a hangsúlyt döntően az indiai anyagra helyezi. Az Indián kívüli szerzőkkel szinte nem is foglalkozik, viszont ezt a rendkívül problematikus és az európai könyvtárosok előtt alig ismert témakört nagy alapossággal vizsgálja meg.

Megismertet az indiai nevek történetével, felépítésével, földrajzi illetőleg nyelvterületi sajátosságaival. Foglalkozik az idegen behatások (iszlám és nyugati civilizáció) következményeivel. Bemutatja az indiai nevek feltárásával kapcsolatos eljárásokat. Ennek során alapos részletességgel feldolgozza a nemzetközi hírnévre szert tett instrukciókat (A.L.A., P.I., RANGANATHAN stb., kimutatja azok hibáit és elkalauzol a helyes megoldáshoz. Ugyancsak aprólékos figyelemben részesíti az indiai jogi személyek kiadványainak feldolgozását.

Az indiai természetes szerzői nevek kezelésének megkönnyítésére függelékben néhány, a kérdéssel foglalkozó tanulmány szövegét adja és több névtáblázatot hoz.

Az indiai nevek tekintetében az eddig alapvető forrásnak tekintett RANGANATHANt is felülmúló, alapos, részletes és árnyalt tájékoztatást nyújt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy SENGUPTA könyvére támaszkodva, minden művelődéstörténeti, nyelvi stb. ismeret nélkül teljes biztonsággal vállalhatjuk indiai szerzők munkáinak feltárását. Annyit azonban feltétlenül biztosít a könyv, hogy a problémákat illetően hiteles képünk lesz és — különösen a névtáblázatok segítségével — a gyakoribb nevek elemeinek helyes értékelésére valamelyes biztonsággal vállalkozhatunk.

SZELLE BÉLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Katonai könyvkiadás Magyarországon. 1945—1965. Bibliográfia. Összeállította a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tudományos könyvtárának munkaközössége. A munkaközösség vezetője TÓTH Ernő. Szerkesztette HERENDI Károly és SZÉKELY Árpád. Függelék: Ajánló bibliográfia a katonai szépirodalmból. Összeállította: FARKAS Ildikó. Bp. 1967, Zrínyi Katonai Kiadó, 299 l.

A bibliográfia célját a szerkesztők a mű bevezetésében az alábbiakban jelölték meg: „. . . segítséget kívánunk nyújtani a hadsereg vezető szerveinek, kutató- és tudományos munkával foglalkozó intézeteinek, tanintézeteinek és könyvtárainak abban, hogy munkájukhoz megfelelő segédeszköz álljon rendelkezésükre." A bibliográfia függelékében ismertetett katonai szépirodalommal a szerkesztők elsősorban a személyi állomány erkölcsi-politikai neveléséhez kívánnak segítséget nyújtani.

Úgy véljük, hogy a fenti célkitűzést a mű alkotóinak teljes mértékben sikerült elérniük. A mintegy 300 oldal terjedelmű, több, mint 1200 bibliográfiai tételt tartalmazó kiadvány — amelyhez sorozati mutató és névmutató is tartozik — mind az érdeklődők, mind a szakemberek számára hasznos segítséget és jó tájékozódást nyújt.

A szerkesztők az anyag összegyűjtésekor elsősorban a Hadtudományi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Haditechnikai Könyvtár, valamint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtárának anyagára és katalógusaira támaszkodtak. Ebben a vonatkozásban talán még a legújabbkori jellegű Országgyűlési Könyvtár érdemelte volna meg a szerkesztők figyelmét. Bár az anyag gyűjtése és számbavétele során nagy nehézséget okozott az a kedvezőtlen körülmény, hogy a forrásul használt könyvtárak címleírási gyakorlata nem egységes és az ebből a tényből eredő hiányosságokat a szerkesztők nem tudták teljesen korrigálni.

Egy olyan jelentős bibliográfiai vállalkozás, mint a tárgyalt mű, számos elvi problémát is felvet. Bár ismertetés szűk

terjedelme nem teszi lehetővé ezeknek a kérdéseknek a taglalását, de okvetlenül érintenünk kell a függelékben szereplő szépirodalmi rész problémáit. Mindenekelőtt dicséret illeti ennek a résznek a szerkesztőjét, hogy ilyen gondos munkával és bőséges annotációval vette számba a magyar nyelven megjelent katonai szépirodalmat. Itt csak azt a módszertani elképzelésünket szeretnénk ismertetni, hogy — véleményünk szerint — a szépirodalmat az alábbi csoportosításban kellett volna adni:

a) Visszaemlékezés-jellegű szépirodalom. (Itt kell megjegyeznünk, hogy pl. CSUJKOV marsall és KOVPAK partizánvezér visszaemlékezéseit, vagy Anna FRANK naplóját nem tekinthetjük szépirodalomnak. A fentiekhez hasonló műveket a történelmi részben kellett volna szerepeltetni.) *b)* Valóságos személyekről és történelmi eseményekről szóló történelmi regény. *c)* Képzelt személyekről és eseményekről szóló történelmi regény.

Ezzel szemben a szerkesztő közös nevezőre hozta a műveket, amivel az elmondottak miatt nem tudunk egyetérteni.

Elvi szempontból kell szóvá tennünk azt is, hogy a *Hadtudományi segédkönyvek* címszó alatt szerepel a 148. oldalon a *Felszabadulás* c. dokumentum-kötet. Ez a mű — mint ismeretes — sem bibliográfiának, sem egyéb segédletnek nem tekinthető. Ennek a kiadványnak inkább a *Magyarország felszabadítása* címszó alá kellett volna kerülnie.

Végül az általunk érintett elvi kérdések sorában a legteljesebb egyetértésünket kell kifejeznünk a bibliográfia szerkesztőivel a tekintetben, hogy olyan esetben annotációval látták el a kiadványokat, ha azok címéből nem derül ki a tartalom.

Ugyan nem elvi kérdés, de a névelő elhagyásának mai sajnálatos „divatja" miatt kell szóvá tennünk, hogy a 13. oldalon a bibliográfia 1. fejezetének címe: *Hadtudomány általános kérdései* — névelő nélkül. És ha már az apró észrevételeknél tartunk, még az idegen nyelvű könyvek címleírásáról annyit jegyeznénk meg, hogy a munkának ez a része is általában nagy gondossággal készült. A megengedhető hibaszázalékon belül tehetjük szóvá a francia „ou" helyett tévesen „on"-nak írt szócskát (13. old. 1. tétel) és néhány cseh kifejezés leírásába csúszott apróbb hibát.

A fentiekben felsorolt kritikai észrevételek nem kisebbíthetik a mű jelentőségét és értékét. A felszabadulás utáni katonai könyvkiadásról a Zrínyi Akadémia Tudományos Könyvtárának szerkesztésében megjelent bibliográfia sikeres vállalkozás és könyvészeti irodalmunk jelentős gazdagodása.

VIGH KÁROLY

Bibliography of Hungarian legal literature 1945—1965. Ed. Lajos NAGY. (Transl. I[stván]GOMBOCZ,K[atalin]VEREDY,M[iklós] ZEHERY. Pref. Imre SZABÓ.) Bp. 1966, Akad. K. 315. p.

Az Association Internationale des Sciences Juridiques égisze alatt jelennek meg a különböző országok válogatott jogi bibliográfiái. A magyar jogirodalom húsz éves retrospektív, szelektív bibliográfiája is ehhez a sorozathoz tartozik.

A kisebb nyelvterületek irodalmát világnyelven ismertető bibliográfiának nagy jelentősége van a tudományos munka legáltalánosabb munkaműhelyeinek: a tudományos- és szakkönyvtáraknak referensz munkája szempontjából. Ezt támasztja alá az a tapasztalat, hogy világszerte milyen nagy az érdeklődés azok iránt a szakmai segédletek iránt, amelyek lehetővé teszik a könyvtárosok számára, hogy a szakembereknek megfelelő irodalmat ajánljanak. Ebből a szempontból különösen hasznos az angol nyelvű bibliográfia.

Az elmondottak eléggé bizonyítják a retrospektív és szelektív angol nyelvű bibliográfia kiadásának aktualitását és célszerűségét. Nagy jelentőségű ez a kiadvány abból a szempontból is, hogy a magyar jogirodalmat segíti kiemelni nemzeti elzárkózottságából és elmélyíti a kapcsolatokat nemzetközi síkon, a különböző országok jogász szakemberei között. Ennek politikai jelentősége sem hanyagolható el az egymás értékeit megbecsülni szándékozó, békés és alkotó együttélés szempontjából.

A bibliográfia bevezetője meggyőző indokolást ad arra vonatkozóan, hogy miért választotta az 1945—1965 közötti időszakot a visszatekintésre. Azokkal a társadalmi, állami és jogi változásokkal együtt, amelyek nálunk ebben az időszakban lezajlottak, együtt járt egy alapvető filozófiai-világnézeti átalakulás is, amelynek menetében az állam- és jogtudományok fokozatosan a marxizmus—leninizmus alapjaira helyezkedtek. Ez elméletileg és gyakorlatilag is óhatatlanul ahhoz vezet, hogy szakítani kell a múlt állam- és jogtudományával, amely alapvetően más elméleti alapokra támaszkodott. Egyébként — és mindezektől függetlenül — a jogirodalom sem örökéletű s valahol határokat kell vonni a történeti kutatásokat meghaladó értékelésben. A második világháború utáni új szakirodalom jelentőségét egyébként nem csak mi, hanem pl. a francia jogtudományi irodalom összeállításáról és szelektív közléséről szóló bibliográfia is magáévá teszi.

A szelektivitás egyrészt óhatatlan s technikai követelmény is egy húsz esztendős visszatekintésnél, hiszen a mintegy

25 000-es tételre terjedő jogi irodalomnak legfeljebb tíz százaléka volt található, másrészt tudatos és értékelő elemek is jelentkeznek a válogatásnál. A bibliográfia megadja a lehetőséget arra, hogy az olvasó tájékozódást szerezzen a Magyarországon 1945 után bekövetkezett politikai-jogi változásokról, de az erre vonatkozó irodalom közlésénél fokozottabb szűrést alkalmaz, mint a tárgyalt időszak második felében s különösen a nagyobb kódexek megalkotása után megjelent irodalomnál. Ez az összeállítás tartalmát illetően bizonyos, de indokolt eltolódást jelent az utóbbi évek frissebb, aktuálisabb jogirodalma javára.

A tartalomról mondottak során kell megemlékeznünk az elhatárolások kérdéséről is, más szóval a jogágazati bontásról, a bemutatott művek osztályozásáról. A jogágazati bontás a szocialista jogrendszerekben sem egységes, nagyjából azonban megállapodott és hazai viszonylatban jó előzményekre tekint vissza. Az általában két évenként megjelenő *Állam és jogtudományi bibliográfia* ugyanis a hazai anyag bemutatása során nagyjából ugyanezt a bontási rendszert alkalmazza. A különböző jogágazatokat megelőzi a referensz-munkák bemutatása és követi a vegyes művek összeállítását tartalmazó fejezet, amely a tudományos igazgatásra, a tudományos munkára, az oktatásra stb. vonatkozó irodalmat tarifálja.

Nagyban emelik a bibliográfia értékét a bevezetők, még pedig az összeállítás bemutatására, szempontjainak indokolására vonatkozó általános bevezető és az egyes jogágazatok előtt álló szakmai bevezetők. Ez utóbbiak a tárgyalt terület fejlődésének fő irányait a tudományos irodalomnak a tételes joghoz való viszonyát, az alapvető jogelveket és a bírói gyakorlat tendenciáit tükrözik.

A bibliográfia szerkezete egyébként — természetszerűen — a jogirodalmat tükrözi s bár az utóbbi években jelentős a monografikus irodalom, összetételében mégis jóval nagyobb részt foglalnak el a tanulmányok.

A bibliográfia szokásos segédletei a név- és tárgymutató, valamint a rövidítések jegyzéke. Ki kell emelnünk sajátos és hazai irodalmunkban első ízben jelentkező kezdeményezését: az idegen nyelvű mutatót. Valamennyi fejezetre vonatkozóan — tehát a tárgyi tagoláson belül — bemutatja, hogy az egyes nyelveken megjelent művek milyen tételszámok alatt találhatók meg. Ezáltal lényegesen praktikusabbá teszi a használatot s a lehetőség szerint hozzájárul a nyelvi nehézségek kiküszöböléséhez.

A bibliográfia értékei folytán és azért is, mert a nemzetközi irodalomban az első ilyen jelentkezésünk, a bemutatáson túlmenő bírálatot is igényel. Ez a bírálat azonban nem lehet öncélú. Ha tartalmát tűznénk a kritika tollhegyére, nyilvánvalóan a szelektálással kellene foglalkoznunk. Nem kétséges, hogy ezen az alapon jócskán is tehetnék észrevételeket. Ez azonban óhatatlanul van így. Minden válogatásnál dönteni kell s bármilyen is a szakértelme a szelektív bibliográfia összeállítójának, nem végezhet „foghatatlan" munkát. Viszont az is kétségtelen, hogy a bírálót is tárgyi vagy személyi alapon álló szubjektív érzelmek befolyásolhatják. Az ilyen bírálat tehát végeláthatatlan és meddő vitákhoz vezetne. Sokkal objektívebb kritikai bázist jelent az, ha összehasonlítjuk a rendelkezésre álló hasonló jellegű kiadványokkal.

A különböző országok válogatott jogi bibliográfiái közül tudomásunk van a csehszlovák, francia, lengyel, jugoszláv és szovjet bibliográfiákról. Ezek közül a csehszlovák és a szovjet angolul, a lengyel és jugoszláv pedig franciául közli anyagát.

Összehasonlíthatatlanul könnyebb helyzetben volt a francia bibliográfia szerkesztője, hiszen saját anyanyelve egyben munkanyelve is volt s nem kellett kétnyelvű anyagot közölnie. A legnehezebb helyzetben viszont a szovjet bibliográfia szerkesztője volt, mivel nem csak két nyelven, hanem kétféle írásmóddal kellett dolgoznia. Ez utóbbi miatt különösen nehéz az ABC-s rend szolgálata, amit még fokoz az a körülmény, hogy a bibliográfia nem közöl tételszámokat s így a visszautalások is csak az oldalszámot jelzik. A különböző bibliográfiák terjedelme nagyjából hasonló, a mienk azonban valamivel meghaladja a 300 oldalt, míg a többiek ez alatt maradnak. Segédleteiben is a magyar bibliográfia a legötletesebb, különösen az idegen nyelvű és egyben tárgyat is jelző mutatórendszerrel. A francia bibliográfia szintén ad nyelvi mutatót, de nem a tételszámra utal vissza.

Elismeréssel kell szólni a bibliográfia kiadásáról is. Az Akadémiai Kiadó elsőrendű papíron, nagyon szép kiállításban hozta piacra a bibliográfiát, amely ekként nem csak megállja a helyét, hanem valóban példát is mutat.

Az összeállító szerkesztő munkáját a gondosság, a bibliográfiai pontosság és a szakirodalom széleskörű ismerete jellemzi. Nagyon jó a címanyag fordítása is, ami a szaknyelvek terminustechnikusai között nem könnyű feladat.

TAKÁCS JÓZSEF

Az Új Írás öt esztendeje. Bp. 1966. 140 l.

A felszabadulás után megindult szépirodalmi folyóirataink közül csak kettőnek van repertóriuma; 1963-ban jelent meg *A Nagyvilág hét esztendeje (1956—1962)* és napjainkban látott napvilágot *Az Új Írás öt esztendeje 1961—1965.*

Hogy egy folyóirat teljes tartalmának különböző szempontok szerinti betűrendbe sorolása milyen nagy segítsége a kutatómunkának, azt nem kell hangsúlyoznunk. A repertórium tiszta tükre egy-egy új szerző pályájának a megindulástól a kiteljesedésig.

Most nem tartalmi értékelést akarunk adni, megtörtént ez már, a folyóirat hasábjain kívül is, legrészletesebben Wéber Antal: *Az Új Írás arculatáról* című munkájában *(Társadalmi Szemle* 1965. 11. sz. 70—79. l.). Fel kell fedeznünk a repertórium kezelésének módját, a feldolgozás szempontjait. Ugyanis az anyaggyűjtést nem vezeti be *Előszó* vagy *Bevezetés*, amely közölné velünk a feldolgozás technikai megoldásait. A *Nagyvilág* hét éves tartalmának feldolgozási módját Körtés Júlia az *Előszó*-ban nagyon részletesen, világosan mondta el, ugyanő lektorálta az *Új Írás* repertóriumának kéziratát, kár, hogy nem hívta fel az összeállító Kovács Gizella figyelmét a bevezető sorok céljára.

Az öt esztendő címanyaga a szerzők nevének betűrendjében található, ebbe ékelődnek még a címekben előforduló helységnevek. A szerzők neve után következik munkájuk műfajának megjelölése, pl. *Versei, Versfordításai, Szépirodalmi művek*, vagy *Szépirodalmi művei, Cikkei, Rajzok, Könyvismertetései* és *Egyéb művek*. A recenziókat csillag választja el a saját művektől. Köszönet az összeállítónak, a „megorganizálás" kifogástalan, de némely esetben nem következetes. Ha valaki csak két elbeszélésével szerepel, a neve után nem a műfaj megjelölése következik, hanem az *Elbeszélés*-ek szó külön-külön kétszer is fel van tüntetve a címek után (pl. Csontos Gábornál, 22. l.). Máshol az annotációban találjuk a műfaj megnevezését, hogy *Elbeszélés* vagy *Ism. regényéről* (pl. Birkás Endrénél, 16. l.). Még egy apróság; ha elhatároztuk, hogy a címekben előforduló helységneveket kivetítjük a szerzők nevének betűrendjébe, ez a szempont még indokoltabb az annotációknál, mert ebben az esetben csak abból tudjuk meg, hogy a mű melyik városra vonatkozó adatot rejt magában, pl. Sós Júlia: *Szüleim világa. Egy szárnyaszegett nemzedék* (Szeged irodalmi hagyományairól. 106. l.). Örömmel látnánk „Szeged"-et Szeferisz, Jorgosz és Szeghalom között. (113. l.)

A tiszta, szép litográfiát néhány apró figyelmetlenség, korrektúrában hagyott szedési hiba zavarja meg, pl. *Csiszka, Csinszka* helyett, vagy Birkás Endre elbeszéléscíme, *Lándchídon*, Lánchídon helyett.

V. Busa Margit

Fráter Jánosné—Hajnal Gáspár: Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa. 1962—1963. Kiad. MTA Könyvtára. Bp. 1965, 87 l.

Ez a kiadvány gyűjtemény-katalógus és mint ilyen, folytatása az MTA Könyvtára által 1962-ben megjelentetett hasonló című kötetnek. Egyébként szerves része egy nagyszabású vállalkozásnak, melynek keretében a MTA könyvtára „fokozatosan" kiadja egyes állományrészeinek katalógusát. Egyelőre a kéziratjellegű anyagok katalógusait készítik el, hogy széles körben feltárják ezt az egyébként nehezen hozzáférhető állagot.

Tudományos életünk számára létfontosságúak azok a kutatások, amelyeknek eredményei a Tudományos Minősítő Bizottsághoz tudományos fokozat elnyerése céljából benyújtott disszertációkban találhatók. Ezeknek az értekezéseknek témája és problematikája természetszerűen tükrözi az egyes tudományok pillanatnyi helyzetét, aktuális problémáit, valamint a népgazdaság megoldandó feladatait és nehézségeit. Nyilvánvaló tehát, hogy ezekben a dolgozatokban kidolgozott problémák és kutatások eredményeinek ismerete elengedhetetlen feltétele a tudományos kutatás tervszerűségének, összehangolásának csakúgy, mint soronlevő gazdasági-műszaki problémáink megoldásának.

Mivel ezeknek a disszertációknak lényeges jegye az aktualitás, a frisseség — olyan nagy jelentőségű tudományos kutatásokról van szó, amelyeknek eddig még egyáltalán nincs a szakirodalomban feldolgozása —, ezért a kutatók számára ennek az anyagnak az ismerete rendkívül fontos.

A Tudományos Minősítő Bizottság rendelkezése értelmében a doktori és kandidátusi fokozat elnyerése céljából benyújtott disszertációkat az MTA Könyvtára köteles megőrizni és az érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Itt persze nincs szó a nyomtatásban megjelent értekezésekről, amelyek egyéb módon könnyen hozzáférhetők és bibliográfiailag feltárt állapotban a kutatás rendelkezésére állnak — hanem csupán a ki nem adott, kéziratban maradt anyagról, amelyet az MTA Könyvtára őriz (amelyhez képest a publikált anyag kivételesnek tekinthető)

és amelynek bibliográfiai feltárását és így a kutatók számára való használhatóságát konkréte ez a jelen kiadvány teszi lehetővé.

A kötet első részében a TMB által elfogadott értekezéseket 22 szakcsoportba osztva közli. Megkapjuk az egyes disszertációk rövidített címleírását, továbbá azt, hogy milyen fokozat elnyerésére nyújtották be. Feltűnteti az opponensek nevét is, valamint a tárgykör decimális szakjelzetét. A második rész szerzői mutató, míg a harmadik az opponensek névmutatóját tartalmazza.

H. Lakatos Éva

Két új tudományos műszaki bibliográfia. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadásában a közelmúltban új tudományos műszaki bibliográfiák jelentek meg. E hasznos sorozat 6. köteteként Dr. Héberger Károly — Cserhalmi György: *A gazdaságos sorozatnagyság számítási módszerei és bibliográfiája*, 7. köteteként pedig Nagy Géza: *Tengelykapcsolók* c. bibliográfiája bizonyítja, hogy a műegyetemi könyvtár az egyetemi oktatás és kutatás segítése mellett egyre inkább fordul olyan könyvtári feladatok megoldásához is, melyekkel az ipari kutatásokat segítheti. Míg a sorozat korábbi füzetei között technikatörténeti témákról készült bibliográfiákkal is találkozhattunk, a jövőben ez a témakör a tudománytörténeti kiadványok között kap helyet. Így a kiadványsorozat, mely a gyorsabb megjelenés érdekében már a hatodik füzettől kezdve sokszorosított formában jelenik meg, sokkal inkább áll a gyakorlati kutatómunka szolgálatában.

A gazdaságos sorozatnagyság számítási módszerei és bibliográfiája c. füzet szerzőit az a felismerés vezette, hogy „a gazdaságilag legkedvezőbb sorozatnagyságok alkalmazása a szocialista gazdaságban a munkatermelékenység emelésével és az önköltség csökkentésével járó előnyökön keresztül az egész népgazdaság rentabilitásának növelését, az egész nép javát szolgálja". Ezért a bibliográfiai füzet nem elégszik meg azzal, hogy feltárja a téma külföldi és hazai szakirodalmát, hanem azt megelőzően négyíves tanulmányban tárgyalja a kérdést, különböző szempontok szerint közelítve meg a sorozatnagyság számítási módszereit. Így a közölt bibliográfia (melynek anyagát 1965. január 1-vel zárták le a szerzők) elméleti fogódzókat is kap, s még lényegesebb segítséget jelent az érdeklődő szakembereknek. A bibliográfia, amely a külföldi szerzők cikkeinek címeit magyar fordításban is közli, tartalmazza a művek hazai előfordulási helyét, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, továbbá a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára esetében pedig a raktári számát is. Ezzel lehetőséget ad a helyi vagy könyvtárközi kölcsönzés gyorsabb igénybevételére.

A *Tengelykapcsolók* c. bibliográfia az előző füzet szerkesztési elveinek megfelelően készült. A bibliográfiai adatok közlése előtt a szerző ebben a kiadványban is összefoglaló áttekintést nyújt a feldolgozott témakörről. A kötet rendkívül tömören tartalmazza a tengelykapcsolók műszaki megoldásait, s szerencsés újítás, hogy a szöveget jól használható ábraanyag is kiegészíti. Maga a bibliográfia, amelynek anyagát az 1965. december 31. előtt megjelent művekből állította össze a szerző, *kétezer címet* tartalmaz, s a könyveken kívül a folyóiratcikkekre és a szabványokra is kiterjed. A füzet használhatóságát nagyban emeli a szerzők névmutatója, a szabványjegyzék összeállítása s hogy közreadja a bibliográfiában szereplő folyóiratok jegyzékét is. Ez utóbbi önmagában is jelentős segítséget nyújt a vállalati műszaki könyvtárak és könyvtárosok részére, mert az egyes folyóiratok előfordulásának gyakoriságából helyes következtetést vonhatnak le azok használhatóságára a vonatkozó szakkérdésben. Így — külföldi folyóiratok esetében — devizatakarékossági szempontokat is lehet érvényesíteni a bibliográfia nyomán.

Amikor tehát a Budapesti Műszaki Egyetem tudományos műszaki bibliográfiai sorozatának új szempontok szerinti megjelenését üdvözöljük, ismét hangsúlyozni kívánjuk azt a szerepet, amelyet tudományos könyvtáraink tölthetnek be az új gazdasági mechanizmusban átszerveződő gazdasági életünkben is.

V.F.

Eperjessy Kálmán: A magyar falu története. Kiad. a Magyar Történelmi Társulat. Budapest 1966, Gondolat. 299 l. Bibliogr. 284—298. l.

A helytörténetírást elősegítő szakkönyvek között a módszertani munkákon kívül elengedhetetlenek a bibliográfiák. Sajnos az eddig megjelent helytörténeti bibliográfiák közül a legmodernebb is elég régi ahhoz, hogy értékét veszítse, hiszen nem öleli fel az 1945 után fellendülő helytörténeti irodalmat, szintúgy az 1945 előtti folyóirat- és sajtóanyagot sem. Ehhez járul pontatlansága is, mely sok időt rabol el a kutatótól. A kiadványterveket figyelembe véve, valószínű, hogy ez a helyzet a közeljövőben sem fog változni. Lesznek

ugyan helyi bibliográfiai kezdeményezések, de ezek nem pótolhatják az országos viszonyokra kiterjedő helytörténeti irodalmat.

Helytörténeti szakirodalmunknak ez a hiányossága késztette a *A magyar falu története* szerzőjét arra, hogy munkájában helyet adjon a legszükségesebb könyvészeti felsorolásnak, természetesen — már céljánál fogva sem — a teljesség igényével. Jelen soroknak a mű bibliográfiájának ismertetése a célja elsősorban.

A könyv bibliográfiai tájékoztatója két részből áll. Az első fejezet *A falu történetének kutatása és forrásai* és a kötet végén található *Irodalmi tájékoztató*. Az első fejezetben az átfogó jellegű bibliográfiákat, okmánytárakat, országos- és helyi szakfolyóiratokat, tudományos intézetek évkönyveit, múzeumi füzeteket stb. sorolja fel. A felsoroltak mint első fogodzók valóban a legszükségesebbek. Egy hiányosságuk van: az okmánytárakat, oklevéltárakat csak mint gyűjtőneveket említi. Szükséges lenne mindkét fajtából egy pár jelentősebbet felsorolni, hiszen szép számmal akadnak területi és családi oklevéltárak is. A területieken kívül főleg azon nagynevű családok okmánytárai jönnek számításba, kiknek az ország több részében voltak birtokaik.

A könyvészeti felsorolás második része szorosan tapad a fejezetek mondanivalójához. Ez az értékes, részletkérdéseket megoldó hosszabb-rövidebb munkákat sorolja fel. Igen szerencsésen olvasztja a szerző a szorosan vett történeti munkák közé a néprajz megfelelő szakirodalmát. Az utóbbira ilyen bátran és ilyen szervesen beillesztve eddigi ajánló bibliográfiáink nem támaszkodtak. Pedig a néprajztudomány eredményeinek figyelembevétele, különösen a falutörténetírás szintjén, elengedhetetlen. Ugyanez vonatkozik a térképanyag felsorolására és ismertetésére. Eperjessy kimutatta: három különböző időben készített megbízható térkép anyagán milyen pontosan lehet követni a névváltozásokat, alakulásokat.

Az *Irodalmi tájékoztató* anyaga korunkhoz közeledve gazdagodik. Ez természetes, hiszen történeti irodalmunk is gazdagabb az újkor és legújabb kor problematikájának feldolgozásában. Ugyanakkor maga a könyv egyes fejezeteiben — a fejezet természetéénél fogva — visszanyúlik a magyar feudalizmus korai időszakára. Ezt a korszakot viszont bibliográfiai ajánlásában mostohábban kezeli a szerző, és nem közöl olyan munkákat, melyek több száz, illetve ezret is meghaladó középkori helynévanyagot rejtenek magukban. Ilyenek pl. a magyarországi szerzetesrendek történetével foglalkozó munkák. A Sörös Pongrác által szerkesztett *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története* 12/B. kötete például ezernél több olyan névről emlékezik meg, mely mellett helység, falu, birtok, vám stb. olvasható. Még egyszer ennyi a száma azoknak a helységeknek, melyek csak odavaló személyt jelölnek meg (pl. oláhtelki jobbágyok stb.). Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története* c. munkájának csak egy-egy kötetében található ötszáznál több 1225—1711 közötti helységnév. Az egész országban a legsűrűbb klastromhálózattal (és ehhez tartozó birtokkal) rendelkező Ferences Rend Karácsonyi János által megírt története is több mint ezer helynevet említ. Itt kívánkozna megemlékezni a *Váradi regestrum*ról, és a *Monumenta Vaticana* 1. sorozat 1. kötetében található értékes helynévanyagról is.

Ezt a hiányosságot azért tartottam kívánatosnak megemlíteni, mert a helytörténeti munkáink — csekély kivétellel — a 12—16. sz. között a legszegényesebbek. Így a helytörténeti kutató számára ebben a korban már az is komoly segítséget jelent, ha említést talál helységéről.

Mindenesetre a könyv egészéről megállapíthatjuk, hogy célját elérte. Stílusánál, anyagösszeállításánál, élvezetesen előadott problematikájánál fogva sok pedagógust és más értelmiségi szakembert késztet arra, hogy elinduljon a helytörténetírás útján. A félreérthető fogalmak tisztázásával, nemkülönben bibliográfiai összeállításával pedig hozzájárul ahhoz, hogy sok olyan kutatóba öntsön önbizalmat, akik a már meglevő anyaguk rendezésénél rekedtek meg munkájukban.

Balogh György

Rost, Gottfried: Bibliographie und Bibliograph. Eine Literaturinformation über Formen und Methoden der Bibliographie mit einem Ausblick auf die elektronische Verarbeitung bibliographischer Daten. Leipzig, 1966. Deutsche Bücherei. 51 l.

A *Bibliographischer Informationsdienst der Deutschen Bücherei* című sorozat 10. számaként jelent meg Gottfried Rost kis könyve. Rötzsch, a Deutsche Bücherei főigazgatója írt hozzá előszót. Az előszó hangsúlyozza, hogy Rost munkájának nem az a célja, hogy összefoglalja a bibliográfiára vonatkozó egész irodalmat: csak meg akarja világítani praktikus szempontból az itt felmerülő problémákat. Ezt a feladatot — el kell ismernünk — Rost kitűnően oldja meg. Külön-külön

fejezetekben és pontok alatt sorra veszi a bibliográfia társadalmi jelentőségét, történetét, elméletét, egyes formáit, a bibliográfiai munka technikáját és az elektronikus adatfeldolgozást. Minden fejezet és pont elején ismerteti a szóba kerülő tárgyat, melynek problémáit, ezt követően, a vonatkozó irodalom termékeinek egymás után való felsorolása és ismertetése révén tárja elénk. Mind formai célkitűzése, mind pedig annak megvalósítása olyan szerencsés, hogy bátran elmondhatjuk: egyszerűbb és figyelmet lekötőbb olvasmány keretében aligha tájékozódhatnánk a bibliográfia nehéz kérdéseiben és gazdag irodalmában.

TAKÁCS MENYHÉRT

Scholderer, Victor: Fifty Essays in Fifteenth- and Sixteenth-Century Bibliography. Edited by Dennis E. RHODES. Amsterdam, 1966 Hertzberg. 302 l.

Nemcsak az angol, de az egész világ ősnyomtatványkutatóinak „great old man"-je, Dr. Victor SCHOLDERER 85. születésnapjának tiszteletére jelentették meg ezt az értékes cikkgyűjteményt. E könyvismertetés írójának megadatott, hogy 1965-ben személyesen is megismerhette ezt a mind szakmai tudás, mind emberi értékek szempontjából kiváló férfiút, aki idős kora ellenére ma is naponta dolgozik munkahelyén, a British Museum ősnyomtatványtárában, ahová 1904-ben került nagy elődje, Robert PROCTOR íróasztalához. Itt csiszolja még tökéletesebbé a British Museum ősnyomtatványkatalógusának már korábban megjelent köteteit, amelyek szakmai szempontból egészen rendkívüli színvonalat képviselnek, és amelyek elkészítéséből SCHOLDERER oroszlánrészt vállalt.

Azonban hosszú alkotói pályája során nem csak a világ legértékesebb ősnyomtatványgyűjteményének más vállalkozások számára több mint fél évszázad után is példamutató feltárását végezte, hanem több száz cikket is írt a XV. és XVI. századi nyomtatványokról. Ezek közül választott ki ötvenet Dr. Dennis E. RHODES, hogy összefoglaló és áttekinthető képet adjon Scholderer munkásságáról. A széles skálájú és valóban rendkívüli felkészültséget tükröző tanulmányok részletes ismertetésére itt nem térhetünk ki. Ehelyett inkább a szerző tevékenységének irányvonalából szeretnénk tanulságot levonni. SCHOLDERER, miután nyugdíjba vonult és a British Museum ősnyomtatvány katalógusának befejező köteteinek mukáját átadta G. D. PAINTER-nek, érdeklődésével a XVI. század felé fordult. Ezen a területen is kiválót és ismét példamutatót alkotott, amikor A. F. JOHNSON társaságában összeállította azoknak a könyveknek katalógusát, amelyeket 1601 előtt a német nyelvterületen nyomtattak és ma a British Museumban őriznek *(Short-title. Catalogue of Book printed in the German-speaking countries and German Books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum.* London 1962.).

SCHOLDERER nemcsak a régi nyomtatványok kitűnő szakembere, de emellett költeményeket is ír, amelyek részben önálló kötetben, részben színvonalas irodalmi folyóiratok hasábjain látnak napvilágot. Érdekes itt megjegyezni, hogy a német szülőktől Angliában született szerző nem csak ezen a két nyelven, de görögül és latinul is versel.

Victor SCHOLDERER vonzó kivitelben kiadott cikkgyűjteményének megjelenése alkalmat adott számunkra is, hogy a magyar könyvtárosok nevében e sorokkal csatlakozzunk azokhoz, akik őt világszerte tisztelik és becsülik.

BORSA GEDEON

Loewinger, D. S.—Weinryb, B. D.: Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Library of the Juedisch-Theologisches Seminar in Breslau. Wiesbaden, 1965. XIII + 303 l. (Publication of the Leo Baeck Institute).

Az 1854-ben alapított boroszlói Jüdisch-Theologisches Seminar kézirattárának alapját a trieszti bibliofil, Leon Vita Saraval (1771—1851) gyűjteménye vetette meg. Ez 69 kéziratot foglalt magában. A későbbi szerzemények közül kiemelkedik B. BEER hagyatékából 36 darab és számos R. KIRCHHEIM ajándékából. Az idők folyamán ez tetemesen gyarapodott.

Nyomtatásban eddig csak B. ZUCKERMANN katalógusa adott tájékoztatót ezekről a kéziratokról *(Katalog der Seminar-Bibliothek.* Jahresbericht des Jüd.-Theol. Seminars. 1870, 1876[2]). A jelen katalógus szerzői — még mint a Szeminárium hallgatói — 1926/27-ben elvállalták és elkészítették a kéziratok újrakatalogizálását. Akkor 364 kézirat volt az Intézetben, később ez a szám 405-re emelkedett.

A kézirattárnak és a katalógusnak regényes utótörténete van. Az Intézet 1938-ban megszűnt, könyvtárát elrabolta a Gestapo: egyrészét a „Judenwissenschaft" egyik intézetébe szállította, a másik a Gestapo birtokában maradt. Amikor a szovjet hadsereg felszabadította Sziléziát, Kłodzkoban (Glatz) a Gestapo pincéiben és vasúti szerelvényen sok héber kéziratot

és könyvet talált, közöttük számosat a boroszlói Szemináriumból. Ami itt volt, a lengyel állam tulajdonába került, amely a varsói Zsidó Történeti Intézetben helyezte el. A többinek nyomaveszett, vagy elvetődött köz- és magángyűjteményekbe szerte a világon.

A katalogizálók egyikének, B. WEINRYBNEK, sikerült a katalógus egy példányát kimenteni a náci Németországból és ezt a társszerző, S. LŐWINGER, lemásolta Budapesten. Még emlékszem, milyen féltve rejtegette a német megszállás idején ezt a fontos művet. A két másolat alapján most végre sikerült sajtó alá rendezniök. Korábban egy ízben már adtak belőle mutatót: *Jiddische Handschriften in Breslau* (Magy. Zsidó Szle. LIII. 1936. 68—76.).

A nagy hozzáértéssel és példamutató alapossággal készült katalógus a héber kézirattudomány gazdagodását jelenti. Hála illeti érte a két nagynevű és nagyérdemű tudóst.

Figyelmes olvasásunk bizonyítékául néhány megjegyzést szeretnénk fűzni a műhöz.

1. *Kiegészítések.*

5. l. 6. szám. Az עד שיעלה חמיר בסולם fordulat értelmét a héber kéziratok kolofonjában sikerült megvilágítanom: Folia Ethnographica. I. 1949. 99—101. Téves magyarázata még mindig felbukkan, pl. STRIEDL—TETZNER—RÓTH: *Hebräische Handschriften. II.* Wiesbaden, 1965. 327.

32. l. 38. szám, 240a: Könyvlista. Ezt érdemes volna egészében közölni, a szemelvény igen értékesnek mutatja.

35. l. 45. szám. Ezt az Aruch-kéziratot kérte kölcsön Arany János annak idején A. Kohut részére (GERGELY PÁL: Arany János és az Akadémia. Budapest, 1957. 72.).

95. l. 176. szám. „Varianten zu Scheriras Brief". Szeretnénk róla és eredetéről többet tudni. József b. Jákób HABAVLI is megkezdte másolását, amelyet eddig nem vettek figyelembe: MS. Cambridge, T.—S. 8. D. 1[1].

125. l. 194. szám, 390b. Bőjti ima, amikor 1321 Sziván 21-én a római hitközség vezetői a királyi udvarba mentek. Ugyanez a szöveg megvan az 1481-ben Pesaroban befejezett Machzorban (MS. Kaufmann. A. 380 I. 73a—75a).

173. l. 246. szám. JÁKOB b. REUBEN polemikus iratát kiadta J. ROSENTHAL. Jerusalem, 1963.

181. l. 254. szám. Leo MODENA apologetikus irata megjelent nyomtatásban: *Clipeus et Gladius.* Ed. S. SIMONSOHN. Jerusalem, 1960.

181. l. 255. szám. SALMON b. JERUCHIM vitairatát kiadta I. DAVIDSON. New York, 1934.

213. l. 299. szám. Jedaja PENINI *Kötáv Hitnáclut* című munkája megvan a budapesti Rabbiképző egy kéziratában is, amely Lelio della TORRE gyűjteményéből került ide.

214. l. 300[6]. szám. Ugyanennek a szerzőnek *Bechinát Ólám*ja a fenti gyűjtőkötetben szintén megtalálható.

214. l. 300[8]. szám. Ugyanettől a szerzőtől a בקשת המי"ן című irat ugyancsak megtalálható a fenti kötetben.

2. *Magyar vonatkozások.*

A kötet meglepően nagy anyagot nyújt a magyar zsidóság történetéhez és irodalmához.

Rohonci rabbik irodalmi működéséhez van forrás (63, 69, 120. számok). A pozsonyi Meir BARBI írásai közül kettő van itt (73. szám, 32b; 130. szám, 51a), David KITTSEE pozsonyi dájján munkájából pedig egy (73. szám, 57b; 113. szám, 13b). Móse SZÓFER pozsonyi rabbi végrendeletének az a példánya található itt, amelyet Verpeléten másoltak 1840-ben (348. szám). Eisenstadt neve is felbukkan ismételten (104. szám, 58a, 59b; 311. szám, 5a). Itt voltak Móse MÜNCZ óbudai rabbi responzumai, fiának, Náchumnak másolatában (130. szám), valamint Reuben RAKONITZ zsámbéki rabbi egy tanítása (130. szám, 55a). Itt őrizték Alexander KOHUT szemináriumi prédikációit (380. szám) és a *Die jüdische Angelologie* című művének kéziratát (397. szám). Két kódex eredetileg KAUFMANN Dávid tulajdonában volt (199, 312. szám).

Az utóbbi években két munka jelent meg a boroszlói Szemináriumról, a zsidó tudománynak e nagy nevelőintézetéről és egykori centrumáról. Az első a történetének van szentelve *(Das Breslauer Seminar.* Herausgegeben von G. KISCH. Tübingen, 1963.), a második — a jelen mű — a kéziratárát mutatja be. Mindkettő így emlékmű is egy jelentős, elpusztított és többé fel nem támadt Intézetről, amely hatását tudományunkban mindmáig áldásosan érezteti.

SCHEIBER SÁNDOR

Eshkenazy, Eli—Strakhill, D. Gicsev: Descriptive catalog of the old printed Hebrew books in Bulgaria. Vol[1]. Part. 1. Sofia 1966. 171 p.

A héber könyv bibliográfiáiról több ízben esett már szó e hasábokon, legutóbb a másodfokú anyagot mutatta be és egészítette ki SCHEIBER Sándor (Magy. Könyvszle. 1966. 203—204 l.). E feldolgozások

minden esetben újabb adalékkal szolgáltak a hazai hebraica bibliográfiájához, feltárva nagy közgyűjtemények ill. egyéni kutatások eredményeit. Ezúttal a Bulgár Tudományos Akadémia vállalkozásáról számolunk be, amelynek tárgya a Bulgáriában található héber könyvek bibliográfiai feldolgozása.

A BTA munkatársai először a tervbe vett katalógus sorozat első kötetének első részével jelentkeztek, amely az 1540. évig nyomott és jelenleg Bulgáriában található könyvek jegyzéke (26 tétel). A katalógus további kötetei összesen kb. 3000 tételt fognak feldolgozni. Ez a könyvállomány eredetileg a Sofia Synagogue birtokában volt, majd 1947-től a Hebrew Scientific Institute tulajdonába került, és 1952-től a BTA tulajdonában van. A kötet szerkesztői túllépnek a könyvtári katalógus műfajának határain és irodalomtörténeti, sőt történeti forráskiadványként kezelik anyagukat. A címleírások vonatkozásában azonban szorosan ragaszkodtak a katalógus jelleghez, egyedi példányok leírását adják, nem élnek a bibliográfiák által nyújtott kiegészítési lehetőségekkel, bár az utalásokból mindez könnyen kikövetkezhető. A szerkesztők dicséretes munkát végeztek a kolofon adatok aprólékos feltárásával, ablakot nyitva a héber nyomdászat korai története, a szedők, korrektorok személyének felderítéséhez. A könyvek nyomtatott adatainak részletes elemzése során külön szakaszt biztosítottak az ún. kísérőszövegek számára. Az ajánló és értékelő vélemények (Mákdámá, hászkámá) a korabeli héber könyv fontos kellékei. A szerkesztők gondos kézzel rendszerezték az itt található forrásanyagot, irodalomtörténeti, történeti vonatkozásokat.

Hasonlóan jártak el a kéziratos bejegyzések, glosszák, marginális jegyzetek ismertetésénél is, felismerve, hogy a kötet főértéke éppen a tárgyalt munkák egyedi vonásainak feltárásában rejlik. Bár a kiadvány bibliográfiai vonatkozásban nem sok új adatot tartalmaz, a gyűjteményben szerepel néhány ritka nyomtatvány. Ilyen Isaac ABOAV-nak Konstatinapolyban 1514-ben nyomott מגורת האור c. könyve amelynek ismert második példánya a British Museum könyvtárában van *(Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum.* 2. ed. London 1963. p. 381.). A gyűjtemény értékes ritkasága Shem Tov ben Joseph SHEN TOV דרשות התושה c. munkájának 1526-os szaloniki kiadása, amelyet ez ideig mint a British Museum unikumát tartották nyilván (l. uo. p. 697.). Könyvészeti ritkaság rangjára emeli Issac ARAMA עקידת יצחק c. könyvét (Salonica, 1522) a számtalan bejegyzés, korrekció, mellyel egykori tulajdonosa ellátta.

Mint említettük, a hiányzó címlapokat csak átírásos megjegyzésekből ismerjük, ezt a módszert követik a szerkesztők Bachja ben Asher Midrásának esetében, melynek adatait nem tudták meghatározni. A nyomtatás helyét Pesaro, ill. Konstantinápolyra teszik, évét 1507, 1514 ill. 1517-re. Nagyon valószínűnek látszik, a közölt példány pesarói nyomtatvány, amely Gerson SONCINO műhelyéből került ki 1514-ben. (l. De Rossi, Annales Sec. XVI. p. 3.; és a közölt vízjel azonosság a Soncinoféle 7. kiadással.)

A katalógus két átírási rendszert használ, következik ez a kötet kétnyelvű — bulgár—angol — szövegeiből. A héber átírás szabályzata természetszerűleg a bulgár nyelv hangtanához idomult úgy a cirill mint a latin átírásban. Hiányosságai ott mutatkoznak, ahol egy sémi mássalhangzójel több latin olvasatot kapott. Ebben a rendszerben a visszaállítást nagyon akadályozzák a magánhangzók esetenként változó átírásai, különös tekintettel a héber írás mater lectionisaira.

A katalógushoz két appendixet csatoltak a szerkesztők, bemutatják a leírt könyvek papírjainak vízjeleit, és a marginális glosszákat adják fényképmásolatban. Ez utóbbi hasznos szolgálatot tenne, a megjegyzések azonosításakor, de sajnos a felvételek minősége nem mindig kielégítő.

A kötetet bulgár nyelvű héber irodalmi kislexikon egészíti ki, amely a szakkifejezések megértésében nyújt segítséget. A név — héber könyvcím — nyomtatási hely és év szerinti mutatórendszer megbízható.

Ez az első kötet nem tartalmaz hungarika-vonatkozásokat, reméljük azonban, hogy a további kötetekből új információkat kapunk az 1526 után Bulgáriába vetődött budai zsidók sorsáról, könyvkultúrájáról. Ez idő szerint tudomásunk van egy szófiai közösségről, amely 1532 után Kalavába költözött, és egy csekély lélekszámú csoportról, amely Viddinben élt. *(Büchler S.*; A zsidók története Budapesten. Bp. 1901. 81—85.). E gyülekezetek tudósairól megemlékezik a korabeli irodalom, sőt külön kiemelik a kortárs írók, hogy sokáig megőrizték magyar kiejtésüket, szokásaikat, sőt egyesek közülük kapcsolatot tartottak az anyaországgal.

DÁN RÓBERT

Zwischen Warschau, Warazdin und Warna — Literatur für Reisen in den Volksrepubliken. (Berlin 1966 Amerika Gedenkbibliothek, 54^8 (4) l.)

Nagyon is időszerű és hasznos bibliográfia azok használatára, akik az európai

népi demokratikus országokba készülnek utazni, vagy ott gyűjtött útiemlékeiket szeretnék felfrissíteni, kiegészíteni.

Az teszi időszerűvé, hogy Európa idegenforgalma évről évre rohamosan növekszik s a legtöbb utas a németek közül kerül ki. (Európa különböző országaiban 1965-ben összesen 16 millió német vendéget számláltak meg, akik közül a szocialista országokra mintegy másfél millió jutott.) Adolf von Morzé előszavában nyomatékosan rámutat arra, hogy a német utasok évről évre jobban megkedvelik az európai szocialista országokba tett utazásokat. Kevéssé szolgálná a népek közötti megértést, ha az utasok megmaradnának felületes és sablonos előítéleteknél s nem törekednének utazásuk során alaposabb ismereteket szerezni. Azok a művek, amelyeket a bibliográfia felsorol, a jobb meglátást s a helyesebb tájékozódást kívánják elősegíteni.

A bibliográfia első fejezete általános utazási műveket s Európára és a Dunavölgyre vonatkozó összefoglaló könyveket sorol fel. A következő fejezetek a Lengyelországra, Csehszlovákiára, Magyarországra, Jugoszláviára, Romániára és Bulgáriára vonatkozó munkákat ismertetik. A legtöbb cím (82 db) Jugoszláviára, a legkevesebb (23 db) Bulgáriára vonatkozik. Egy-egy országon belül külön fejezetek foglalkoznak az országgal, a fővárossal, városokkal, illetve a jellegzetes tájakkal s külön fejezetekbe kerülnek a történelmi, nyelvi, képzőművészeti és népművészeti vonatkozások.

A bibliográfiát kiadói csak válogatásnak szánták, amelynek kereteit időszerűségi és nyelvi szempontok szabták meg. Az idegenforgalmi tájékoztatáshoz kétségtelenül időszerű kiadványokra van szükség. Ezért a címjegyzékben is legnagyobb részt az e tárgyba vágó legújabb irodalom kapott helyet. A német utazóközönség viszont német nyelven megjelent anyagot igényel. Ezért kellett kimaradniok az összeállításból a más nyelvű műveknek. A magyar anyagban (43 mű) alkalmunk volt megállapítani, hogy a válogatás e kényszerítő határok között, gondosan és eredményesen történt. Reprezentatív munkák ismertetik Magyarországot, Budapestet, a Balatont és más vidékeinket s kulturális értékeink bemutatását olyan szerzők munkái végzik el, mint Aggházy Mária, Fél Edit, Garas Klára, Gerő László, Ortutay Gyula, Pogány Ö. Gábor, Radocsay Dénes stb.

A részletes tárgy- és névmutatóval kiegészített bibliográfia gyakorlati használat nagymértékben szolgálja annak a 130 berlini közkönyvtárnak a felsorolása, amelyek útján a német olvasók akár kölcsönzés, akár helybenolvasás formájában hozzájuthatnak a bibliográfiában ismertetett könyvekhez.

A bibliográfia anyaggyűjtése, amelyet Christa Järsch könyvtáros nagy körültekintéssel végzett el, 1966. július 1-én zárul.

Markos Béla

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Merkly László
A kézirat nyomdába érkezett: 1967. V. 10. — Terjedelem: 8.40 (A/5) ív,

67.63849 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Lülfing, Hans: A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái — Entwicklungsprobleme des frühen Buchdrucks 221
Tóth András: Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914) — Pläne zur Weiterentwicklung der Budapester Universitätsbibliothek in den Jahren 1906—1914 228

KÖZLEMÉNYEK

Csapodi Csaba: Filipec (Pruisz) János nagyvárad és olmützi püspök könyvei 243
Vida Tivadar: Makula nélkül való tükör 250
Tardy Lajos: Kossuth illegális emigrációs folyóirata: a „Negyvenkilenc" 254
Turányi Kornél: Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon 255
Silfen János: Az 1917-es forradalom emigrációs és magyarországi visszhangja .. 258
Nagy D. Ferenc: Martosy Mórocz János és egy elfelejtett sajtóorgánum, az Újpesti Közlöny 260
Markovits Györgyi: Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra 263
Szilágyi János: A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai 271

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Borsa Gedeon: Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben 280

FIGYELŐ

D. B.: T. P. Sevensma. (1879—1966) 283
Vértesy Miklós: Hungarika bibliográfiát! 283
Dezsényi Béla: Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai 285
Rózsa György: Egy nagy jelentőségű társadalomtudományi reference-munkáról ... 290
Büky Béláné: Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai 291
H. Lakatos Éva: Reneszánsz könyvkötőműhelyek 295
Munkácsi Piroska: Lengyel plakátkiállítás 296

SZEMLE

Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. Bp. 1967. (Ism. *Borsa Gedeon)* 297
Takács József: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. II. Bp. 1966. (Ism. *Tóth András)* 298
Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz. Bp. 1967. (Ism. *Dezsényi Béla)* 299
Historicky rok — Pamätnica z osláv storocnice Matice Slovenskej v roku 1963. Martin, 1966. (Ism. *Kindlovits Kálmán)* 300
Rocznik Historii Czasopismiennictwa Polskiego. Tom. V. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1966. (Ism. *Kindlovits Kálmán)* 301
Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae 1—2. Praha, 1966. (Ism. *Käfer István)* 301
Taubert, Sigfred: Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels. Hamburg, 1966. (Ism. *Vértesy Miklós)* 302
Hering, Elisabeth: Az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift). Bp. 1966. (Ism. *D. B.)* 303
Williamson, Hugh: Methods of book design. 2. ed. London, 1966. (Ism. *Dörnyei Sándor)* 303
Hawken, W. R.: Copying methods manual. Chicago, 1966. (Ism. *Tőkés László)* 304
Viswanathan, C. G.: Cataloguing theory and practice. London, 1965. (Ism. *Szelle Béla)* 305
Sengupta, B.: Cataloguing: its theory and practice. Calcutta, 1964. (Ism. *Szelle Béla)* 306

BIBLIOGRÁFIÁK

Katonai könyvkiadás Magyarországon 1945—1965. Bp. 1967. (Ism. *Vigh Károly)* 307
Bibliography of Hungarian legal literature. 1945—1965. Bp. 1966. (Ism. *Takács József)* 308
Az Új Írás repertóriuma. (Ism. *V. Busa Margit)* 310
Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa. Bp. 1965. (Ism. *H. Lakatos Éva)* .. 310
Két új tudományos műszaki bibliográfia. (Ism. *V. F.)* 311
Eperjessy Kálmán: A magyar falu története. (Ism. *Balogh György)* 311
Rost, G.: Bibliographie und Bibliograph. (Ism. *Takács Menyhért)* 312

Ára: 20,— Ft
Előfizetés egy évre: 60,— Ft

INDEX: 25.543

TABLE DES MATIÈRES

H. Lülfing: Les problèmes des débuts de la typographie (Avec resumé en allemand) 221
A. Tóth: Plans de perfectionnement à la Bibliothèque Universitaire de Budapest (1906—1914) (Avec resumé en allemand) 228

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Cs. Csapodi: Les livres de János Filipec (Pruisz), évèque de Várad et Olmütz 243
T. Vida: „Miroir sans macule" 250
L. Tardy: La revue clandestine de Kossuth au temps de son émigration: „Negyvenkilenc" („Quarante-neuf") 254
K. Turányi: Les premières revues techniques et industrielles en Hongrie 255
J. Silfen: L'écho de la révolution de 1917 en Hongrie et dans l'émigration 258
F. D. Nagy: János Martosy Mórocz et un journal progressiste oublié: „Újpesti Közlöny" 260
Gy. Markovits: La revue „Új Hang" („Nouvelle Voix") et la censure du régime Horthy 263
J. Szilágyi: Les lectures littéraires de la classe ouvrière entre les deux guerres mondiales 271

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

G. Borsa: Anciens imprimés de Hongrie dans les bibliothèques de Yougoslavie ... 280

CHRONIQUE

B. D.: T. P. Sevensma (1879—1966) 283
M. Vértesy: Nous avons besoin d'une bibliographie des „Hungarica"! 283
B. Dezsényi: L'histoire dite „orale" et les moyens nouveaux de l'information scientifique 285
Gy. Rózsa: Sur un ouvrage de référence de haute importance des sciences sociales .. 290
M. Büky: Cartothèques bibliographiques analytiques des collections d'articles et des revues relatives a l'histoire de la littérature 291
É. H. Lakatos: Exposition des reliures de l'époque de la Renaissance 295
P. Munkácsi: Exposition des affiches polonaises 296

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. II. *(G. Borsa)* 297
Takács József: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. II. *(A. Tóth)* 298
Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz (Rätsel der Schrift) *(B. D.)* 299
Historicky rok — Pamätnica z oslav storocnice Matice Slovenskej v roku 1963 *(K. Kindlovits)* 300
Rocznik historii czasopismiennictwa Polskiego. Tom. V. *(K. Kindlovits)* 301
Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae. 1—2. *(I. Käfer)* . 301
Taubert, Siegfried: Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels *(M. Vértesy)* 302
Hering, Elisabeth: Az írás rejtélye *(B. D.)* 303
Williamson, Hugh: Methods of book design. 2. ed. *(S. Dörnyei)* 303
Hawken, W. R.: Copying methods manual *(L. Tőkés)* 304
Viswanathan, C. G.: Cataloguing theory and practice *(B. Szelle)* 305
Sengupta, B.: Cataloguing: its theory and practice *(B. Szelle)* 306

BIBLIOGRAPHIES

Katonai könyvkiadás Magyarországon 1945—1965 *(K. Vigh)* 307
Bibliography of Hungarian legal literature 1945—1965. *(J. Takács)* 308
Az Új Írás repertóriuma *(M. V. Busa)* 310
Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa *(É. H. Lakatos)* 310
Deux nouvelles bibliographies des sciences techniques *(F. V.)* 311
Eperjessy K.: A magyar falu története *(Gy. Balogh)* 311
Rost, G.: Bibliographie und Bibliograph *(M. Takács)* 312